

T.C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

TEFSİR BİLİM DALI

İBN KESİR TEFSİRİ'NDE MÜŞKİLÜ'L-KUR'ÂN

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Flamur KASAMI

BURSA-2011

T.C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

İBN KESİR TEFSİRİ'NDE MÜŞKİLÜ'L-KUR'ÂN
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Flamur KASAMI

Danışman:

Prof. Dr. Abdurrahman ÇETİN

BURSA-2011

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

..... Temel İlahiyat Bilimleri ..... Anabilim/Anasanat Dalı,
..... Teftiş ..... Bilim Dalı'nda 700927003 .....
numaralı ..... Flanör ..... KASAMI ..... 'nın
hazırladığı
"..... İbni Kesir Tefsirinde Müşkülât Kur'an .....
..... Yüksek Lisans ..... (Yüksek Lisans/Doktora/Sanatta Yeterlik
Tezi/Çalışması) ile ilgili tez savunma sınavı, 18/08/2011 günü 15:00 - 16:30 saatleri
arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının
..... başarılı ..... (başarılı/başarısız) olduğuna ..... oybirliğiyle .....
(oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu
Başkanı)

Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Prof. Dr. Abdurrahman ÇETİM
U.Ü.

Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Doç. Dr. İsmail Çetin
Uludağ Ü.

Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Doç. Dr. Celil KIRAZ
Uludağ Ü.

Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı : Flamur KASAMI
Üniversite : Uludağ Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Bilim Dalı : Tefsir
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı :
Mezuniyet Tarihi : .... / .... / 2011
Tez Danışman(lar)ı : Prof. Dr. Abdurrahman Çetin

İBN KESİR TEFSİRİ'NDE MÜŞKİLÜ'L-KUR'ÂN

Tezimizin konusu, müfessir İbn Kesîr'in yazmış olduğu değerli eser Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm ya da İbn Kesîr Tefsiri diye bilinen tefsirinde Müşkilü'l-Kur'ân'dır. Müşkil, sözlükte karışık, insanın zihnine karışıklık getiren, çözümü zor olan anlamlarını ifade eder. Terim olarak ise müşkil; Kur'ân-ı Kerîm âyetleri arasında ihtilaf ve tenakuz gibi görülen durumlardır ki, aslında Allah'ın âyetlerinde böyle bir şeyin mevcut olması mümkün değildir. Çünkü Allah'ın kelimasında böyle bir durumun söz konusu olmadığı ve olmayacağı, âyetlerde açıkça beyan edilmiştir. Tezimizde müşkilin sebeplerini belirtip İbn Kesîr'in görüşleriyle bu konuyu açıklamaya çalıştık.

Tez, giriş, onu takip eden üç bölüm ve sonuçtan ibarettir. Giriş kısmında kısaca araştırmanın metodunu kaynaklarla beraber açıkladık. Birinci bölümde Müşkilü'l-Kur'ân ilmi hakkında kısa bir tanıtım yaparak Müşkil'in lügat ve terim anlamları izah ettik. İkinci bölümde İbn Kesîr'in yaşadığı asrı, şahsiyetini, hayatını, hocalarını, öğrencilerini ve ilim dallarına göre yazmış olduğu eserleri zikrederek Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm isimli meşhur eseri hakkında genel bilgi verdik. Üçüncü bölümde ise Müşkil meselesini İbn Kesîr tefsirinde inceledik. Bunun yanında başka kaynaklardan faydalanmayı da uygun gördük.

Anahtar Sözcükler:

Müşkil Kur'ân Tefsîr Müfessir İbn Kesîr

ABSTRACT

Name and Surname : Flamur KASAMI
University : Uludağ University
Institution : Social Science Institution
Field : Basic İslamic Science
Branch : Tafsir
Degree Awarded : Master
Page Number :
Degree Date : .... / .... / 2011
Supervisor (s) : Prof. Dr. Abdurrahman Çetin

THE MUSHKIL OF QUR'AN (THE PROBLEMS OF QUR'AN) IN TAFSİR IBN KATHIR

Subject of this thesis is Mushkilu'l-Qur'an in Ibn Kathir's Tafsir al-Qur'an al-'Adhim, commentators Ibn Kathir which was written a valuable artwork, known as Ibn Kathir's Commentary. Mushkil, in linguistic means confusion, mixed human mind that confusion, the solution is difficult to express the meaning. But in terminology mushkil means; a problem between Quran verses in such cases of conflict and contradiction that, in fact Allah's verses for such a thing would not be able to be present. Because Allah is not in question and will not be, many verses in such a situation has been clearly stated. In our thesis we've specified the reasons on this subject and tried to explain them with Ibn Kathir thoughts.

The thesis has introduction, consists of three chapters, and results. In the introduction is briefly explained the method of research and result with the resources. In the first chapter we have done a short introduction to science of the Qur'an by Mushkil and we have explained the meaning Mushkil linguistically and terminologically. The second chapter is about the centery Ibn Kathir lived, personal identity, life, professors, students, and what he has written about science by the field chanting Tefsiru'l-Kur'âni'l-'Azîm and we gave general information about his famous work. In the third chapter, we have seen appropriate to take advantage of the other sources available while trying Ibn Kathir tafsir Mushkil issue.

Key words:

Mushkil   Qur'an   Commentary   Commentators   Ibn Kathir

ÖNSÖZ

İlâhî kitapların sonucusu olan Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Muhammed (s.a.v.)'e inzâl edilmiştir ve onun en büyük mucizesidir. Allah Teâlâ bu kitabı, insanlara hayat boyunca eşlik edecek bir rehber ve yol göstericisi olarak göndermiştir. Yüce Allah (c.c.) bu ilâhî kitabın kıyamete kadar korunacağını âyet-i kerîmelerde açıkça ifade etmiştir. Tabii ki onu okumak ve anlamak bambaşka bir şeydir. Zira Allah Teâlâ onu okuyalım, anlayalım ve onunla amel edelim diye göndermiştir. Şu bir gerçektir ki, Kur'ân-ı Kerîm'in o yüce manasını günümüzdeki insanların pek azı anlamaktadır. Bunun için de İslam âlimleri asırlar boyunca bu yüce kitabın anlaşılmasında kolaylık olsun diye çalışmalar yapıp, değerli tefsirler te'lif etmişlerdir.

Meşhûr âlim, tarihçi ve edebiyatçı olarak da tanınan, *'İmâduddîn Ebu'l-Fîdâ el-Hafız el-İmâm İbn Kesîr*, önde gelen müfessirlerdendir. *Taberî Tefsîri*'nden sonra gelen ikinci rivayet tefsiri olarak tanınan *İbn Kesîr Tefsiri* veya *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, bizim konumuzun ana kaynağı olmuştur. "İbn Kesîr Tefsiri'nde Müşkilü'l-Kur'ân" diye adlandırdığımız tezimizde, İbn Kesîr'in müşkil gördüğü konuları ele alıp incelemeye, konuları nasıl izah ettiğini tespit etmeye çalıştık.

Allah'ın kelimasında bir tutarsızlığın veya bir çelişkinin bulunması mümkün değildir. Nitekim Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'de insanlara en güzel ve en anlaşılır biçimde hitaplarda bulunduğunu ve onda herhangi bir çelişkinin veya tutarsızlığın bulunmadığını birçok âyet-i kerîmede belirtmektedir. Mesela Nîsâ Sûresinin 4/182. âyetinde şöyle buyurmaktadır: "*Hâlâ Kur'ân hakkında gereği gibi düşünmeyecekler mi? Eğer o (Kur'ân) Allah'tan başkası tarafından gelmiş olsaydı onda birbirini tutmayan birçok şeyler bulurlardı.*"

Ancak bazı âyetler var ki, yeterli bilgiye sahip olmayanlar, bu durumdaki âyetleri anlamakta yanlış düşüncelere kapılabilirler. Sonra bu âyetleri birbiriyle çelişiyormuş gibi görebilirler. İşte Müslümanların bu tür düşüncelerden uzaklaştırılması için âlimlerimiz gerekli çalışmaları yapıp müstakil eserler yazmaya başlamışlar ve "*Müşkilü'l-Kur'ân*" ilmi ile bu durumun çözüme kavuşturulabileceğini ortaya koymuşlardır. İşte biz de "*Müşkilü'l-Kur'ân*" ilminde öncelikle ele alınan âyetleri *İbn Kesîr Tefsîri*'ni esas alarak incelemeye çalıştık.

Tezimiz, giriş, üç bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır.

Girişte konumuzun metodunu ve kaynaklarını belirterek kısa bilgiler verdik.

Tezimizin birinci bölümünde, “Müşkilü'l-Kur'ân” ilmi hakkında kısa bir özet, Müşkilü'l-Kur'ân'ın lügat ve terim anlamları ve ona yakın kavramlar hakkında genel bilgiler bulunmaktadır. Yine bu bölümde, Müşkilin hükmünü, Müşkilü'l-Kur'ân'ın doğuşu ve ortaya çıkış sebepleriyle beraber bu konuda yapılan çalışmaları zikrettik.

İkinci bölümde, üzerinde çalıştığımız tefsirin müellifi *İbn Kesîr*'nin hayatı ve faaliyetleri, yaşadığı asır, hocaları, talebeleri, eserleri ve bu bölümün sonunda onun yazmış olduğu meşhur eseri *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* hakkında özet bilgi vermeye çalıştık.

Tezimizin üçüncü bölümünde ise, müfessirimizin işkâli gidermede, te'vîl ve te'lîf yoluyla ne şekilde ve nasıl çözdüğünü birer başlık altında ele alarak; Allah'ın zâtı ve sıfatları ile ilgili âyetlerde müşkilleri, kâinâtın yaratılışı ve insanın yaratılışı ile ilgili âyetler arasında görülen müşkilleri, tevhîd ve nübüvvetle ilgili müşkilleri, kıssalarda görülen müşkilleri ve son olarak konu ve yer değişikliği ile ilgili âyetleri içeren konuları kısa başlıklar altında inceledik.

Sonuçta tezimizin konusuyla ilgili genel bir değerlendirme yapmaya çalıştık.

Bu çalışmamız esnasında gerek tez konusunun belirlemesinde gerek tezin hazırlamasında yardımlarını esirgemeyip her türlü sıkıntılarımıza katlanan çok kıymetli danışman hocam Prof. Dr. Abdurrahman Çetin Bey'e ve tezimizin son bölümünü gözden geçirerek kontrol eden, tavsiyelerde bulunan değerli hocam Doç. Dr. Celil Kiraz'a saygı ve şükranlarımı sunuyorum.

Flamur KASAMI

Temmuz 2011 /Bursa

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR.....	xi

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN METODU VE KAYNAKLARI

BİRİNCİ BÖLÜM

MÜŞKİLÜ'L-KUR'ÂN İLMİ

I. KAVRAM OLARAK MÜŞKİLÜ'L-KUR'ÂN	6
A. Lügat Anlamı.....	6
B. İstilah Anlamı	8
C. Müşkilin Hükmü	11
II. MÜŞKİL KAVRAMINA YAKIN KAVRAMLAR VE ARALARINDAKİ FARKLAR.....	12
A. Muhtelif.....	12
B. Mübhem.....	13
C. Müteşâbih	14
D. Mücmel.....	16
E. Hafi	17
III. MÜŞKİLÜ'L-KUR'ÂN İLMİNİN DOĞUŞU	18
IV. MÜŞKİLÜ'L-KUR'ÂN İLMİNİN ORTAYA ÇIKIŞ SEBEPLERİ.....	22
A. Olayın Çeşitli Hal ve Şekillerde Görünmesi	23

B. Konularda İhtilâfın (farklılığın) Görülmesi	24
C. Fiillerin Kullanım Cihetleri Yönünden Ortaya Çıkan İhtilâf	26
D. Hakikat veya Mecâz Yönünden Kaynaklanan İhtilâf.....	27
E. Bir Konunun Farklı Açılardan Ele Alınması	29
F. Lafzın Aynı Olması, Manaların Farklı Olmasından Kaynaklanan Müşkil-Müşterek Lafızlar.....	29
G. Zahiri Mânâ ile Asıl Kastedilen Mânâ Farklılığından Kaynaklanan İhtilaf.....	31
H. Kıraat Farklılıkları	32
İ. Harf-i Cerlerin Birbirinin Yerine Kullanılması	33
V. ÂYETLERDEKİ ÇELİŞKİ GİBİ GÖRÜNEN HALLER ÜZERİNE ÂLİMLERİMİZİN GÖRÜŞLERİ.....	33
VI. GÜNÜMÜZE KADAR MÜŞKİLÜ'L-KUR'ÂN HAKKINDA YAZILAN ESERLER VE YAPILAN ÇALIŞMALAR.....	34

İKİNCİ BÖLÜM

MÜFESSİR İBN KESİR VE TEFSİRÜ'L-KUR'ÂNI'L-'AZÎM

I. İBN KESİR'İN HAYATI VE FAALİYETLERİ.....	44
A. İbn Kesîr'in Yaşadığı Asır	44
B. İbn Kesîr'in Hayatı	45
1. Adı ve Nesebi	45
2. Doğumu	47
3. Ailesi.....	49
4. Evliliği, Çocukları	52
5. İlmî Hayatı	54
6. Medrese ve Diğer Mekânlarda Yaptığı Vazifeler	56
7. Mezhebi	57
II. HOCALARI VE TALEBELERİ	58
A. Hocaları (Şeyhleri)	58
B. Talebeleri	63
III. ESERLERİ.....	66
A. Tefsir İlimlerine Dair Eserleri	66

B. Hadis İlimlerine Dair Eserleri.....	67
C. Fıkıh İlimlerine Dair Eserleri:	68
D. Tarih ve Tabakata Dair Eserleri	68
E. Kelâma Dair Eserleri	69
IV. TEFSİRÜ'L-KUR'ÂNİ'L-'AZÎM İSİMLİ TEFSİRİ	70
A. Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm'in Kaynakları.....	70
B. Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm'in Özellikleri	70
C. Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm'in Önemi.....	71
D. İbn Kesîr'in Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm'in'deki Metodu	71
1. Kur'ân'ı Kur'ân'la Tefsir Etmeye Öncelik Vermesi	72
2. Kur'ân'ı Sünnetle Tefsir Etmesi	72
3. Sahâbe ve Tâbiûn Kavilleri ile Tefsir Etmesi.....	73

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İBN KESİR TEFSİRİ'NDE MÜŞKİLÜ'L-KUR'ÂN

I. İBN KESİR TEFSİRİ'NDE MÜŞKİLÜ'L-KUR'ÂN	75
II. TE'VÎL VE TE'LÎF YÖNTEMİ İLE İŞKÂLİ GİDERME	76
A. Allah'ın Zatı ve Sıfatları ile İlgili Âyetlerde Görülen Müşkiller	76
1. İnkâr Edenlerin Kalplerinin Mühürlenmesi Meselesi	76
2. Kiblenin Değiştirilmesi ve Allah'ın Vechinin Her Yerde Olduğunu İfade Eden Âyetlerin Anlamı	79
3. Allah Dilediğini Hidayete Erdirir; Ancak Peygamber Dilediğini Hidâyete Erdiremez	81
4. Ru'yetullah ile İlgili Âyetlerde Çıkan İhtilaflar	82
B. Kâinâtın Yaratılışı ile İlgili Âyetlerde Görülen Müşkiller	86
1. Kâinâtın Altı Günde Yaratılmasıyla İlgili Âyetlerdeki İşkâl.....	86
2. Yeryüzü mü Yoksa Gökyüzü mü Önce Yaratıldı?.....	88
C. İnsanın Yaratılışına Dair Âyetler	89
D. Tevhîd ve Nübüvvet Konularında Müşkiller	92
1. Peygamberlerin Görevlerinin Aynı Olup Olmaması Meselesi.....	92
2. Meleklerin Peygamber Olup Olmadıkları Meselesi	94

3. Ehl-i Kitaptan Her Birinin, Ölmeden Önce Hz. İsa'ya İnanması Meselesi.....	95
E. Kıssalarda Görülen Müşkiller	98
1. Allah'ın İlk Halîfesi Hz. Âdem'in Yaratılış Kıssası ile İlgili Âyetler.....	98
2. Hâbil-Kâbil Kıssası ile İlgili İhtilaflar.....	100
3. Mûsâ (a.s.) Kıssasıyla İlgili Âyetlerde Görülen Müşkiller.....	102
F. Konu ve Yer Değişikliği ile İlgili Âyetlerdeki Müşkiller	106
1. İnsanların Sorguya Çekilip Çekilmeyeceği Meselesi.....	107
2. Hanımlar Arasında Adaletin Sağlayıp Sağlayamaması Meselesi.....	109
3. En Seçkin Ümmetle İlgili Âyetlerdeki Müşkil.....	110
4. Allah Teâlâ'nın Hz. Mûsâ ile Vaadleşmesi	111
5. Kur'ân'ın Ramazan Ayının Kadir Gecesi'nde İndirilip İndirilmemesi Meselesi	113
SONUÇ	115
BİBLİYOGRAFYA	117

KISALTMALAR

Kısaltma	Bibliyografik Bilgi
a.g.e.	Adı Geçen Eser
a.g.m.	Adı Geçen Makale
a.g.md.	Adı Geçen Madde
a.g.tb.	Adı Geçen Tebliğ
a.y.	Aynı yer
b.	İbn
b.	Baskı
bkz.	Bakınız
C.	Cilt
çev.	Çeviren
der.	Derleyen
D.İ.B.	Diyanet İşleri Başkanlığı
E.Ü.İ.F.D.	Elazığ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
h.	Hicrî
Haz.	Hazırlayan
Ktb.	Kütüphanesi
md.	Madde
m.	Miladî
M.E.B.	Milli Eğitim Bakanlığı
M.Ü.İ.F.V.Y.	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
M.Ü.S.B.E	Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Nşr.	Neşreden
No.	Numara
ö.	Ölümü
s.	Sayfa
D.İ.A.	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Thk.	Tahkik eden
t.y.	Basım tarihi yok
U.Ü.İ.F.D.	Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
vs.	Vesaire
y.y.	Basım yeri yok

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN METODU VE KAYNAKLARI

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN METODU VE KAYNAKLARI

Kur'ân ilimlerinin ortaya çıkmasının insanlara çok büyük faydalar dokunduğu ve aynı zamanda çok şey kazandırdığı bir gerçek olarak kabul etmek gerekir. Bu ilimlerden birisi de “*Müşkilü'l-Kur'ân*” dır. Kur'ân'ı daha iyi anlamak için mutlaka Kur'ân ilimlerinden faydalanmalıyız. Çünkü ancak bu şekilde belirlenen hedeflere ulaşılabilir.

“*Müşkilü'l-Kur'ân*” ilmi veya meselesi Kur'ân'daki birçok konuyu ihtiva etmektedir. Zahirde çelişkili ve problemlili görünen âyetlerdeki sorunlar ancak *Müşkilü'l-Kur'ân*'a başvurmak suretiyle çözülebilir. Bu ilim hakkında asırlardır âlimler tarafından eserler te'lif edilmiş bir çoğu da günümüze kadar ulaşmıştır.

Ebu Ali Muhammed b. Müstenir b. Ahmed el-Kutrub (ö. 206/821)'un *Müşkilü'l-Kur'ân ve er-Red ale'l-Mülhidîn fi Müteşâbihi'l-Kur'ân* ile Süfyan b. Uyeyne (ö. 198/814)'nin *Cevâbâtü'l-Kur'ân* adlı eserleri, *Müşkilü'l-Kur'ân* alanında kaleme alınan ilk kitaplar olduğu bildirilmektedir.¹

“İbn Kesîr Tefsiri'nde *Müşkilü'l-Kur'ân*” diye seçmiş olduğumuz konumuz çerçevesinde şöyle bir metot takip etmeye çalıştık.

İlk bölümü çalışırken öncelikle *Müşkilü'l-Kur'ân* hakkında yazılmış eski kaynaklara başvurmaya özen gösterdik ve bu konuyla ilgili tafsilata girerek genel ve kapsamlı bir şekilde bilgi vermeye çalıştık. Bu bölümde Süyûti'nin *el-İtkân* ve Zerkeşî'nin *el-Burhân* isimli eserlerini esas aldık. Yine bu konuda ilk örneklerden olup uzun zaman önce yazılmış bulunan İbn Kuteybe'nin *Te'vil-u Müşkili'l-Kur'an* isimli eserinden ve son dönem müelliflerinden, İsmail Cerrahoğlu'nun *Tefsir Usûlü*, Abdülcelil Candan'ın *Kur'ân*

¹ Bkz. Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, C. II, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2001, s. 53; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir-Usûlü*, 18. b., T.D.V. Yayınları, Ankara, 2009, s. 181; Ali Turgut, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, İFAV Yayınları, İstanbul, 1991, s. 187; Sabri Demirci, *Kur'ân'da Müşkül Âyetler*, Nesil Yayınları, İstanbul, 2005, s. 29; Âdem Yerinde, “*Müşkilü'l-Kur'ân*”, *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXII, İstanbul, 2006, s. 164.

Okurken Zihne Takılan Âyetler, Sabri Demirci'nin *Kur'ân'da Müşkil Âyetler*, Celil Kiraz'ın, *Şerif Murtezâ'nın Emâlî'sinde Kur'ân Müşkilleri ve Müteşâbihleri* ve ayrıca Abdullah b. Muhammed el-Mansûrî'nin, *Müşkilü'l-Kur'âni'l-Kerîm* adlı kitaplardan çokça istifade ettik. Ayrıca bu konuya dair yazılmış eserleri ve yapılan çalışmaları Ürdün Üniversitesi Kütüphanesi'nden ve TDV İslam Araştırmaları Merkezi'nden gücümüz nispetinde temin etmeye çalıştık. Ayrıca TDV İslam Ansiklopedisi'nde Âdem Yerinde tarafından yazılan "*Müşkilü'l-Kur'ân*" maddesinden istifade ettik.

Konumuzun ikinci bölümünde, İbn Kesîr'in hayatını ulaşabildiğimiz kaynaklardan hareketle geniş bir şekilde anlatmaya çalıştık. Özellikle de onun en muteber olan eseri *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm* hakkında bilgi verirken konuyu biraz daha geniş tuttuk. Ayrıca son dönemlerde İbn Kesîr hakkında hem Arapça hem de Türkçe olarak yazılan eserleri ve yapılan çalışmaları göz önünde bulundurduk. Mesela İbn Kesîr'in hayatını anlatırken esas aldığımız kaynaklardan, kendisinin hayatta iken yazmış olduğu eserlerden ve o zamandan bu yana birçok defa tahkik edilip basılmış ve günümüze kadar ulaşan ve Hasan 'Abdu'l-Mennâ tarafından tahkiki yapılan *el-Bidâye ve'n-Nihâye* adlı eserinden, Muhammed Zuhaylî'nin *İbnu Kesîr ed-Dımaşkî* isimli çalışmasından, Mes'ûd Rahman Hân en-Nedvî tarafından yazılan *el-Îmâmu İbn Kesîr* kitabından ve Mustafâ Muhammed Mustafâ el-Hân tarafından hazırlanan *Menhecu'l-Îmâm İbn Kesîr fî Rivâyetihî ve Nakduhu li'l-İsrâîliyyât* isimli (Yüksek Lisans Tezi)'nden istifade ettik. Yine Türkçede Kadir Paksoy'un *İbn Kesîr'in Hayatı Eserleri ve Hadis İlmindeki Yeri*, (Basılmamış Doktora Tezi)'nden, TDV İslâm Ansiklopedisi'nde Abdülkerim Özaydın'ın "İbn Kesîr" maddesinden ve Mesut Okumuş'un "İbn Kesir Tefsiri'nde Bağlamın Rivayet Tefsir Kaynağı Olarak Yeri" konulu makalesinden epeyce istifade ettik.

Üçüncü ve son bölüm olan ve ayrıca tezimizin temel konusunu teşkil eden "*Müşkilü'l-Kur'ân*" ilmini, İbn Kesîr'in *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm* adını taşıyan eser bağlamında inceledik. İbn Kesîr, işkâli giderme noktasında genelde te'vîl ve te'lîf yöntemini kullanır. Bir başka anlatımla uzlaştırıcı ve çözümleyici bir metot takip etmiştir. Her ne kadar İbn Kesîr işkâli gidermede te'vîl yöntemini kullanmış olsa bile bazen tevatür yoluyla gelen sahîh hadislerle de konuyu açıklığa kavuşturmaya çalışmıştır. Sonuç olarak incelediğimiz konularının çoğunda İbn Kesîr, mütenakız olarak gibi görünen âyeti ya başka bir âyetle açıklıyor, ya da uzlaştırma yaparak sorunu ortadan kaldırmaya çalışıyor. Bu bölümde *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*'inde konuları incelerken yine aynı eserin Türkçe'ye

Bekir Karlığa ve Bedrettin Çetiner tarafından çevirilen *Hadislerle Kur'an-ı Kerîm Tefsîri*'nden çokça istifade ettik. Bunun yanında *Taberî'nin Tefsiri*, Fahrüddin er-Râzî'nin *Mefâtihu'l-Ğaybı*, Elmalî'nin *Hak Dini Kur'ân Dili* ve diğerk tefsirlerden istifade ederek gerekli yerlerde değinmeye çalıştık. Bu bölüm ve diğerk bölümlerde zikrettiğimiz âyetlerin çoğunu meâl olarak TDV *Kur'ân Meâlin*'i esas aldık. Sonuç kısmında tezimizle ilgili bir değerlendirme yaptık.

BİRİNCİ BÖLÜM

MÜŞKİLÜ'L-KUR'ÂN İLMİ

BİRİNCİ BÖLÜM

MÜŞKİLÜ'L-KUR'ÂN İLMİ

Kur'ân İlimleri'nin birçok dalı vardır, bunlardan biri de Müşkilü'l-Kur'ân ilmidir. Kur'ân-ı Kerîm'de bulunan bazı âyetlerin birbiriyle çelişki varmış gibi görünen durumları inceleyip, aralarını bağdaştırarak, hakîkî manalarını ortaya koyan ilme Müşkilü'l-Kur'ân denir. Ancak Allah'ın kelamında herhangi bir çelişki veya ihtilaf olması mümkün değildir; çünkü Kur'ân'daki çoğu âyetler bir sebebe bağlı olarak indirilmiştir ve Kur'ân'ın her âyeti, ilmi her şeyi kuşatmış olan Yüce Allah'ın kelamıdır. Gerçek şu ki, ilk bakışta bazı âyetler arasında bir çelişkinin olduğu zannedilebilir; ancak üzerinde biraz düşünüldüğü zaman gerçekte herhangi bir çelişkinin bulunmadığı kolayca anlaşılabilir. Bu yöndeki şüphelerin giderilmesi “*Müşkilü'l-Kur'ân*” ilmiyle sağlanmıştır.

I. KAVRAM OLARAK MÜŞKİLÜ'L-KUR'ÂN

A. Lügat Anlamı

Müşkil (مُشْكِلٌ) kelime olarak, “insanın zihnine karışıklık getiren veya karmaşık olmak, çözümü zor” gibi anlamlara gelen “eşkele” أَشْكَلَ fiilinin ism-i fâildir.¹ Buna göre mânası, “karışık ve birbirine zıt olan şey” demektir. Yine başkasının şekline girip ona benzemek gibi anlamları da vardır.² “Şekl” شَكْلٌ kelimesini sülâsî kökünden aldığımızda,

¹ Muhsin Demirci, **Tefsir Usûlü**, İFAV Yayınları, İstanbul, 2003, s. 223; Yerinde, “Müşkilü'l-Kur'ân”, C. XXXII, s. 164; el-Mansûrî, Abdullah b. Muhammed, **Müşkilü'l-Kur'âni'l-Kerîm**, Dâru İbnü'l-Cevzî, 2005, s. 43; el-Kusayrî, Ahmed b. Abdülazîz b. Mükrim, **el-Ehâdîsu'l-Muşkiletu'l-Vâridetu fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm**, Dâru İbnü'l-Cevzî, Riyâd, 2009, s. 18.

² İsfahânî, Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Râğîb, **el-Müfredât fî Garîbil-Kur'ân**, thk. Muhammed Halil Aytânî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1998, s. 269; İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Muhammed İbn Mukerrem, **Lisânü'l-Arab**, C. XI, Dâru Sâdır, Beyrut, s. 356; İbn Kuteybe, Abdullah b. Muslim Dînevrî, **Te'vîlu Müşkilü'l-Kur'ân**, neşr: İbrâhîm Şemseddîn, 2. b., Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2007, s. 68; Cevherî, İsmâil b. Hammâd, **es-Sihâh, Tâcu'l Luğa ve's-Sihâhi'l-Arabiyye**, thk. Şihabuddin Ebû Amr, C. II, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1998, s. 1298; Mufaddî Sîtân, Riyad, **el-Müşkil ve Eseruhû fî Menheci Fehmi'l-**

kapalı, şekil, benzer, karışıklık, renklerin karışması manalarına gelir.³ Bundan dolayı, karışık olan her şeye müşkil veya müşkül denilmektedir.⁴ Ayrıca “eş-şekl” الشَّكْلُ kelimesi “eş-şebühü” الشَّبَهُ ve “el-mislü” المِثْلُ manasınadır.⁵ Çoğulu, “eşkâl” أَشْكَالٌ ve “emsal” أمْثَالٌ şeklinde gelir.⁶ Mesela, falancanın şekil yapısı falancanın şekil yapısına girdi ve ona benzedi, yani tanınmada güçlük çıkardı manasındadır.⁷ Mesela, Araplar “şekillendi veya şekilli oldu” demek için أَشْكَلَ الشَّيْءَ derler. Yani, “şekil sahibi oldu” صَارَ ذَا شَكْلٍ demektir.⁸

İştibah (benzeme), iltibas (karışıklık) ve ihtalata (ihtilaf) kelimeleri her zaman “işkâl” manasına gelen kelimelerdir. Kırmızı beyaz karıştığında, şekli değişti veya şekillendi, müşkil oldu denilir.⁹ Aynı zamanda gizliliği ve kapalılığından dolayı başkasıyla iltibas edilip karıştırılan şeye de “müşkil” denilmiştir.¹⁰

İbn Faris¹¹ şöyle demiştir: Şîn, Kâf ve Lâm harfleri babında birbiriyle büyük benzerlik arz eden harflerdir. Mesela, هذا شكل هذا “Bu şekil onun şeklidir”, yani مثله “benzeridir”, ya da şöyle, أمر مشكل “karışık olay veya iş”, yani أمر مشتبه “şüpheli olay veya iş” denilmektedir.¹²

Kur’ânî’l-Kerîm, (Al-Mushkil And Its Influence on the Method of Understanding the Holy Qur’an), Âl-i Beyt Ünüv., (Yüksek Lisans Tezi), Ürdün, 2006, s. 16.

³ Tehânevî, Muhammed b. Ali, **Keşşafu Istilâhâtî’l-Funûn**, C. I, Kahraman Yayınları, İstanbul, 1984, s. 864; Abdülcelîl Candan, **Kur’ân Okurken Zihne Takılan Âyetler**, 2. b., Elest Yayınları, İstanbul, 2007, s. 23; Sabri Demirci, **Kur’ân’da Müşkül Âyetler**, s. 18; el-Mansûrî, **Müşkilü’l-Kur’ânî’l-Kerîm**, s. 46; el-Kusayrî, **el-Ehâdisu’l-Muşkile**, s. 18.

⁴ Candan, a.g.e., s. 23; Ayrıca bak. İbn Kuteybe, a.g.e., s. 78.

⁵ el-Ezherî, Muhammed b. Ahmed, **Tehzibu’l-Lüğa**, C. II, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut, 2001, s. 1916; Cürcânî, Seyyid Ali b. Muhammed, **Ta’rifât**, Matbaayı Amire, 1262, s. 96; Tehânevî, **Keşşafu Istilâhâtî’l-Funûn**, I, 864; Mufaddî Sîtân, a.g.e., s. 12; el-Kusayrî, a.g.e., s. 18.

⁶ Cevherî, **es-Sihâh**, C. II, s. 1298; İbn Manzûr, a.g.e., C. XI, s. 356; Sabri Demirci, **Kur’ân’da Müşkül Âyetler**, s. 18; Mufaddî Sîtân, a.g.e., s. 13; Ayrıca bak. Tâlikânî, Sâhib b. Abbâd, **el-Muhît fi’l-Lüğa**, thk. Muhammed Osman, C. I, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 2010, s. 285.

⁷ El-Ezherî, a.g.e., 1916; Mufaddî Sîtân, a.g.e., s. 12; Ayrıca bak. Sabri Demirci, a.g.e., s. 18; el-Mansûrî, a.g.e., s. 45.

⁸ Cürcânî, **Ta’rifât**, s. 96; Sabri Demirci, a.g.e., s. 18.

⁹ İsfahânî, **el-Müfredât**, s. 269; İbn Manzûr, **Lisânü’l-Arab**, C. XI, ss. 356-357; Tâlikânî, **el-Muhît**, C. I, s. 284; Mufaddî Sîtân, a.g.e., s. 13.

¹⁰ Bkz. el-Kusayrî, a.g.e., s. 18.

¹¹ Ebu’l-Hüseyyin Ahmed b. Fâris ibn Zekeriyya. İbn Fâris ismiyle tanınmaktadır. Arapça ve Tefsir ilmleriyle ilgilenen hocalardan. 395/1004 yılında vefat etmiştir. (el-Mansûrî, a.g.e., s. 44).

¹² el-Kusayrî, a.g.e., s. 19.

Tefsir usulcülerine göre müşkil kelimesi, kendisinden kastedilen mana, karışık ve kapalı hale gelen lafızdır. Bu lafzın kapalılığı ve karışıklığı ancak başka bir yolun takip edilmesiyle, yani diğer işkaller arasından temyizine bir delil bulunup kendisinden kastedilen mana bilinebilecek olan şeydir.¹³

Bu izahları yaptıktan sonra müşkil kavramı, hafi, mücmel, müteşabih kavramlarının dışında kalmış oldu. Çünkü hafiden maksat, mücerret taleple hâsıl olur. Mücmelde kastedilen mana, talep, teemmül ve istifsar (soruşturarak) ile hâsıl olur. Müteşabihte ise, maksat hâsıl olmaz.¹⁴ Bazı âlimler, müşkil ile mücmel arasındaki farkı pek dikkate almazlar. Çünkü yaklaşık olarak ikisini de aynı görürler, yani müşkil ve mücmelin bir olduğunu söylerler, müşkili mücmele dâhil ederler.¹⁵

Tarîfin Kur'ân metni üzerinde bir örnek vererek müşkil kelimesinin manasına bakılıp sonra kastedilen mananın çıkarılması için düşünülmesi demektir. Mesela:

نَسَاؤُكُمْ حَزْتُ لَكُمْ فَأَتُوا حَزَّتْكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ

“Kadınlarınız sizin için bir tarladır. Tarlanıza nasıl dilererseniz öyle varın.”¹⁶

Âyette geçen *ennâ* edatının iki manaya geldiğini, yani müşterek lafız olduğunu görürüz. Birincisi, *Nasıl*, ve ikincisi, *Nerede*. Edâtın âyet içindeki anlamı olan ‘nasıl’ı bulmak düşünmemizi gerektirir. Bu anlama âyette geçen *el-hars* yani *tarla* karinesiyle varmaktayız. Dolayısıyla müşkülü gidermede düşünme ve karine önemli iki malzemedir.¹⁷

B. İstilahî Anlamı

Müşkil kelimesi, terim olarak değişik ilim dallarında farklı şekillerde tanımlanmıştır, Kur'ân ilimlerinde âlimler şu şekilde tanımını yapmışlardır: “Kur'ânı Kerîm'in bazı âyetleri arasında ilk bakışta var olduğu sanılan ihtilâf, tenâkuz ve tezat olan

¹³ Tehânevî, *Keşşafu İstilâhâtî'l-Funûn*, C. I, s. 990; İbrahim Kâfi Dönmez, “Lafız”, *İslam'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, C. III, İFAV Yayınları, İstanbul, 1997, s. 115; Sabri Demirci, a.g.e., s. 19; Müfaddî, a.g.e., s. 16.

¹⁴ Sabri Demirci, a.g.e., s. 20.

¹⁵ Tehânevî, a.g.e., C. I, s. 990.

¹⁶ Bakara, 2/223.

¹⁷ el-Buhârî, el-Îmâm Alâeddîn Abde'l-A'zîz b. Ahmed, *Keşfu'l-Esrâr 'an Usûli Fahri'l-İslâmî'l-Bezdevî*, derleyen: Abdullah Mahmûd Muhammed Amr, C. I, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997, s. 84; Ayrıca bkz. Vehbe Zuhaylî, *Usûlu'l-Fıkhî'l-İslâmî*, C. I, 2. b., Dâru'l-Fıkr, 1998, ss. 338-339; Sabri Demirci, a.g.e., s. 19.

durumları inceleyen ve aralarını uzlaştırmaya çalışan bilim dalına Müşkilü'l-Kur'ân denir.¹⁸ Şu bir gerçektir ki, Kur'ân'da bulunan bütün âyetlerin kesinlikle birbiriyle çelişki ve tutarsızlık söz konusu olmaz.¹⁹ Nitekim Allah (c.c.) bu Yüce Kitab'ın eşsiz bir kitap olduğunu, hiçbir ihtilaf ve çelişki olmadığını birçok âyeti kerîmede buyurmaktadır:

أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا

*“Hâla Kur'ân hakkında gereği gibi düşünmeyecekler mi? Eğer o (Kur'ân-ı Kerîm) Allah'tan başkası tarafından gelmiş olsaydı onda birbirini tutmayan birçok şeyler bulurlardı.”*²⁰

كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ مُبَارَكٌ لِيَدَّبَّرُوا آيَاتِهِ وَلِيَتَذَكَّرَ أُولُو الْأَلْبَابِ

*“(Resulüm!) Sana bu mübarek Kitab'ı, âyetlerini düşünsünler ve akli olanlar öğüt alsınlar diye indirdik.”*²¹

أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ أَمْ عَلَى قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا

*“Bunlar Kur'ân'ı düşünmezler mi? Yoksa kalpleri kilitli midir?”*²²

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَى عَبْدِهِ الْكِتَابَ وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا

*“Allah'a hamdolsun ki O, kuluna (Muhammed'e) Kitab'ı (Kur'ân-ı Kerim'i) indirdi. Ve O'nda, bir eğrilik kılmadı.”*²³

قُرْآنًا عَرَبِيًّا غَيْرَ ذِي عِوَجٍ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ

¹⁸ Suyûtî, Ebu'l-Fazl Celeeddîn Abdurrahman İbn Ebî Bekr, **el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân**, C. II, Dâru İbn Kesîr, Beyrut, 1987, s. 724; Ayrıca bkz: Cerrahoğlu, **Tefsîr-Usûlü**, s. 179; Abdurrahman Çetin, **Kur'an İlimleri ve Kur'an-ı Kerim Tarihi**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1982, s. 257; Tayyib Okıç, **Tefsir ve Hadis Usulünün Bazı Meseleleri**, Nûn Yayınları, İstanbul, 1995, s. 134; Yakup Çiçek, “Müşkilü'l-Kur'ân”, **M.Ü.İ.F.D.**, S. 7-10, İstanbul, 1989-1992, s. 79-81; Sabri Demirci, a.g.e., s. 20; İbrahim Çelik, **Tefsir Tarihi ve Usulü**, Emin Yayınları, Bursa, 2000, s. 49; Âdem Yerinde, “Müşkilü'l-Kur'ân”, C. XXXII, s. 164; a.mlf., “İlk Bakışta Çelişki Görünümü Veren Müşkil Âyetler ve Etrafında Oluşan Bilimsel Edebiyat”, **S.Ü.İ.F.D.**, S. 16, Sakarya, 2007, s. 31; Muhsin Demirci, “**Müşkilü'l-Kur'ân**”, **Tefsir Terimleri Sözlüğü**, İFAV Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 188-189; Celil Kiraz, **Şerif Murtezâ'nın Emâlî'sinde Kur'ân Müşkilleri ve Mütешâbihleri**, Emin Yayınları, Bursa, 2010, s. 13.

¹⁹ Zerkeşi, **el-Burhân**, C. II, s. 53.

²⁰ Nisâ, 4/82.

²¹ Sâd, 38/29.

²² Muhammed, 47/24.

²³ Kehf, 18/1.

“(Bu), çelişkisi (eğriliği, kusuru) olmayan Arapça Kur’ân’dır. Umulur ki onlar, böylece takva sahibi olurlar.”²⁴

Âyeti kerîmeler’den anlaşıldığı üzere Allah kelâmı bundan münezzehtir. Hakikatte ihtilaf olmasa bile, Kur’ân hakkında geniş bilgisi olmayan bir kimsenin, Kur’ânın anlatım tarzını bilmemekten ya da âyetler arasındaki bağları ortaya çıkaramamaktan yani kısaca Allah’ın kitabındaki metoda hâkim olamamaktan kaynaklanmaktadır.²⁵ Ondan bu vehmin giderilmesi icâb eder. Gazâliye, yukarıdaki birinci âyetin manâsını sorduklarında, şöyle demiştir: İhtilaftan maksat, manalar arasındaki müşterek lafızların ihtilafıdır. Yoksa bu husustaki insanların ihtilaflarını reddetmek, yani ortadan kaldırmak değil, Kur’ân’ın zâtında, âyetleri arasında ihtilafların varlığını kabul etmemektir. Hakikatte, herhangi bir şey hususunda insanların görüşleri çeşitli olabilir. Dünyayı bazıları medhederken bazıları ise zemmedebilir.²⁶ Fakat Yüce Allah’ın kitabı Kur’ân’da bu tür ihtilaflar söz konusu olamaz. Kur’ân 23 senede tamamlanmış olmasına rağmen, baştan sonuna kadar, ifade ve üslubunda tam bir tutarlık, bütünlük, uyum ve eşsiz bir güzellik vardır. Ancak bütün bunları görebilmek için konunun uzmanı olmak gerekir.²⁷

Müşkil terimine alimlerimiz farklı manalar yüklemişlerdir. Fıkıhçılar, müfessirler ve hadisçiler müşkil hakkında çeşitli tanımlar yapıp bu tanımlardan en uygun olanını seçmeye çalışmışlardır. Şimdi Kur’ân, fıkıh ve dil ehli olan alimlerimiz tarafından yapılan farklı tanımlara bakalım. Bunlardan bazıları şöyledir:

- Müşkil, manası kendinden ne murad edildiği teemmülsüz bilinmeyecek derecede kapalı olan lafızdır.²⁸
- Müşkil, lafız ile kastedilen mana, okuyan birinin tarafından asıl anlamı anlaşılmayan lafızdır. Ancak onu kuşatan karîne ve emâreler üzerinde incelemede bulunma ve derinlemesine düşünme yoluyla anlaşılabilir.²⁹

²⁴ Zümer, 39/28.

²⁵ Sabri Demirci, **Kur’an’da Müşkül Âyetler**, s. 17.

²⁶ Cerrahoğlu, **Tefsir Usûlü**, s. 179; Ayrıca bak. Sabri Demirci, a.g.e., s. 21.

²⁷ Çelik, a.g.e., s. 50.

²⁸ Ömer Nasuhi Bilmen, **Hukuki İslamiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu**, C. I, İstanbul Matbaacılık, İstanbul, 1949, s. 75.

²⁹ Sâlih, Muhammed Edip, **Tefsiru’n-Nusûs fi’l-Fıkhı’l İslâmi**, C. I, Mektebu’l-İslâmî, Beyrut, 1993, ss. 253-254.

▪ Âyetlerin birbiriyle itiraz (tenakuzlu) gibi görünenidir ki bu kesinlike söz konusu olmaz, çünkü Allah'ın kelâmı bundan münezzehtir.³⁰

▪ Müşkil, bu lafzın mana açısından ne murad edildiği ancak diğer işkaller arasından temyizine bir delil bulunmasıyla kendisinden kastedilen mana bilinebilecek olan şeydir.³¹

▪ Müşkil, kendisinde kapalılık bulunması sebebiyle ve ne murad edildiğini bilinmeyecek derecede, ancak talepten sonra teemmülle maksada ulaşılan şeydir.³²

▪ Müşkil kelimesi benzeşme-benzetme anlamındadır. Başkasının şekline girdi ve neticede ona benzedi, yani şeklini aldı. Bundan dolayı müşkil diye isimlendirilmiştir.³³

C. Müşkilin Hükümü / حكم المشكل :

Müşkil, Kur'an'ı nasıl anlamamız gerektiğini gösteren konulardan biridir. Kur'an nâzil olduğundan itibaren gerek Peygamberimiz zamanında yaşayan toplumlar gerekse şimdiki toplumlarda Kur'an'ın hedefi aynı ve değişmezdir. Dolayısıyla Kur'an, düşünülmesi ve uyulması için gönderilen Yüce Kitaptır. Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “(Resulüm!) Sana bu mübarek Kitab'ı, ayetlerini düşünsünler ve aklı olanlar öğüt alsınlar diye indirdik.”³⁴ Bir kimse Kur'an'ı uygulamak istediğinde onu bir şekilde anlaması lazım, anlaması için de düşünmek gerekmektedir. Bu da ancak Kur'an'da söz konusu olan *müşkilâtın* halledilmesiyle mümkündür. Müşkil lafzın mana açısından ne murad edildiği bilinmesi ve yerine getirilmesi vacip kapsamında olduğundan, sonra muradın beyân edilmesiyle onunla amel etmek ve üzerinde düşünmek farzdır.³⁵ Nitekim Allah Teâlâ Kur'an'ın açık bir delil ve anlaşılabilir bir kitap olduğunu birçok âyette göstermektedir. Şöyle ki: “İndirdiğimiz açık delilleri ve kitapta insanlara apaçık gösterdiğimiz hidâyet yolunu gizleyenlere hem Allah hem de bütün lanet ediciler lanet eder.”³⁶

Âyeti Kerîme, Kur'an'ı talim, tefsir ve beyan etmenin vacip olduğunu vurgulamakta; başta bu görevin ulemaya düştüğünü ifade edilmektedir. Çünkü onlar

³⁰ Suyûtî, *el-İtkân*, C. II, s. 724.

³¹ Bkz: Serahsî, Muhammed b. Ahmed. *Usûlu'l-Fıkh*, thk. Ebu'l-Vefâ el-Efgânî, C. I, 1. b., Dârul-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993, s. 168.

³² Cürcânî, *Ta'rifât*, s. 147.

³³ İbn Kuteybe, a.g.e., s. 68.

³⁴ Sâd, 38/29.

³⁵ Vehbe Zuhaylî, *Usûlu'l-Fıkhî'l-İslâmî*, C. I, s. 340; Ayrıca bak. Candan, a.g.e., s. 29.

³⁶ Bakara, 2/159.

Peygamberlerin varislerdir. Gerçek anlamda bir tefsir müşkil âyetlerin çözülmesine bağlıdır.³⁷

II. MÜŞKİL KAVRAMINA YAKIN KAVRAMLAR VE ARALARINDAKİ FARKLAR

A. Muhtelif / المختلف :

Muhtelif kelimesi ittifaksızlığın zıddı olup sözlükte, aykırılık, çelişme anlamına gelir.³⁸ Birbirinden tamamıyla farklı özellikler taşıyan demektir. Hakikî ve zahirî (yüzeysel) diye iki kısma ayrılır. Birbirinden ayrı olan iki söz arasında hakikî ihtilaf; birbirine esasta değil de, görünüşte zıtlık bulunan iki kelâm arasında zahirî ihtilaf vardır. İhtilaf, iki şeyin aynı mahiyette tamamıyla müşterek bulunmamasıdır. Bu şekilde birbirine muhalif olan iki şey arasında bazen bir çelişki bulunur, bazen de bulunmaz.³⁹

Muhtelif olan söz sadece insanların konuştukları şeyler hakkında muhtelif olur. Çünkü insanların sözleri her zaman muhtelif ve yerine göre değişir. Hâlbuki Allah bütün bu ihtilaflardan münezzehtir.

Tefsir kitaplarında ihtilaf kelimesi çoğu zaman onu başka sığıları olan muhtelif, hilaf, tehalûf kelimeleri veya tearuz kelimesinin kullanıldığını görmekteyiz.⁴⁰ Mesela, ihtilaf kelimesi Nisa Sûresi'nin 82. âyetinde bizzat Allah Teâlâ tarafından müşkil kavramı yerine kullanılmaktadır. أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا

“Hâla Kur’ân hakkında gereği gibi düşünmeyecekler mi? Eğer o (Kur’ân-ı Kerîm) Allah’tan başkası tarafından gelmiş olsaydı onda birbirini tutmayan birçok şeyler bulurlardı..”

Yukarıda, bu âyetin ne manaya geldiğini Gazali’ye sorduklarında nasıl bir cevap verdiğine değinilmiş ve burada kullanılan ihtilaf kelimesinin ne maksatla kullanıldığının açıklaması yapılmıştır.

³⁷ Candan, a.g.e., s. 29.

³⁸ el-Kusayrî, *el-Ehâdîsu’l-Muşkile*, s. 30.

³⁹ Sabri Demirci, *Kur’an’da Müşkil Âyetler*, s. 21; Ayrıca bkz: Ömer Nasûhî Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi ve Tabakatü’l-Müfessirin*, C. I, Ravza Yayınları, İstanbul, 2008, s. 153; Çiçek, a.g.m., s. 79.

⁴⁰ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 179.

B. Mübhem / المبهم :

Sözlükte “gizli ve kapalı olmak; kapalı bırakmak” anlamlarındaki “*ibhâm*” “إِبْهَام” mastarından sıfat olan mübhem kelimesi “kapalı bırakılan, karışıklık, açık ve belirli olmayan şey veya söz” demektir.⁴¹ Duyu veya akıl alanına girmekle birlikte algılanması ve anlaşılması zor olan her şeye mübhem denilmektedir. Buna göre mübhem ıstılah olarak, Kur’ân’da kendi ismiyle veya ne olduğunu ortaya koyan bir kelimeyle belirtilmeyip bunların yerine insan, melek, cin, hayvan, ağaç, yıldız ve şehir için kullanılan zamir, işaret isimleri, künye, lakap ve vasıf gibi kapalı kelime ve özel adlarından haber veren bir ilimdir.⁴² Bundan dolayı bu gibi isim ve mevsullerinin veya zamirlerin kime delalet ettiğini bilmek pek de kolay bir şey değildir.⁴³

Bugün elde mevcut olan Tevrat ve İncillerin aksine Kur’ân, geçmiş toplumlarla ilgili olaylardan bahsederken yer, zaman ve şahıs isimleri üzerinde pek fazla durmaz, hatta çoğu zaman hâdisenin sadece ibret veren bir yönünü temas edip geçer. Çünkü bu olaylarda sözü edilen her şeyin isim ve cinslerinin bilinmesinde dini açıdan bir fayda görülmez. Sözgelimi bizim için hiçbir faydası dokumayacağından, Hz. Musa’nın asasının hangi ağaç cinsinden olduğu açıklanmamıştır. Bunun gibi pek çok sebep ve hikmetler yüzünden Kur’ân’da müphemlerin sayısı pek çoktur.⁴⁴ Şunu da zikretmek gerekir ki Kur’an’daki mübhem lafızların manasını ortaya çıkarabilmek için ilk başvurulacak kaynaklar Kur’ân-ı Kerîm’in yanı sıra Hz. Peygamber’in ve ondan esinlendikleri kabul edilen sahâbe veya tâbiînin sözleridir. Aksi takdirde gayret veya araştırma yaparak mübhem lafızların bilinmesi imkânsızdır.⁴⁵

⁴¹ İbn Manzûr, *Lisanü’l-Arab*, “bhm” md.; ss. 56-57; Candan, a.g.e., s. 26; Ayrıca bak. Abdülhamit Birışık, “Mübhemât’l-Kur’ân”, *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXI, İstanbul, 2006, s. 437.

⁴² Zerzu’ri, Adnân Muhammed, *Ulûmu’l-Kur’âni ve İcâzuhu*, 1. b., Dâru’l-A’lâm, Ürdün, 2005, s. 368; Ayrıca bkz. Turgut, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, s. 194; Ayrıca bkz. Hüseyin Yaşar, *Kur’an’da Anlamı Kapalı Âyetler*, İstanbul, 1997, s. 91; Çelik, a.g.e., s. 52; Candan, a.g.e., s. 26;

⁴³ Cerrahoğlu, a.g.e., s. 182; Çelik, a.g.e., s. 52.

⁴⁴ Çelik, a.g.e., s. 52.

⁴⁵ Birışık, a.g.md, 437; Ayrıca bak. Candan, a.g.e., s. 26.

C. Müteşâbih / المتشابه :

Müteşâbih kelimesi, Arapçada “teşâbehe” تَشَابَهَ fiilinin ism-i failidir. Çoğulu “eşbâh” أَشْبَاهَ şeklindedir.⁴⁶ Sözlükte karışmak, benzeşme gibi anlamlara gelir. Mesela bir âyet-i kerîmede Allah Teâlâ kâfirlerin durumuyla ilgili şöyle buyurmaktadır: تَشَابَهَتْ قُلُوبُهُمْ “Onların kalpleri birbirlerine benzedi”⁴⁷, yani küfür ve zalimlikte birbirlerine benzemektedir.⁴⁸

Müteşâbih kelimesi terim olarak ise, lafzı mana açısından zor anlaşılan ve kapalı olan, ayrıca Kur’ân ve Sünnetle kesin olarak açıklanmayan veya belirtilmeyen lafızlara müteşâbih denilir.⁴⁹ Diğer bir deyişle, kendisi ile ne kastedildiğinin hiçbir insan tarafından bilinmeyeceği veya ancak ilimde üstün payeye erişmiş kişilerin bilinebileceği derecede kapalı olan lafızdır.⁵⁰

Burada şunu söylememiz gerekir, İslâm âlimlerinin bir kısmı, Kur’ân’da bulunan bazı âyetlerinin müteşâbih kapsamına girdiğini ve hiçbir zaman insanlar tarafından anlaşılmayacağını dile getirmişlerdir. Bu âlimler, söz konusu âyetin metninde geçen وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِّنْ عِنْدِ رَبِّنَا *ancak Allah bilir. İlimde yüksek payeye erişenler ise: Ona inandık; hepsi Rabbimiz tarafındandır, derler*”⁵¹ cümlesindeki وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ ifadesinin, başlangıç cümlesi olduğunu söylemekte; buna göre, Kur’ândaki müteşâbih lafızların Allahu Teâlâ’dan başka

⁴⁶ İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, “ş-b-h” md.; C. XIII, s. 503; Ahmed İbn Saîd, *el-Muhkem ve'l-Müteşâbihat fi'l-Kur'âni'l-Kerîmi ve Eseruhumâ fi'l-İhtilâfi'l-Akîda*, (The Muhkam and Mutashabih on The Holy Quran and Their Effects on Faith (Aqida) Difference), Âli-i Beyt Ünüv., (Yüksek Lisans Tezi), Ürdün, 2002, s. 24; Hüseyin Âli Yâsin, Muhammed, *Müteşâbihu'l-Kur'ân*, Dâru Ammâr, Ürdün, 2008, s. 57.

⁴⁷ Bakara, 2/118.

⁴⁸ Zerzu'ri, a.g.e., s. 258; Ayrıca bkz. el-Mansûrî, *Müşkilü'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 244.

⁴⁹ İbn Kuteybe, a.g.e., s. 78; el-Medîni, Mûsâ Muhammed b. Ömer, *el-Muğîs fi Ğarîbi el-Kur'âni ve'l-Hadîs*, thk. Mahmûd Nesâr, C. III, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2010, s. 7; Candan, a.g.e., s. 26; Sabri Demirci, a.g.e., s. 22; Ayrıca daha geniş bilgi için bkz. Çetin, a.g.e., s. 257; M. Said Şimşek, *Kur'ân'da İki Mesele*, Selâm Yayınları, Konya, 1987, s. 30; Muhsin Demirci, *Kur'ân'ın Müteşâbihleri Üzerine (Müteşâbihâtü'l-Kur'ân)*, Birleşik Yayınları, İstanbul, 1996, ss. 36-38; Çelik, a.g.e., s. 31; Yusuf Şevki Yavuz, “Müteşâbih”, *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXII, İstanbul, 2006, s. 204; İbn Saîd, a.g.e., s. 35; Muhsin Demirci, “Müteşâbih”, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, ss. 191-192; Kiraz, a.g.e., s. 22;

⁵⁰ İbrahim Kâfi Dönmez, a.g.md., C. III, s. 115.

⁵¹ Âli-İmrân, 3/7.

hiç kimse tarafından bilinmeyeceğini iddia etmektedirler.⁵² Bundan dolayı hangi kelimedeki vakf yapılması gerektiği ile ilgili aralarında ihtilafa düşmüşlerdir. Diğer bazı âlimler ise, buradaki وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ ifâdesinin الله kelimesine ma'tûf olduğunu söyleyerek, Kur'ândaki müteşâbihlerin anlamını sadece ilimde derinleşmiş âlimlerin bilebileceğini söylemektedirler.⁵³ Çünkü onlar: “آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِّنْ عِنْدِ رَبِّنَا” *“Biz buna inandık, hepsi Rabbimiz tarafındandır”*⁵⁴ âyetine dayanmaktadırlar.⁵⁵ Gerçekten, Kur'ân'da muhkem ve müteşâbih ayetlerin bulunmasında bir hikmet olduğunu açık bir şekilde ifade etmek gerekir. Dolayısıyla, Cenab-ı Allah Kur'ân-ı Kerîm'de mevcut olan âyetleri öğrenilsin, anlaşılın ve üzerinde tedebbur edilsin diye indirmiştir.⁵⁶ Onlara göre Peygamberimiz s.a.v. için bir kimsenin; “Kur'ân'daki müteşâbihleri bilmemiştir” demesi caiz midir ki? O, Allah'ın Peygamberi olarak seçilmiş ve ona indirilen bu Yüce Kitabın âyetlerin te'vilini çok iyi bilmiş ve tefsir etmiştir. Nitekim bu hususla ilgili Peygamberimiz, İbn Abbas (r.a.) için; *اللَّهُمَّ فَتَقَهْهُ فِي الدِّينِ وَعَلِّمَهُ التَّأْوِيلَ* *“Allahım te'vilini ona öğret ve dininde sabit kıl (bilgili yap)”* diye dua etmiştir.⁵⁷

Âlimler müteşâbih olan âyetleri birkaç gruba ayırmaktadırlar:

a) Kıyâmet vakti ve Dâbbetü'l-Arz'ın ortaya çıkış vakti ve sûrelerin başındaki *mukatt'a* harfleri. On dört sûre bu harflerle başlar ki bunları şöyle tasnif edebiliriz:

الم	المص	المر	الر	كهيعص	طه	طسم
طس	يس	ص	حم	حم عسق	ق	ن

⁵² Çetin, a.g.e., s. 257; Çelik, a.g.e., s. 34; Kiraz, a.g.e., s. 23.

⁵³ İbn Kuteybe, a.g.e., s. 67; Serahsî, **Usûlu'l-Fıkh**, C. I, s. 169; Vehbe Zuhaylî, **Usûlu'l-Fıkh'İ-İslâmî**, C. I, s. 344; el-Buhârî, **Keşfu'l-Esrâr**, C. I, ss. 87-88; Ayrıca bkz. Müfaddî Sîtan, a.g.e., s. 62; Kiraz, a.g.e., s. 23.

⁵⁴ Âli-İmrân, 3/7.

⁵⁵ Daha geniş bilgi için bkz. Subhi es-Salih, **Kur'an İlimleri**, trc. M. Said Şimşek, 2. b., Kitap dünyası Yayınları, Konya, 2008, ss. 294-295.

⁵⁶ Bkz: Ferhân, Râşid Abdullah, **Tefsîru Müşkilü'l-Kur'ân**, Kuveyt, yay.y., 1983, s. 44.

⁵⁷ Daha geniş için bkz. Zerzu'ri, a.g.e., ss. 266-267.

b) Kur’ândaki garîb kelimeler ve anlaşılması zor olan hükümler (kapalı hükümler). Zaman içerisinde anlaşılması mümkün olan müteşâbihler.

c) Bu ikisi arasında kalanlardır ve bunu sadece ilim seviyesi yüksek olan âlimler bilebilir. Bu derecede olmayanlardan gizli tutulmuştur.⁵⁸

Müşkilde sonuca varmak müteşâbihten daha kolaydır. Müteşâbihte gayrete rağmen çözümü mümkün olmayan âyet veya lafızların muradı, Allah’a bırakılır.⁵⁹ Bununla beraber şunu da söylememiz gerekir, müşkülü müteşâbih âyetler kapsamına alanlar da olmuştur.⁶⁰

D. Mücmel / المَجْمَل :

Mücmel kelimesi, sözlükte kapalılık anlamına gelir. İstilah olarak ise, İbn Hisar’ın tarif ettiği gibi; kendisinden ne murad edildiği anlaşılmayan,⁶¹ manası gizli, fakat başka bir açıklayıcıya ihtiyaç duyulan lafızlardır.⁶² Akıl ile bilinmeyen, ancak nakl ile bilinebilecek olan kelimelerdir.⁶³ Kur’an’da manası kapalı lafızlar bulunmaktadır. Hatta mücmel kelimesi müşkilden daha kapalıdır.⁶⁴ Dolayısıyla Kur’ân okurken gözümüze çarpan bir âyetin kapalı olduğunu düşündüğümüzde, bilmemiz gereken odur ki, arkasından gelen başka bir âyetin önceki âyete açıklayıcı olarak geldiğini görürüz.⁶⁵ Mesela: Meâric Sûresi’nin 70/19. âyetinde geçen هَلُوعًا خُلِقَ الْإِنْسَانَ “*Muhakkak ki insan, sabırsız ve tamahkâr olarak yaratıldı*”, “*Helûa - Helûâ*” kelimesi ilk bakışta lügat açısından anlamı anlaşılmayan ve garip bir lafızdır. Fakat arkasından gelen diğer 21. ve 22. âyetler önceki âyeti beyân eder, şöyle ki: إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعًا “*Kendisine bir şerr dokununca feryat*

⁵⁸ Daha geniş bilgi için bak. İbn Kuteybe, a.g.e., s. 67; Şimşek, a.g.e., s. 35; Gâzî İ’nâye, **Huda’l-Furkân fi Ulûmu’l-Kur’ân**, C. III, 1. b., Âlam el-Kutub, Beyrut, 1996, ss. 126-127; Muhammed Zuhaylî, **İlmu Usûl’l-Fikh**, Dâru’l-Kalem, Dubai, 2004, s. 309; Mahmûd, Muhammed Turkî, **Tasnîfi’l-Muhkem ve’l-Müteşâbih fi’n-Nassî’l-Kur’ânî bi İstihdâmî’l-Hâsûb**, (Classification of the Holy Quran Verses into Mohkam and Motashabeh), Yermuk Üniv., (Yüksek Lisans Tezi), Ürdün, 2006, s. 24, 27-28; es-Salih, a.g.e., s. 295; Candan, a.g.e., 26; Sabri Demirci, **Kur’an’da Müşkül Âyetler**, s. 22; Kiraz, a.g.e., s. 23.

⁵⁹ Candan, a.g.e., s. 26.

⁶⁰ Rağîb, **el-Müfredât**, a.g.e., s. 443; Zerzu’ri, a.g.e., s. 259.

⁶¹ Cerrahoğlu, **Tefsir Usûlü**, s. 182.

⁶² Edip Sâlih, **Tefsiru’n-Nusus**, C. I, s. 278; Vehbe Zuhaylî, **Usûlu’l-Fikhi’l-İslâmî**, C. I, s. 340; İ’nâye, **Huda’l-Furkân**, C. III, s. 181; el-Buhârî, **Keşfu’l-Esrâr**, C. I, s. 86; Muhammed Zuhaylî, a.g.e., s. 306; Candan, a.g.e., s. 25; Sabri Demirci, a.g.e., s. 24; İbrahim Kâfi Dönmez, a.g.md., C. III, s. 115.

⁶³ Vehbe Zuhaylî, **Usûlu’l-Fikhi’l-İslâmî**, C. I, s. 340.

⁶⁴ Vehbe Zuhaylî, **Usûlu’l-Fikhi’l-İslâmî**, C. I, s. 340.

⁶⁵ Sabri Demirci, a.g.e., s. 24.

edidir”, وَإِذَا مَسَّهُ الْخَيْرُ مَنُوعًا “Ve kendisine bir hayır dokunduğu zaman cimrilik edendir”.⁶⁶

Veya el-Kâria Sûresi'nin 1. âyetinde geçen ” الْقَارِعَةَ “ kelimesi ve El-Hakkah Sûresi'nin 1. âyetinde geçen ” الْحَاقَّةُ “ kelimesinin anlamının ne olduğunu anlaşılmıyor, arkasından gelen âyetler birinci âyetlerini beyân edip kıyâmet anlamında olduğunu açıklıyor.⁶⁷ Bunun gibi misaller çoktur, örneğin, namaz, oruç, hacc, zekât gibi lafızlar Kur'ân-ı Kerîm'de anlaşılmayacak derecede mücmel olan kelimelerdir. Ancak, Hz. Peygamber bu ibadetlerin nasıl yerine getirileceğine dair açıklamalarını yapmıştır.⁶⁸ Âlimlerin yazmış oldukları kitapları veya insanların konuştukları şeyler hakkındaki mücmel lafızlar mevcut olabilir,⁶⁹ ancak ne Kur'ân-ı Kerîm'de ne de sünnette mücmel lafızlar veya durumlar bulunmamaktadır. Çünkü Kur'ân'ın bizzat kendisi Kur'ân'da bulunan âyetleri başka âyetlerle beyân eder. Bundan dolayı Cenâb-ı Allah Peygamberimize (s.a.v.) Kur'ân-ı indirdiğinde وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ “insanlara beyan etmen (açıklaman) için sana da zikri (Kur'ân-ı Kerim'i) indirdik.”⁷⁰ hitabında bulunmuştur.⁷¹ Bu örneklerde görüldüğü gibi, mübeyyen olan lafız veya âyet, aynı âyette değil de, bir âyet veya birkaç âyet sonra, hatta başka bir sûrede de gelmiş olabilir. Ayrıca şunu da ifâde etmek gerekir, birçok mücmel olan âyetin, açıklayıcısı Hz. Peygamberin sünneti olmaktadır.

E. Hafi / الخفي :

Sözlükte, gizlemek, örtmek anlamına gelir. Istılahta ise: kelimenin dışında bir engel ile manası kapalı olup icthad ve gayret ile giderilebilen kelimedir.⁷² Kendisinden ne murad

⁶⁶ Bkz. l'nâye, **Huda'l-Furkân**, C. III, s. 182; Salih, a.g.e., s. 324.

⁶⁷ Bkz: Vehbe Zuhaylî, **Usûlu'l-Fikhi'l-İslâmî**, C. I, s. 341; Muhammed Zuhaylî, **İlmu Usûli'l-Fikh**, s. 307.

⁶⁸ Bkz: Vehbe Zuhaylî, a.g.e., aynı yer, C. I, s. 341; el-Buhârî, **Keşfu'l-Esrâr**, C. I, ss. 86-87; İbrahim Kâfi Dönmez, a.g.md., C. III, s. 115; Ayrıca Mücmel konusunda daha fazla bilgi için bkz. Suyûtî, **el-İtkân**, C. II, ss. 18-20.

⁶⁹ Muhammed Zuhaylî, a.g.e., s. 307.

⁷⁰ Nahl, 16/44.

⁷¹ Daha geniş bilgi için bkz: Muhammed Zuhaylî, a.g.e., ss. 306-307.

⁷² Candan, a.g.e., s. 25; Muhammed Zuhaylî, **İlmu Usûli'l-Fikh**, s. 301; Ayrıca bak. Edip Sâlih, **Tefsiru'n-Nüsüs**, C. I, ss. 230-231; İbrahim Kâfi Dönmez, a.g.md., C. III, s. 115.

edildiği gizli olan ve sadece başka bir sığânın talep edilmesiyle çözülebilen şeydir.⁷³ Mâide Sûresinde 5/38. âyetinde geçen *وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا* “*Hırsızlık yapan kadın ve erkeğin ellerini kesiniz*”, “*السارق -Hırsız*” lafzı örnek olarak gösterilebilir.⁷⁴ Koruma altındaki bir malı alan/çalın birine *hırsız* denildiği halde, *dolandırıcı* birinin aynı kapsama girip girmediği ise *hafî* dir,⁷⁵ yani açık değildir. Bunun için bu kelimenin net olabilmesi için araştırılması ve ictihad yapılması gerekir.⁷⁶ Hafî kelimesi de, müşkilden bir anlamda daha kapalıdır.

III. MÜŞKİLÜ’L-KUR’ÂN İLMİNİN DOĞUŞU

Müşkilü’l-Kur’ân ilmini herhangi bir dönemle sınırlandırmamız mümkün değildir. Çünkü her dönemde olduğu gibi Peygamberimizin (s.a.v.) yaşadığı dönemde de Kur’ân-ı Kerim hakkında insanların zihnine takılan bazı sorular olmuştur. Ashab, Kur’an dilini çok iyi bilmelerine rağmen, Kur’an’da geçen bazı âyetlerin izâhını anlayamadıkları zaman Hz. Peygamber’e yöneltip lafzın anlamını öğreniyorlardı. Böylece ortada bir problem kalmamış oluyordu. Fakat Onun (s.a.v) vefatından sonra bu tür problemler ortaya çıkıp yayılmaya başladı. Bunun gibi problemler insanın zihnini tamamen karıştırmaya başlayınca çözümü İslâm âlimlerine düşmüştü. Özellikle Kur’ân-ı Kerîm âyetleri hakkında insanların şüpheye düşmeleri âlimlerimizi senelerce düşündürmüştü ve bunlara cevap vermek için çok gayret edip değerli eserler te’lîf etmişlerdir.⁷⁷

Abdurrezak b. Hemmam, tefsirinde şunları söyler: Bir adam⁷⁸ İbn Abbas’a gelip şöyle dedi: “Ey İmam, Kur’ân’dan bazı âyetler bana görünüşte çelişkili geliyor.” İbn Abbas: ”Bunlar hangi âyetlerdir, yoksa şüpheye mi düştün? deyince, adam: “Hayır, şüphe değil fakat bazı âyetler arasında ihtilaf görüyorum.” cevabı verir ve âyetleri bu şekilde sıralar:

⁷³ Vehbe Zuhaylî, a.g.e., C. I, s. 336; el-Buhârî, **Keşfu’l-Esrâr**, C. I, s. 82.

⁷⁴ Muhammed Zuhaylî, a.g.e., s. 301.

⁷⁵ Candan, a.g.e., s. 25.

⁷⁶ İbrahim Kâfi Dönmez, a.g.md., C. III, s. 115.

⁷⁷ Yerinde, a.g.m., s. 33.

⁷⁸ Kişinin Nafi ibn el-Ezrak olduğu İbn Cerir’in Dahhak ibn Muzahim’den yaptığı rivayetten anlaşılıyor. Bu zât, Haricilerin Ezarikî fırkasına reis olmuştur. İbn Abbas’ın Mekke’de meclislerine katılır, onu dinler, sorular sorar, itirazlarda bulunurdu. (Suyûtî, **el-İtkân**, C. II, s. 726).

- *Sonra, (Onlar):* “ثُمَّ لَمْ تَكُنْ فِئْتَهُمْ إِلَّا أَنْ قَالُوا وَاللَّهِ رَبَّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ

*"Rabbimiz, Allah'a yemin ederiz ki, biz müşriklerden değildik" demekten başka bir özür bulamayacaklar.”*⁷⁹ ve

- *يَوْمَئِذٍ يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَعَصُوا الرَّسُولَ لَوْ تُسَوَّىٰ بِهِمِ الْأَرْضُ وَلَا يَكْتُمُونَ اللَّهَ حَدِيثًا*

*"Allah'ı, inkar edip peygambere isyan edenler, o kıyamet günü yerle bir olmayı isterler. Allah'tan hiçbir sözü gizleyemezler.”*⁸⁰ âyetleri arasında ihtilaf gördüğünü söyler. Bu iki âyetler arasında görülen ihtilafı İbn Abbas şöyle açıklar: “Kıyamet gününde müşrikler Allah'ın Müslümanların günahlarının büyüklüğüne bakılmaksızın mağfiret ettiğini, şirki affetmediğini görünce, günahlarını büyük görmemeleri sebebiyle mağfiretlerini umarak *"Ey Rabbimiz yemin ederiz, biz müşriklerden değiliz"* derler. Bunun üzerine Allah Teâlâ, ağızlarını mühürler, el ve ayakları yaptıklarını anlatmaya başlar.⁸¹

- *Sûra üflendiği zaman* فَإِذَا نُفِخَ فِي الصُّورِ فَلَا أَنْسَابَ بَيْنَهُمْ يَوْمَئِذٍ وَلَا يَتَسَاءَلُونَ

*artık aralarında akrabalık bağları kalmamıştır; birbirlerini de arayıp sormazlar.”*⁸² ve

- *وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَصَعِقَ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شَاءَ اللَّهُ ثُمَّ نُفِخَ فِيهِ*

*"Ve sûra üflenmiştir. Göklerde kim var, yerde kim varsa çarpılıp yıkılmıştır. Ancak Allah'ın dilediği müstesna. Sonra ona bir daha üflenmiştir. Bu defa da hep onlar kalkmışlar bakıyorlardır”*⁸³ âyetleri ile *وَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ يَتَسَاءَلُونَ*⁸⁴ âyeti arasında çelişkili gibi görünen durumu ise şöyle izah eder: “Birinci sûr üfürülünce göklerde ve yerde ne varsa Allah'ın dilediğinden başka her şey düşüp ölür, o günde aralarında neşep farkı olmaz, ondan sorulmazlar. Sonra ikinci sûr üfürülünce, hemen ayağa kalkıp bekleyeceklerdir. İşte bu durumda, onlardan bir kısmı diğerlerine yönelip soru sormaya başlarlar.”⁸⁵

⁷⁹ En'am, 6/23.

⁸⁰ Nisâ, 4/42.

⁸¹ Suyûtî, *el-İtkân*, C. II, s. 725.

⁸² Mü'minûn, 23/101.

⁸³ Zümer, 39/68.

⁸⁴ Tûr, 52/25.

⁸⁵ Suyûtî, *el-İtkân*, C. II, s. 725.

•

“Sizi yaratmak mı daha zordur, yoksa göğü yaratmak mı? Ki onu Allah bina edip yükseltmiş ve ona şekil vermiştir. Gecesini karanlık yapmış, gündüzünü aydınlatmıştır. Ardından yeri düzenlemiştir. Suyunu ondan çıkarmış ve otlak yer meydana getirmiştir. Dağları yerleştirmiştir. Bunları sizin ve hayvanlarınızın geçinmesi için yapmıştır.”⁸⁶ buyuruluyor. Bu âyetler görünürde, yeryüzün gökyüzünden sonra yaratıldığına delalet etmektedir. Hâlbuki diğer bazı âyetlerde yeryüzünün gökyüzünden önce yaratıldığını gösterir:⁸⁷

• قُلْ أَتَيْنَكُم لَتَكْفُرُونَ بِالَّذِي خَلَقَ الْأَرْضَ فِي يَوْمَيْنِ وَتَجْعَلُونَ لَهُ أَنْدَادًا ذَلِكَ رَبُّ الْعَالَمِينَ

“De ki: Gerçekten siz, yeri iki günde yaratanı inkar edip O'na ortaklar mı koşuyorsunuz? O, âlemlerin Rabbidir”⁸⁸

• وَجَعَلَ فِيهَا رَوَاسِي مِّنْ فَوْقِهَا وَبَارَكَ فِيهَا وَقَدَّرَ فِيهَا أَقْوَاتَهَا فِي أَرْبَعَةِ أَيَّامٍ سَوَاءً لِّلسَّائِلِينَ ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ وَهِيَ دُخَانٌ فَقَالَ لَهَا وَلِلْأَرْضِ ائْتِيَا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا قَالَتَا أَتَيْنَا طَائِعِينَ

“O, yeryüzüne sabit dağlar yerleştirdi. Orada bereketler yarattı ve orada tam dört günde isteyenler için fark gözetmeden gıdalar takdir etti. Sonra duman halinde olan göğey yöneldi, ona ve yerküreye: İsteyerek veya istemeyerek, gelin! dedi. İkisi de ‘İsteyerek geldik’ dediler.”⁸⁹ Bu âyetler arasındaki problemini İbn Abbas şöyle çözer: “Allah yeri gökten iki gün önce yarattı. O esnada semâ “duman” halindeydi. Sonra göğey yöneldi, başka iki günde de onu yedi kat olarak yarattı, sonra diğer iki günde yeryüzünü düzenledi, yanı yaydı, yeryüzünden su ve otlak çıkardıktan sonra, dağlar, ağaçlar, nehir, tepeler ve yeryüzü ve sema arasında bulunan şeyleri yarattı.”⁹⁰ Bunu Cenab-ı Allah: “Ardından yeri

⁸⁶ Nâziât, 79/27-33.

⁸⁷ Bkz. Nevfel, Ahmed İsmâîl, **Mücâhid el-Müfessir ve't-Tefsîr**, C. I, Dâru's-Safve, Kâhire, 1990, s. 455; et-Tahân, İsmâîl Ahmed, **Safvetü't-Te'vîl fi Müşkili't-Tenzîl**, 1. b., Dâru't-Takvâ, Mısır, 1994, s. 97.

⁸⁸ Fussilet, 41/9.

⁸⁹ Fussilet, 41/10-11.

⁹⁰ Suyûtî, **el-İtkân**, C. II, s. 725.

düzenlemiştir”⁹¹ kelim-ı şerifleriyle anlatmaktadır. Yani, önce yeryüzü yaratılmış, sonra gökyüzü yaratılmış, daha sonrada yeryüzü yaşanılır hale gelecek şekilde döşenmiştir.⁹²

Kur’ân’da وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا “Allah aziz ve hakîm oldu”, وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا “Allah affedici ve merhametli oldu”, كَانَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا “Allah bütün yaptıklarınızdan haberdar idi”, وَكَانَ اللَّهُ سَمِيعًا بَصِيرًا “Allah işitici ve görücü oldu” manasına gelen âyetler bulunmaktadır. Bu âyetler sanki Allah eskiden şöyle idi; ama artık böyle değildir, şeklinde anlaşılabilir. ⁹³ İbn Abbas bu âyetlerin anlamını şöyle açıklamaktadır: “Allah Teâlâ, kendisini bu şekilde isimlendirmiştir. O hep böyle olmuştur ve böyle olmaya devam edecektir. Allah ezelde haberdardı ve yine öyle olmaya devam edecektir. O, aynı zamanda aziz idi, öyle kalacaktır. O, ilim sahibi idi, öyle olmaya devam edecektir. O, merhametli idi, yine öyle olacaktır. İbn Abbas, Adam’a şunları da ekleyerek âyetler hakkındaki yorumunu bitirmiştir: “Sana anlama yönüyle problemlili gelen âyetler hakkındaki yorumum bundan ibarettir.” Allah indirmiş olduğu her şeyde isabet etmiştir. Fakat insanların çoğu bilmemektedirler.⁹⁴

İbn Abbas’a sorulan bu sorular, Kur’an’a olan herhangi bir şüphe olmayıp, soranın zihnine oluşan dört problemden ibaretti. Bunları kısaca şöyle özetleyebiliriz:

- a) Kıyamet gününde insanların birbirlerini arayıp sormalarının ispat ve nefyi,
- b) Müşriklerin hallerini inkâra kalkışmaları ve kabul etmeleri,
- c) Yer ve göklerden hangisinin önce yaratıldığı,
- d) Allah hakkında ‘geçmişte oldu’ anlamına gelen “كان /kâne” fiilinin anlamı.

İbn Abbas’ın verdiği cevaplar şuydu:

- a) Kıyamet gününde ikinci Sûr’a üflenmeden önce insanlar birbirlerini arayıp sormazlar. Ancak ikinci Sûr’a üflendiği zaman birbirlerini arayıp sorabileceklerdir.

⁹¹ Nâziât, 79/30.

⁹² Bu konuyla ilgili daha geniş bilgi için bkz. et-Tahân, **Safvetü’t-Te’vîl**, s. 99-113.

⁹³ Suyûtî, **el-İtkân**, C. II, s. 725; İbrahim Canan, **Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi**, C. III, Akçağ Yayınları, Ankara, 1988, ss. 353-355.

⁹⁴ Suyûtî, **el-İtkân**, C. II, s. 725; Ayrıca bkz. Candan, a.g.e., ss. 78-79.

- b) Müşrikler yaptıkları günahların dilleriyle saklamaya çalışacaklar, ancak diğer organları yaptıkları itiraf edecektir.
- c) Allah Teâlâ, yeri döşemeden iki günde yarattı. Daha sonra göğü yarattı ve düzene koydu. Sonra da dağ, ırmak ve benzeri şeyleri yaratarak yeryüzünü onlarla döşedi, böylelikle dört günde tamamlanmış oldu.
- d) “كان /kâne” fiilinin devamlılık anlamındadır. Çünkü Allah ezelde haberdardı ve öyle olmaya devam edecektir. Âyeti kerîmeler bu anlamda gelmiştir.⁹⁵

İşte bunun gibi durumlar bazı âlimlerin “sadece birbiriyle çeliştiği izlenimi veren âyetlerin uzlaştırılması”, bazılarının ise “anlaşılması güç âyetlerin tefsir edilmesi” şeklinde tanımadıkları Müşkilü’l-Kur’ân ilminin doğuşuna sebep olmuştur.

IV. MÜŞKİLÜ’L-KUR’ÂN İLMİNİN ORTAYA ÇIKIŞ SEBEPLERİ

Hız. Peygamber’in ardından ortaya çıkan fitne olaylarının sonucunda İslâm dünyasında meydana gelen siyasî parçalanma çok geçmeden fikrî ve itikadî gruplaşmaya dönüşmüş, henüz I. (VII) yüzyıl bitmeden müteşâbih ve müşkil âyetler etrafında Allah’ın sıfatları, kazâ-kader, hidâyet-dalâlet, irade hürriyeti vb. meselelerde yoğun kelâmî tartışmalar cereyan etmiştir. Bu tartışmalarda genellikle kendilerinden zındık ve mühlid olarak söz edilen İslâm karşıtı şahıs ya da gruplar, özellikle de Kur’ân’ı hedef alarak daha çok ondaki müteşâbih ve müşkil âyetler üzerinde durmuşlar, böylece Kur’ân’ın ihtilâf ve çelişkileri barındıran bir kitap olduğunu iddia ederek onun hakkında şüphe uyandırmaya çalışmışlardır. Bundan dolayı da Müşkilü’l-Kur’ân ilminin ortaya çıkışının temelde iki sebebi olduğu söylenebilir. Bunlardan biri, Kur’ân’ı İslâm’a muhalif gruplara karşı savunmak, diğeri ise halkın zihnini meşgul eden bazı müşkil ve müteşâbih âyetleri tefsir etmek.⁹⁶ Zira yukarıda geçtiği gibi Kur’ân-ı Kerîm’in Nisâ 4/82, Kehf 18/1, Zümer 29/28 gibi birçok âyetlerinde, âyetler arasında ihtilâf ve çelişkinin bulunmadığına işaret edilerek bu durum onun ilâhî kaynaklı oluşuna delil gösterilmişse de bazı âyetler, yeterli bilgiye sahip bulunmayanların zihinlerinde bir ihtilâf ve çelişki düşüncesi uyandırabilmektedir.⁹⁷

⁹⁵ Bu konuyla ilgili daha geniş bilgi için bkz. Suyûtî, **el-İtkân**, C. II, ss. 726-728; Candan, a.g.e., s. 79-80.

⁹⁶ Yerinde, a.g.md., s. 164.

⁹⁷ Yerinde, a.g.md., 164; Ayrıca bkz. Süyûtî, **el-İtkân**, C. II, s. 71; Cerrahoğlu, **Tefsir Usûlü**, s. 179.

Bunun için bazı âyetler arasında ihtilaf varmış gibi görülürse de küçük bir inceleme sonucunda bu durumun hakiki manada bir tearuz olmadığı hemen anlaşılır.⁹⁸

Âyetler arasında zıtlık veya ihtilaf varmış gibi görünen durumlar şu sebepler ve şu şekiller altında incelenebilir:

A. Olayın Çeşitli Hal ve Şekillerde Görünmesi

Kur'an bazen, tek bir şeyi, farklı asıllara bağlar ve onu çeşitli şekillerde tanımlar. Bunun da nedeni, o şeyin muhtelif hal ve aşamalarını belirtmek içindir. Meselâ, Kur'an'da Hz Âdem'in (veya diğer insanların) yaratılışı ile ilgili çeşitli âyetlerde farklı lafızlar kullanılmıştır. Âli İmrân Sûresi'nin 3/59. ve Rûm Sûresi'nin 30/20. âyetlerinde مِنْ تُرَابٍ “topraktan”, el-Hicr Sûresi'nin 15/26, 28 ve 33. âyetlerinde مِنْ صَلْصَالٍ مِّنْ حَمَإٍ مَّسْتُونٍ “balçıktan (pişmiş kuru çamur”, es-Saffât Sûresi'nin 37/11. âyetinde مِنْ طِينٍ لَّازِبٍ “civik çamurdan (yapışkan çamur”, en-Nahl Sûresi'nin 16/4. âyetinde مِنْ نُطْفَةٍ ”bir damla sudan”, er-Rahmân Sûresi'nin 55/14. âyetinde مِنْ صَلْصَالٍ كَالْفَخَّارِ “kupkuru balçıktan” oluşu insan için ilk anda bu âyetlerde geçen lafızlar dikkat çekmektedir. Çünkü burada aynı insanın yaratılışı için lafızlar muhtelif kullanılmıştır, aynı zamanda manaları da muhtelif kullanılmıştır. Zirâ âyetlerde geçen “salsal” ile “hamein” birbirinden farklıdır, yani aynı değildir. Ayrıca “hama” ile “ turab” aynı değildir. Fakat aslî madde itibariyle hepsinin menşei topraktır ve yukarıda zikredilen haller topraktan neşet etmiş ve derecesini almış olur.⁹⁹ Dolayısıyla Hz Âdem'in ve diğer insanların da topraktan yaratılmış olduğu belirtilmek istenmiştir.

Bu konuyla ilgili bir örnek daha verelim: Hz. Musâ'nın asâsı ile ilgili bir âyette فَالْقَىٰ عَصَاهُ فَإِذَا هِيَ ثُعْبَانٌ مُّبِينٌ “Bunun üzerine Musâ asasını yere attı. O hemen apaçık bir

⁹⁸ Nasûhî Billmen, **Büyük Tefsir Tarihi**, C. I, s. 154.

⁹⁹ Zerkeşi, **el-Burhân**, C. II, s. 64; Suyûtî, **el-İtkân**, C. II, s. 729; Ayrıca daha fazla bilgi için bkz. Suat Yıldırım, **Kur'ân-ı Kerîm ve Kur'ân İlimlerine Giriş**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1983, s. 114; el-Âlemî, Halîl Yâsîn, **Hallu Müşkilâti'l-Kur'ân**, İtkân Matbaası, 1955, s. 165; Yerinde, a.g.md., s. 164.

ejderha oluverdi!"¹⁰⁰, onun bir ejderha haline geldiği bildirilirken, diğer bir âyette ise وَأَنَّ أَلْقَى عَصَاكَ فَلَمَّا رَأَاهَا تَهْتَزُّ كَأَنَّهَا جَانٌّ *gibi titreşip hareket ettiğini görünce...*"¹⁰¹, asâsının küçük bir yılan olduğu kaydedilmektedir. Bir şeyin aynı anda hem büyük hem de küçük olması mümkün olmayacağından bu âyetler arasında bir tutarsızlık var gibi görülmektedir. Aslında küçük yılanın yaratılışı, büyük yılaninkine benzer. Büyük yılanın kıvılcıdanışı, hareketleri ve hızlıca yol alışı, aynen küçük yılanın hareketleri ve yol alışı gibidir. O Halde bu âyetler arasında bir çelişki söz konusu olmaz.¹⁰²

B. Konularda İhtilâfın (farklılığın) Görülmesi

Kur'ân-ı Kerim'de, insanların ve cinlerin âhirette kesin olarak sorguya çekileceğini ifade eden âyetler olduğu gibi, diğer bazı âyetlerde ise insan ve cine hiçbir şey sorulmayacağını veya asla konuşulmayacağını bildiren âyetler de mevcuttur. Meselâ, Saffat Sûresi 37/24. âyette *وَقَفُوهُمْ إِنَّهُمْ مَسْئُولُونَ* "Onları tutuklayın, çünkü onlar sorguya çekilecekler!", A'raf Sûresi 7/6. âyette *فَلَنَسْأَلَنَّ الَّذِينَ أُرْسِلَ إِلَيْهِمْ وَلَنَسْأَلَنَّ الْمُرْسَلِينَ* "Elbette kendilerine peygamber gönderilen kimseleri de, gönderilen peygamberleri de mutlaka sorguya çekeceğiz!" ve Hicr Sûresi 15/92. âyetlerinde *فَوَرَبِّكَ لَنَسْأَلَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ* "Rabbin hakkı için, mutlaka onların hepsini, sorguya çekeceğiz" insanların sorguya çekilecekleri bildirilirken, Bakara Sûresi 2/174. âyette *وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ* "... Kıyamet günü Allah onlarla konuşmaz." Kasas Sûresi 28/78. âyette *وَلَا يُسْأَلُ عَنْ ذُنُوبِهِمُ الْمُجْرِمُونَ* "Günahkarlardan günahları sorulmaz (Allah onların hepsini bilir)" ve Rahman Sûresi 55/39. âyette *فَيَوْمَئِذٍ لَا يُسْأَلُ عَنْ ذَنْبِهِ إِنْسٌ وَلَا جَانٌّ* "İşte o gün insana da cine de günahı sorulmaz" ibareleri bulunmaktadır. İşte ilk üç âyette sorgulamanın yapılacağı, diğer iki âyetlerde ise ne insana ne de cine günahından sorulmayacağı belirtilmektedir. Bu durumda

¹⁰⁰ A'râf, 7/107; Şuarâ, 26/32.

¹⁰¹ Neml, 27/10; Kasas, 28/31.

¹⁰² Zerkeşi, *el-Burhân*, C. II, s. 64; Suyûtî, *el-itkân*, C. II, s. 730. Ayrıca bkz. Çetin, a.g.e., s. 260; Turgut, a.g.e., s. 187.

ilk bakışta âyetler arasında zahiri anlamda çelişki var gibi görünüyorsa da gerçek (hakîki) manada bir çelişkinin söz konusu olmadığını anlaşılr. Burada söz konusu olan, konundan ve yer farklılığından kaynaklanan bir şeydir. Çünkü ahirette, birçok durak ve dereceler mevcuttur. Bazı derecelerde sorgu sual olurken, başka bir yerde olmaz.¹⁰³ Dolayısıyla bu âyetlerden çıkaracağımız sonuç şudur: ilk üç âyette Yüce Allah'ın onların işledikleri günahların affedilir cinsten olmadığı ve dolayısıyla onları aşağılayan ve kınayan bir üslupla da olsa bir bir sorguya çekileceği anlatırken, diğer üç âyetlerde ise onlara karşı dargın ve kızgın olduğu, kendilerinden hesabı sorulmayacağı ve asla konuşulmayacağı belirtmiştir.¹⁰⁴ Çünkü Allah Teâlâ onların ne iş yapıp ettikleri çok iyi bilir. Bu yüzden de günahlarından sorulmaya ihtiyaç yoktur.¹⁰⁵ Ayrıca kıyamet gününde kâfirlerin ağızlarının mühürlenip diğer organlarının (elleri, ayakları) konuşacağına dair âyet¹⁰⁶ de bu durumu açıklamaktadır.¹⁰⁷ Bazı müfessirlere göre, kâfirlerden ne küçük ne de büyük günahından sorulmayacaktır, çünkü onlar hesaba çekilmeden cehenneme gireceklerdir.¹⁰⁸

Bu konuya verebilecek bir başka örnek de Nisâ Sûresi'nin 3. ve 129. âyetleridir. Allah Teâlâ bu âyetlerde kişinin hanımları arasında adaletle muamele etmesinden bahsetmektedir. *“فَإِنْ حِفْتُمْ أَلَّا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً”* *“Şayet adaleti sağlamayacağınızdan korkarsanız, o zaman bir kadın ile evlenin.”*¹⁰⁹ Diğer âyette ise *“وَلَنْ تَسْتَطِيعُوا أَنْ تَعْدِلُوا بَيْنَ النِّسَاءِ”* *“Ne kadar istesiniz de kadınlar arasında (tam) adalet yapamazsınız”*¹¹⁰ şeklinde geçmektedir. Bu iki âyet arasında ilk bakışta bir çelişki olduğu söylenebilir. Çünkü birinci âyette, kocanın hukuk açısından eşleri arasında istediği takdirde adâleti sağlayabileceği, ikinci âyetten murad ise insanın gücünü aşan kalbî meyil ile olan adaletten bahsetmektedir. Yani, ne kadar adaleti yerine getirmeye uğraşsa da gerçekleşmesinin asla mümkün olmayacağı

¹⁰³ İbn Kuteybe, **Te'vîlu Müşkilî'l-Kur'ân**, s. 47; Nisâbü'rî, Ebi'l-Hasan b. Hüseyin el-Gaznevî, **Vadahu'l-Burhân fi Müşkilâtu'l-Kur'ân**, thk. Safvân Adnân Dâvûdî, C. I, Dâru'l-Kalem, Süriye, 1990, s. 397.

¹⁰⁴ İbn Kuteybe, a.g.e., s. 46; Zerkeşi, **el-Burhân**, C. II, ss. 64-65; Suyûtî, **el-İtkân**, C. II, s. 730; Ayrıca bkz. Cerrahoğlu, **Tefsir Usûlü**, s. 181; Çetin, a.g.e., s. 260; Çelik, a.g.e., s. 50; Sabri Demirci, **Kur'ân'da Müşkül Âyetler**, s. 50-51; Yerinde, a.g.md., ss. 164-165.

¹⁰⁵ Bu konuyla ilgili bkz. et-Tahân, **Safvetü't-Te'vîl**, s. 18, 21-22.

¹⁰⁶ Yâsîn, 36/65.

¹⁰⁷ Tahân, a.g.e., s. 22.

¹⁰⁸ Tahân, a.g.e., s. 27.

¹⁰⁹ Nisâ, 4/3.

¹¹⁰ Nisâ, 4/129.

ifade etmektedir.¹¹¹ Dolayısıyla bu da ilk anda âyetlerin birbiriyle çeliştiğini akla getirmektedir. İbn Atiyye, bu ikinci âyetteki adl kelimesini, tam adâlet diye vasıflandırmıştır. Fakat şunu da diyebiliriz, çok evlilik yapmayı düşündüğünüz zaman hukûkî anlamda adâleti yerine getirme konusunda herhangi bir kaygınız yoksa o takdirde ikişer, üçer veya dörder hanımla evlenebilirsiniz. Ancak eşleriniz arasında söz konusu anlamda adâleti icra etmekten çekiniyorsanız, o zaman tek eşle yetinin ve bilin ki, sevgi konusunda hiçbir zaman adâleti yerine getiremezsiniz. Yani, eşlerinizi aynı derecede sevmeniz mümkün değil. Çünkü bu irade dışı bir eylemdir.¹¹²

C. Fiillerin Kullanım Cihetleri Yönünden Ortaya Çıkan İhtilâf

Bazen ihtilaf, âyette yer alan bir fiilin isnadı yönünden olabilir.

Mesela, savaştan söz edilirken, *فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَى وَلِيُبْلِيَ الْمُؤْمِنِينَ مِنْهُ بَلَاءً حَسَنًا إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ* (Savaştan onları siz öldürmediniz, fakat Allah öldürdü onları; attığın zaman da sen atmadın, fakat Allah attı (onu). Ve bunu, müminleri güzel bir imtihanla denemek için (yaptı). Şüphesiz Allah işitendir, bilendir.)¹¹³ meâlindeki âyette böyle bir ihtilâf söz konusudur. Fakat âyette geçen ‘öldürme’ işinin kesb ve mübâşeret yönünden ashaba, atma işi ise Hz. Peygamber’e izaf edilmiştir. Ancak tesir ve yaratma yönünden Allah’a izafe edildiği düşünüldüğü zaman söz konusu ihtilâf ortadan kalkmış olur.¹¹⁴ Zemahşeri de şayet Allah’ın tesiri olmasa insanın öldüremeyeceğini söylemektedir.¹¹⁵ Çünkü bu savaş onların güçleriyle değil, Allah’ın yardımıyla olmuştur. Bunun için cumhur şöyle demişlerdir: Efali Allah yaratır, kullar ise kesbeder. Başka bir ifâdeyle, Allah kulların fiillerinin yaratıcısıdır, denir.¹¹⁶

Rivâyetlere göre âyette Bedir savaşı kastedilmiştir. Karşılıklı olarak savaşın başladığı esnada Cibrîl (a.s.) gelip Hz. Peygamber (s.a.v.)’e bir avuç kum almasını ve

¹¹¹ Bkz. Zerkeşi, *el-Burhân*, C. II, s. 68; Suyûtî, *el-İtkân*, C. II, s. 730; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 180; Çiçek, a.g.m., s. 92; Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü*, İFAV Yayınları, İstanbul, 2003, s. 224.

¹¹² Muhsin Demirci, a.g.e., s. 225.

¹¹³ *Enfâl*, 8/17.

¹¹⁴ Zerkeşi, *el-Burhân*, C. II, s. 69; Suyûtî, *el-İtkân*, C. II, s. 731; Ayrıca bkz. Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 181; Suat Yıldırım, *Kur’ân-ı Kerîm ve Kur’an İlimlerine Giriş*, s. 115; Yerinde, a.g.md., s. 165; a.mlf., a.g.m., s. 41.

¹¹⁵ Zemahşerî, Ebu’l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed, *el-Keşşâf an Hakâiki’t-Tenzil ve Uyûni’l-Ekâvil fi Vücûhi’t-Te’vil*, C. II, Dâru’l-Fikr, Beyrut, 1983, s. 149.

¹¹⁶ Zerkeşi, *el-Burhân*, C. II, ss. 69-70.

müşriklerin tarafına atmasını emretmiştir. Hz. Peygamber bir avuç kumu “Yüzleri kurusun!” diyerek müşriklerin tarafına atmıştır. Her müşrikin gözüne bir avuç kum girmiş gibi gözleriyle meşgul olduğu sırada bozguna uğrarlar. Savaştan sonra “Şöyle öldürdüm, böyle yaptım!” diye övünen Müslümanlara nasihat için bu âyet inmiştir.¹¹⁷

D. Hakikat veya Mecâz Yönünden Kaynaklanan İhtilâf

Kur’ân-ı Kerim’deki âyetlerde kelimeler hakîkî manalarında kullanıldığı gibi, bazen de mecâzî manalarında kullanıldığı olmuştur. Hakikat kelimesi, “h-k-k” filinden türemiştir. Sözlükte hakikat “gerçek, şüphesiz, meydana gelen, kendi yerinde duran veya sabit bırakılan kelime” anlamında kullanılmaktadır.¹¹⁸ İbn Teymiyye göre: Bu terimi ilk devirlerde sahâbe, tabiîn ve meşhur imamlardan kimse kullanmamıştır.¹¹⁹ Mecaz kelimesi ise “c-v-z” filinden türemiş olup, sözlükte “geçmek, geçiş yeri, geçme zamanı, sözün yolu ve kaynağı” anlamına gelmektedir.¹²⁰ Terim olarak, bir kelimenin asıl manasından başka bir mânada kullanılmasına mecaz denir.¹²¹ Mecâz kelimesini ilk kullanan şahıslardan Ebu Ubeyd’e Mamer b. Musenna (ö. 209/824) olduğu ileri sürülerek “*Mecâzü’l-Kur’ân*” adlı eserinin mukaddimesinde, Kur’ân’da 38 çeşit mecâzî kullanma durumları olduğunu belirtmiştir.¹²² Hakikat ve mecâz kelimelerinin hicri 4.yy’da yaygınlaştığı iddia edilmiştir.¹²³

Dolayısıyla şunu diyebiliriz ki hakîkî manalarında kullanılmış olan kelimeler bir ihtilafın olmadığı, fakat kelimelerin mecâzî kullanımına gelince Tefsir Usulünün temel meselelerinden biri olup Kur’ân’da mecâzın olup olmadığı, varsa hangi âyetlerde kelimenin hakîkî anlamıyla, hangi âyetlerde de mecâzî anlamıyla kullanıldığı ulemâ tarafından tartışılmış, farklı anlayışlar ve görüşler ortaya çıkmıştır. İslâm âlimlerin büyük

¹¹⁷ Taberî, Ebû Ca’fer İbn Cerîr Muhammed b. Cerîr b. Yezîd, *Câmiu’l-Beyâni ‘an Te’vili Âyi’l-Kur’ân*, thk. Abdullah b. Abdulhasan et-Turkî, C. XIII, 1. b., Dâru Âlemu’l-Kutub, Beyrut, 2003, s. 588; Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr, *Câmi’ li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, thk. Muhammed Ridvân Arksûsî, C. IX, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut, 2006, s. 476; Suat Yıldırım, *Kur’ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâli*, Işık Yayınları, İstanbul, 2002, s. 178.

¹¹⁸ el-Buhârî, *Keşfu’l-Esrâr*, C. I, s. 96.

¹¹⁹ Mustafa Kırkız, “Hakikat ve Mecaz Bağlamında Kur’ân’da “Engellik” İfade Eden Sözcüklerin Linguistik Analizi”, *E.Ü.İ.F.D.*, S. 12-1, Elazığ, 2007, s. 105,

¹²⁰ Zemahşerî, Ebu’l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed, *Esâsu’l-Belağa*, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, Beyrut, 2001, s. 120.

¹²¹ Çetin, a.g.e., s. 255.

¹²² Bkz: Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 178; Yerinde, a.g.m., s. 37; Kırkız,, a.g.m., s. 105.

¹²³ Kırkız, a.g.m., s. 105.

bir çoğunluğu Kur'an'da mecâzın varlığını kabul ederler.¹²⁴ Ancak Zahiriler, Şafii'den İbnul-Kass, Maliki'den İbnu Huveyz Mindâd bu görüşe katılmamışlardır. Bunlar Mecazın, yalanın kardeşi olduğunu söylemektedirler. Halbuki, Kur'an yalandan münezzehtir. İslâm âlimlerin çoğu, bu görüşün bâtil olduğunu söylemişlerdir. Onlardan biri de İmâm Suyûtîdir.¹²⁵

Kur'ân'da mecâzın bulunmasıyla bir tatlılığın ve çekiciliğin olduğunu söylemek gerekir. Kur'ân'da ihtilaf varmış gibi sanılan âyetlerde bazen de kelimenin mecâzî ve hâkîki manalarından kaynaklanmaktadır. Örneğin Hac Sûresi'nin 22/2. âyet-i kerîmesinde geçen 'sarhoş' kelimesinin iki anlamda kullanıldığı anlaşılır. وَتَرَى النَّاسَ سُكَارَىٰ وَمَا هُمْ

بِسُكَارَىٰ *"İnsanları hep sarhoş görürsün, halbuki sarhoş değillerdir"*¹²⁶ Burada birinci

kelime mecâzî, ikinci kelime ise hakîki manada kullanılmıştır.¹²⁷ Âyette izafetle mecâzî anlamda kıyamet gününde korkudan dolayı, *"İnsanları sarhoş görürsün"* denilirken, sarhoşluğun, şaraptan geldiği düşünülmüştür. Hakîki izafetle de, insanların şaraptan sarhoş olmadıkları belirtilmiştir, aslında *"Onlar sarhoş değillerdir"* denilmektedir.¹²⁸ Yine aynı şekilde bu konuyla ilgili bir örnek daha verelim: Allah Teâlâ İbrâhim Sûresinde şöyle

buyurmaktadır: الرَّ كِتَابَ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ بِإِذْنِ رَبِّهِمْ إِلَى صِرَاطِ

الرَّ كِتَابَ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ بِإِذْنِ رَبِّهِمْ إِلَى صِرَاطِ

*"Elif. Lâ. Râ. Rabbinin izniyle, insanlığı karanlıklardan aydınlığa çıkarıp, (onları), her tür hamd-u senayı hak eden, eşi benzeri olmayan Yüce (Allah)'ın dosdoğru yoluna iletmen için indirdiğimiz bir kitaptır (bu)."*¹²⁹ Âyette geçen "karanlık" ve "aydınlık"

kelimelerinin hakîki anlamda kullanılmadığı ortadadır. Burada "karanlık" kelimesi *"şirk-cehil ve inkâr-dalâlet"* yerine; "aydınlık" kelimesi ise *"îmân-ilm ve İslam"* yerine mecâz olarak kullanılmıştır.¹³⁰

¹²⁴ Cerrahoğlu, **Tefsir Usûlü**, s. 177; Turgut, **Tefsir Usûlü ve Kaynakları**, s. 184; Yerinde, a.g.m., s. 37.

¹²⁵ Bkz. İ'nâye, **Huda'l-Furkân**, C. III, s. 248.

¹²⁶ Hac, 22/2.

¹²⁷ Suat Yıldırım, **Kur'ân-ı Kerîm ve Kur'an İlimlerine Giriş**, s. 115.

¹²⁸ Zerkeşi, **el-Burhân**, C. II, s. 70; Suyûtî, **el-İtkân**, C. II, s. 731; Cerrahoğlu, **Tefsir Usûlü**, s. 181.

¹²⁹ İbrâhîm, 14/1.

¹³⁰ Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, C. XI, ss. 82-86; Ayrıca bu konuyla ilgili daha geniş için rivayet edilen hadislere bkz. ss. 83-86; Suyûtî, Ebu'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman İbn Ebî Bekr, **Tefsîru'l-Celâleyn**, Muessesetü'r-Reyyân, Beyrut, 2010, s. 255.

E. Bir Konunun Farklı Açılardan Ele Alınması

İlk bakışta ihtilafı gibi görünen bazı âyetlerin, farklı açılardan değerlendirilmesi halinde gerçekte bir ihtilaf oluşturmadıkları anlaşılır.

Meselâ, الَّذِينَ آمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ “*Bunlar, iman edenler ve gönülleri Allah'ın zikriyle sükûnete erenlerdir. Bilesiniz ki, kalpler ancak Allah'ı anmakla huzur bulur*”¹³¹ âyetinde, müminlerin kalplerinin Allah'ı anmakla sükûna ereceğini bahsedilirken إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ “*Mü'minler o kimselerdir ki, Allah anıldığı zaman yürekleri ürperir, O'nun ayetleri kendilerine okunduğu zaman imanlarını artırır ve Rablerine tevekkül ederler*”¹³² âyetinde, Allah anıldığı zaman müminlerin kalplerinin ürpermesinden bahsedilmektedir. İlk bakışta bu iki âyet arasında bir çelişki varmış gibi görünse de kalplerin sükûn bulması tevhit inancının verdiği bir rahatlık, ürpermesi de doğruluk ve hidayetten sapma korkusunun verdiği bir sonuçtur. Dolayısıyla âyetlerin gerçekte ifade ettikleri şeyler ortaya çıkınca hakikî manada ihtilaf olmadığı anlaşılır.¹³³ Böylece bu iki âyet beraber değerlendirildiğinde, şüphenin sona erdiği, onların her zaman korku ile umut arasında bulunması gereken kalp halini ifade ettiği görülür. Nitekim Allah Teâlâ Zümer Sûresi'nin 39/23. âyetinde, تَقْشَعِرُّ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ ثُمَّ تَلِينُ جُلُودُهُمْ وَقُلُوبُهُمْ إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ “*Rablerinden korkanların, bu Kitab'ın etkisinden tüyleri ürperir, derken hem bedenleri ve hem de gönülleri Allah'ın zikriyle yumuşar, rahatlar*” buyurmaktadır. Allah'tan korkanların yani müminlerin kalplerinde hissettikleri korku ile umut, ürperti ile sükûn birlikte zikredilmiştir.¹³⁴

F. Lafzın Aynı Olması, Manaların Farklı Olmasından Kaynaklanan Müşkil-Müşterek Lafızlar

Kur'ân-ı Kerim'de işkâle yol açan sebeplerden biri de içerisinde birçok manada kullanılan müşterek lafızların bulunmasıdır. Kur'ân'ın pek çok âyetinde geçen bu tür

¹³¹ Ra'd, 13/28.

¹³² Enfâl, 8/2.

¹³³ Zerkeşi, *el-Burhân*, C. II, s. 71.

¹³⁴ Zerkeşi, a.g.e., C. II, s. 71; Suyûtî, *el-itkân*, C. II, ss. 731-732.

lafızlardan 48’ni İbn Kuteybe *Te’vil*’inde şerh etmiştir. Biz bu kitapta geçen birkaç tanesini zikrederim. Mesela, “*hüdâ*” kelimesi farklı âyetlerde müşterek manalarında kullanıldığını görmek mümkündür. Şöyle ki:

- İrşat etti (doğru yol gösterdi), açıkladı. Şu âyetlerde geçmiştir:

”وَأَمَّا ثَمُودُ فَهَدَيْنَاهُمْ” *Semud'a gelince onlara doğru yolu gösterdik.*”¹³⁵

”أَوَلَمْ يَهْدِ لَهُمْ كَمْ أَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنَ الْقُرُونِ يَمْشُونَ فِي مَسَاكِينِهِمْ” *“Yurtlarında dolaştıkları nice nesillerin hayatlarını sona erdirmemiz, onları doğru yola irşad etmiyor mu?”*¹³⁶

”أَوَلَمْ يَهْدِ لِلَّذِينَ يَرِثُونَ الْأَرْضَ مِنْ بَعْدِ أَهْلِهَا” *“Önceki sahiplerinden sonra yeryüzüne varis olanlara hala şu gerçek belli olmadı mı ki.”*¹³⁷

- Çağırdı, davet etti. Şu iki âyette geçmiştir:

”وَلِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ” *“Her toplumun bir yol göstericisi vardır.”*¹³⁸

”وَجَعَلْنَاهُمْ أئِمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا” *“Onları, emrimizle doğru yolu gösteren önderler yaptık.”*¹³⁹

- İlham etti, infaz etti. Şu âyetlerde geçmiştir:

”قَالَ رَبُّنَا الَّذِي أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدَى” *“Mûsa: “Bizim Rabbimiz her şeye şeklini veren, sonra da yolunu gösterendir, dedi.”*¹⁴⁰

”وَأَنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَائِنِينَ” *“Gerçekten Allah hainlerin hilesini başarıya ulaştırmaz.”*¹⁴¹

Bu âyetlerde söz konusu olan “*hüda*” kelimesi çeşitli âyetlerde lafız olarak aynı kullanılmış olsa da manaların farklı şekillerde kullanıldığını çok açıktır.¹⁴²

¹³⁵ Fussilet, 41/17.

¹³⁶ Secde, 32/26.

¹³⁷ A'râf, 7/100.

¹³⁸ Ra'd, 13/7.

¹³⁹ Enbiyâ, 21/73.

¹⁴⁰ Tâhâ, 20/50.

¹⁴¹ Yûsuf, 12/53.

Yine aynı şekilde Tefsir Usulü kitaplarında en çok misal olarak alınan Bakara Sûresi'nin 2/228. âyetidir. وَالْمُطَلَّاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ “Boşanmış kadınlar, kendi başlarına (evlenmeden) üç ay hali (hayız veya temizlik müddeti) beklerler.” âyetinde geçen قُرُوءٍ “kurû” kelimesi (hayız veya temizlik müddeti) müşterek bir lafız olduğundan kadınlarda görülen hem ‘hayız’ hem de ‘temizlik’ dönemini ifade etmektedir.¹⁴³ Malikî ve Şafiiler âyette geçen “kurû” kelimesinin kadınlar için temizlik dönemini ifade ettiğini ve onlarda bekleme Sûresi'nin üç adet zamanı olduğu söylerler. Hanefî ve Hanbelîler ise bu lafzın kadınlarda hayız dönemini ifade ettiği kanaatindedirler.¹⁴⁴ Bu lafız, anlamları birbirine zıt olan iki farklı kelimeyi ifade etse bile âyetin iki manaya göre anlaşılması doğrudur. Dolayısıyla bu âyette bir tezat yoktur. Şunu da ifade etmek gerekir ki Kur’ân’da yer alan kelimelerin manaları belirlenirken, Arapça dili iyi bir seviyede olmalı, son derece dikkatli okunmalı, derin araştırma yapılmalı ve mutlaka cümlenin bağlamı nazar-ı dikkate alınmalıdır. Aksi takdirde hataya düşmesi ihtimali yüksek olur.¹⁴⁵

G. Zahirî Mânâ ile Asıl Kastedilen Mânâ Farklılığından Kaynaklanan İhtilaf

Kur’ân-ı Kerîm’de geçen bazı âyetlerin zahirî mânâları ile asıl kastedilen mânâ arasındaki bir ihtilafın olduğunu görüyoruz. Şayet Arap dilinin ifade anlatım biçimleri yeterince bilinmezse, bu gibi âyetlere yanlış anlamlar verilebilir. Mesela, قُتِلَ الْخَرَّاصُونَ “Yalancılar ölsün, kahrolsun!”¹⁴⁶ âyeti gibi beddua ifade eden bazı âyetlerle, gerçekte ifade ettikleri anlamların vuku bulması kastedilmemiştir. Buna göre biraz evvel zikredilen âyetle onun zahirî anlamı, yani yalancıların gerçekten ölmeleri kastedilmemiştir. Bilakis bu, Peygamber'e (s.a.v.) iftira atarak,” O sihirbazdır, mecnûndur, şâirdir, yalancıdır” diyenlere yapılmış bir beddua olup onların bu yaptıklarının çirkinliğini ifade etmektedir.¹⁴⁷

¹⁴² Diğer örnekler için bkz. İbn Kuteybe, **Te’vilü Müşkili’l-Kur’ân**, ss. 247-276

¹⁴³ Nasûhî Bilmen, **Büyük Tefsir Tarihi**, C. I, s. 158; Çiçek, a.g.m., s. 87; Vehbe Zuhaylî, **Usûlu’l-Fıkhî’l-İslâmî**, C. I, s. 339; Muhammed Zuhaylî, **İlmü Usûli’l-Fıkh**, s. 304.

¹⁴⁴ Detaylı bilgi için bkz. Nisâbü’rî, **Vadahu’l-Burhân**, C. I, s. 209; Vehbe Zuhaylî, a.g.e., C. I, s. 339; Muhammed Zuhaylî, a.g.e., s. 305.

¹⁴⁵ Yerinde,, a.g.m., s. 38.

¹⁴⁶ Zâriyât, 51/10.

¹⁴⁷ Sabri Demirci, **Kur’an’da Müşkül Âyetler**, s. 63; Yerinde, a.g.m., s. 40; Ayrıca bak. el-Ferrâ, İbn Zekeriyya Yahyâ b. Ziyâd, **Meânî’l-Kur’ân**, C. III, Âlem el-Kutub, Beyrut, 1980, s. 83; Nisâbü’rî, **Vadahu’l-Burhân**, C. II, s. 329.

H. Kıraat Farklılıkları

İslam'ın ilk günlerinden itibaren kendini gösteren ve üçüncü halife Hz. Osman zamanında bariz bir şekilde ortaya çıkan kıraat konusu, şüphesiz en çok tartışılan konulardan biri olmuştur. Hatta bu işin neticesi olarak Kur'ân'da yanlışlıklar olduğu söylenmiş, müsteşrikler için bir ganimet olmuştur. Onlar Kur'ân hakkındaki şüphelerini ifade ile onun aslından bazı şeylerin kayıp olduğunu söyleyecek kadar ileri gitmişlerdir. Böylece Müslüman âlimler bu meseleyi bir yanda bırakmayıp iyi niyetle ele almışlar ve irad ettikleri fikirlerle samîmî açıklamalarda bulunmuşlardır. Fakat müsteşrikler, zayıf olan rivâyetleri alıp, kuvvetli olanı terk ediyorlar. Şüpheli olan ne ise naklediyorlar. Çünkü onların menfaatına daha uygun görmüşlerdir.¹⁴⁸

Aslında, Kur'ân-ı Kerîm'in kıraâtinde çok az farklı tarz vardır. Bunlar da zaten anlam bakımından bir ihtilaf ve tenakuz oluşturmamakta, aksine müfessirin önüne geniş bir yorum alanı açmaktadır.¹⁴⁹

Fatiha Sûresi'nin 1/3. âyeti ile Mâide Sûresi'nin 5/6. âyeti buna örnektir. Mesela, Fatiha Sûresi'nin 3. âyetinin kıraâtı, *مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ* “*Din gününün sahibi*” anlamına gelir, yani Kıyamet gününde her şeyin sahibi olan Allah'tır; diğer bir kıraâte göre ise, *مَلِكِ يَوْمِ الدِّينِ* “*Din gününün hükümdarı*” manasındadır, yani insanların gerçek Rabbı olan Cenab-ı Allah kastedilmektedir.¹⁵⁰ Görüldüğü gibi, bu iki farklı kıraât arasında bir tenakuza sebebiyet olmamış, aksine âyetin anlamını daha geniş kılmıştır.¹⁵¹ Bu âyeti, Âsım, Kisâî ve Ya'kûb el-Hadrâmî *مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ* şeklinde okumuşlardır. İbn Kesir, Nâfî', Ebû Amr, İbn Âmir ve Hamza b. Hübejb ise *مَلِكِ يَوْمِ الدِّينِ* şeklinde okumuşlardır.¹⁵² Yine aynı şekilde Mâide Sûresi'nin 5/6. âyeti *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ* “*Ey îmân edenler, namaz kılmaya kalktığınızda yüzlerinizi,*

¹⁴⁸ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 95, 102.

¹⁴⁹ Sabri Demirci, a.g.e., ss. 50-51; Yerinde, a.g.md., s. 164.

¹⁵⁰ Bkz: el-Ezherî, Muhammed b. Ahmed Ebî Mansûr, *Meâni'l-Kıraât*, thk. Ayd Mustafa Derviş, Avda b. Hamdi el-Kavzi, C. I, yay.y., 1991, ss. 109-110; Ayrıca bak. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C. I, ss. 149-151.

¹⁵¹ Sabri Demirci, a.g.e., a. 57.

¹⁵² el-Ezherî, *Meâni'l-Kıraât*, C. I, s. 109.

kollarınızı yıkayın ve ayaklarınızı da (yıkayın)” farklı kıraatlarda okunmuştur. Bazıları (Nâfi’, İbn Âmir, Ya’kûb ve Kesâî) nasb ile, bazıları ise (İbn Kesîr, Hamza, Ebû Amr, Ebû Bekr Şu’be) cer ile okumuşlardır.¹⁵³ Nasb ile okuyuşta, يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ “Ey îmân edenler, namaz kılmaya kalktığınızda yüzlerinizi, kollarınızı yıkayın ve ayaklarınızı da (yıkayın)” ibaresindeki geçen أَرْجُلِكُمْ kelimesi “ayaklarınızı yıkayın” anlamına gelir. İkinci kıraât ise, cer olarak أَرْجُلِكُمْ diye okunur. Yani, “Ey îmân edenler, namaz kılmaya kalktığınızda yüzlerinizi, kollarınızı yıkayın ve ayaklarınızı da (meshedin)” manasına gelmektedir.¹⁵⁴

İ. Harf-i Cerlerin Birbirinin Yerine Kullanılması

Âyetler arasında varmış gibi görülen ihtilafın sebeplerinden biri de, harf-ı cerlerin farklı âyetlerde birbirinin yerine kullanılmasıdır. Arapça bilgisi yeterli seviyede olmadığı sürece, âyetlerin manasını doğru olarak anlamak zor olur. İbn Kuteybe bu şekilde harf-ı cerlerin birbirinin yerine kullanıldığı on beş âyeti izah etmiştir. Mesela, Necm Sûresi’nin 53/3. âyetinde وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ “O kendi heva ve hevesiyle konuşmuyor” buyrulmaktadır. Burada عن harf-i cer ب yerine kullanılmıştır.¹⁵⁵ Ayrıca, Nisa Sûresi’nin 4/2. âyetinde وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُم مِّنْ أَمْوَالِكُمْ “Onların mallarını kendi mallarınıza katarak (kendi malınızmış gibi) yemeyin” buyrulmaktadır. Burada da aynı şekilde الي harf-i cer مع yerine kullanılıp aynı manaya gelmiştir.¹⁵⁶

V. ÂYETLERDEKİ ÇELİŞKİ GİBİ GÖRÜNEN HALLER ÜZERİNE ÂLİMLERİMİZİN GÖRÜŞLERİ

Âyetler arasındaki ihtilafın giderilebilmesi için âlimlerimiz te’vîl-te’lîf, tahsis ve nesh yollarına başvurmuşlardır. Özellikle itikâdî ve ahlakî konulara bağlı olan işkallerde

¹⁵³ el-Ezherî, *Meâni’l-Kıraât*, C. I, s. 326.

¹⁵⁴ Zerkeşi, *el-Burhân*, C. II, s. 62; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 103.

¹⁵⁵ İbn Kuteybe, *Te’vilü Müşkili’l-Kur’ân*, s. 299.

¹⁵⁶ İbn Kuteybe, a.g.e., s. 300. Diğer âyetlerin açıklamaları için bkz. a.g.e., ss. 298-302.

te'vil ve te'lîfe müracaat edilirken, ahkâm âyetlerindeki Müşkiller tahsisle veya aralarında nesh ilişkisi olup olmadığına bakılarak giderilmeye çalışılır.¹⁵⁷

Bunun dışında ihtilaf halinde olan durumları âlimlerimiz arasında bir takım tercih sebepleri olmuştur ki bunları şu şekildedir:

a. Hüküm hususunda Medenî sûreler Mekkî sûrelere tercih edilir. Hicretten sonra nazil olan âyetler, daha önce nazil olanlara tercih edilir. Bu durumda sonraki âyetin hükmü esas alınmış olur.

b. İki hükümden birisi Mekke halkının durumunu diğeri ise Medine halkının durumunu anlatırsa o zaman Medine halkının durumu tercih edilir.

c. İki hükümden birinin açık anlamı müstakil bir hükme, diğeri âyetin lafzı bunu gerekli kılsa o zaman müstakil hüküm ifade eden tercih edilir.

d. İki âyetin her biri zâhirde kastedilen şeyi yüklenmiş olarak umûm ifâde ederse, bu takdirde onlardan birinin başka bir maksadı varsa bu tercih edilir. Ebu İshak el-İsferâinî (ö. 418/1027)'nin ifâdesine göre, iki âyetin biri diğeri ile çelişki teşkil edecek olursa, âyetlerin nüzûl tarihine bakılarak önce olan terk olunur, sonraki alınır. Sonra gelen, önceki için nasih olmuş olur, onunla amel edilir, der.¹⁵⁸

VI. GÜNÜMÜZE KADAR MÜŞKİLÜ'L-KUR'ÂN HAKKINDA YAZILAN ESERLER VE YAPILAN ÇALIŞMALAR

Kur'an ilimlerini ihtiva eden eserlerde ve tefsir kitaplarında Müşkilü'l-Kur'ân'a yer verilmekle birlikte bu konuya has müstakil eserler de kaleme alınmıştır. Bu konuya dair müstakil eserler h. II- III. yüzyılın başlarına doğru yazılmaya başlanmıştır.¹⁵⁹

“*Müşkilü'l-Kur'ân*” hakkında ilk söz edenin İbn Abbas olduğu söylenirse de, bu konuyla ilgili ilk eserlerin Muhammed b. Müstenir el-Kutrub (ö. 206/821)'un “*Müşkilü'l-Kur'ân ve er-Redd ale'l-Mülhidîn fî Müteşâbihi'l-Kur'ân*” ve Süfyan b. Uyeyne (ö. 198(814)'nin “*Cevâbâtü'l-Kur'an*” adlı eserleri olduğu bildirilmektedir.¹⁶⁰ Fakat

¹⁵⁷ Yerinde, a.g.md., s. 165.

¹⁵⁸ Zerkeşi, *el-Burhân*, C. II, ss. 57-58; Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, a.g.e., s. 180; Turgut, *Tefsir Usulü ve Kaynakları*, s. 187; Sabri Demirci, *Kur'ân'da Müşkül Âyetler*, ss. 64-65.

¹⁵⁹ Yerinde, a.g.md., s. 165.

¹⁶⁰ Zerkeşi, *el-Burhân*, C. II, s. 53; Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s. 181; Turgut, a.g.e., s. 187; Sabri Demirci, a.g.e., s. 29; Yerinde, a.g.md., s. 165.

araştırdığımız kadarıyla bu eserler günümüze ulaşamamıştır. Bu konuyla ilgili en kapsamlı eserlerden biri ise, çalışmamız boyunca kendisinden çokça istifade ettiğimiz, İbn Kuteybe (ö. 276/889)'nin *Te'vîlü Müşkili'l-Kur'ân* adlı kıymetli eseridir. “*Müşkilü'l-Kur'ân*” konusundaki tespit ettiğimiz müstakil eserler ve bu konuya dair yapılan bazı çalışmalar şunlardır:

1) *Cevâbâtü'l-Kur'ân*- Sufyân b. Uyeyne b. Meymûn el-Hilâli (ö. 198/814).
2) *Müşkilü'l-Kur'ân ve er-Redd ale'l-Mulhidîn fi Muteşâbihi'l-Kur'an*- Ebû Ali Muhammed b. Müstenir b. Ahmed el-Kutrub (ö. 206/ 821). Kutrub ismiyle meşhûr olmuş. Basriyyun ehlinde nahiv, edebiyat ve lügatle uğraşan bir âlimdir. Sibevey'in talebesidir. Kitabı, Teşâbühü'l-Kur'ân hakkında olup mülhidlere karşı cevap olarak yazılmıştır.¹⁶¹

3) *Cevâbâtü'l-Kur'ân ve'r-Red Ale'z-Zenâdika ve'l-Cehmiyye*- Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855).

4) *Müşkilâtü'l-Kur'ân*- Ebû Dâvûd Süleyman b. El-Eş'as es-Sicistânî (ö. 275/888). İstanbul, Fatih Kütüphanesinde bu eserin yazma nüshası bulunmaktadır. Ktp. No: 646.

5) *Te'vîlu Müşkili'l-Kur'ân*- Ebû Muhammed Abdullah İbn Müslim İbn Kuteybe ed-Dineverî (ö. 276/889), thk. İbrâhim Şemseddîn, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, Üçüncü Baskı, 1428/2007. Müşkilü'l-Kur'ân konusunda ilk devirlerde yazılmış bir eserdir. Bu eser; Kur'an'a saldıran çeşitli görüş sahiplerinin düşüncelerini ve bunlara verilen cevapları kapsamaktadır. İbn Kuteybe eserinin te'lif sebeplerini şöyle açıklamaktadır: Mülhidler, Allah'ın Kitabı Kur'ân'ı Kerîm'de mevcut olan müteşâbih âyetlerin peşine düşerek itirazda bulunup, Müslümanlar arasında fitne çıkarmak maksadıyla kendilerine göre yorumlar yaparak boş konuşular, doğru yoldan uzaklaştılar. Sakat görüşleriyle Allah'ın kelamı olan Kur'ân âyetlerinin yerlerini oynatıp tahrif ettiler. Bu durum, Allah'ın Kitabını müdafaa etmek, mülhidlerin boş fikirlerini ortadan kaldırmak için bu konuda parlak deliller, açık bürhanlar getirerek bu kitabı telif etmemin sebebi olmuştur.¹⁶²

¹⁶¹ Zerkeşi, *el-Burhân*, C. II, s. 53; Suyûtî, *el-itkân*, C. II, s. 724.

¹⁶² İbn Kuteybe, *Te'vîlu Müşkili'l-Kur'ân*, s. 4.

6) *Ziyâu'l-Kulûb min Meâni'l-Kur'ân Ğarîbih ve Müşkilih-* Mufaddal b. Seleme ed-Dabbî (ö. 290/903).

7) *Kitâbu Müşkilü'l-Kur'ân-* Ebu'l-Abbas Sa'leb (ö. 291/904).

8) *Tavzîhu'l-Müşkil fi'l-Kur'ân-* İbn Haddâd Ebû Osmân Sâid b. Muhammed el-Ğassânî (ö. 302/915).

9) *Kitâbu'l-Müşkil fi Meâni'l-Kur'ân-* Ebû Bekr İbnu'l-Enbârî (ö. 328/939).

10) *Kitab fi Meâni'l-Kur'âni ve Tefsîrih ve Müşkilih-* Ebu'l-Hasan Alî b. İsbâ b. Dâvûd İbn Cerrah el-Vezîr (ö. 334/946).

11) *Kitâbu'l-Kurteyn-* Muhammed İbn Ahmed İbn Mutarrif el-Kinânî el-Kurtûbî (ö. 387/997). Müellif, İbn Kuteybe'nin Te'vîl-u Müşkili'l-Kur'an ve Ğarîbu'l-Kur'an isimli eserlerini sûre ve âyet sırası gözeterek birleştirmiştir. Mezheplerini ayırmaksızın çeşitli lûgat âlimlerinin ve müfessirlerin görüşlerine de yer vererek ilaveler yapmıştır.

12) *Müşkilü'l-Kurân-* Muhammed b. Hasan Ensarî el-Asbahânî Ebu Bekr İbn Fûrek (ö. 406/1015). H. X. yüzyıla ait önemli çalışmalardan biri olup, Ebu Muhammed b. Vahşî et-Tüciabi tarafından ihtisar edilmiştir.¹⁶³

13) *Muteşâbihu'l-Kur'ân ve Tenzîhu'l-Kur'ân ani'l-Metâin-* Kâdî Abdülcebbâr (ö. 415/1025).

14) *Müşkil-u İ'râbi'l-Kur'ân ve Tefsîru'l-Müşkil min Ğarîbi'l-Kur'âni'l-Azîm-* Ebû Muhammed Mekkî İbn Ebî Tâlib el-Kaysî (ö. 437/1045).

15) *el-Burhân fi Müşkilâti'l-Kur'ân-* Ebu'l-Me'âlî Azîzî b. Abdülmelik el-Cîlî Şeyzele (ö. 494/1100).

16) *Keşfu'l-Müşkilât ve İdâhu'l-Ma'dilât-* Ebû'l-Hasan Alî b. Huseyn el-Bâkûlî (ö. 543/1147).

17) *Kitâbu'l-Müşkileyn: Müşkilü'l-Kur'ân ve's-Sunneh-* Ebû Bekr İbnu'l-Arab (ö. 543/1148).

---

¹⁶³ Yerinde, a.g.md., 165.

18) *Vadahu'l-Burhân fî Müşkilâtu'l-Kur'ân- Mahmûd b. Ebi'l-Hasan b. Hüseyin en-Nîsâbü'rî el-Gaznevî* (ö. 553/1160), Birinci baskı, Şam, 1990. Bu eser h. VI. yüzyılda Müşkilü'l-Kur'ân sahasında telif edilen en önemli eserlerdendir.

19) *Fevâid fî Müşkili'l-Kur'ân- İzzeddin Abdulazîz b. Abdusselâm* (ö. 660/1262).

20) *Müşkilâtu'l-Âyât- Şehabeddîn Abdurrahman b. İsmâîl Ebû Şâme el-Makdisî* (ö. 665/1265).

21) *En-mûzecun Celîl fî Es'ile ve Ecvibe min Ğarâibi Âye't-Tenzîl-* Muhammed b. Ebi Bekr er-Râzî (ö. 666/1268), gözden geçiren: Muhammed Ali Ensârî, Kum, y.y., 1970. Süleymaniye ve Beyazıt devlet kütüphanelerinde 297.1 ve 297.2 tasnif numaraları ile çeşitli yazma nüshaları mevcuttur. Râzî eserinde, Kur'an'da yer alan soru ve cevapları tefsir etmiştir. Onun açıklamasına göre; iyisini kötüsünden ayırarak ve özetleyerek bazı âlimlerin görüşlerine yer vermiştir. Özellikle de Hz. Ali yanlışı bir tutum sergilemiştir.

22) *Şerhu Meânî Müşkilâtu'l-Kur'ân-* Sadreddin Muhammed b. İshâk el-Konevî (ö. 672/1273).

23) *Müşkilâtu't-Tefsîr-* Kutbeddîn Mahmûd b. Mes'ûd eş-Şîrâzî el-Alâ'î (ö. 710/1310).

24) *Tefsîru Âyâtin Uşkilet Alâ Kesîrin mine'l-Ulemâ-* Ahmed b. Abdilhalîm b. Abdisselâm İbn Teymiye (ö. 728/1328), Riyâd.

25) *Kesîran min Müşkilâti İ'râbi'l-Kur'ân-* Ahmed b. Yûsuf el-Ma'rûf el-Halebî (ö. 756/1355).

26) *er-Ravdu'r-Reyyân fî Es'ileti'l-Kur'ân-* Şerâfuddîn Hüseyin b. Süleyman b. Reyyân (ö. 770/1368). Thk. Abdülhalim al-Hatib al-Eslafi, Medine, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1994, 2 c. Müellif kitabında Kuran'ın, anlaşılması güç, müteşabih, ihtilaf ve tenakuz şüphesi uyandıran âyetlerine yer vermiştir. Eseri hazırlamasındaki sebep; sahabe döneminden bu yana insanların zihinlerinde oluşan Kur'an âyetleriyle ilgili ihtilaf ve tenakuz şüphesinin ortadan kaldırılmasıdır.

27) *el-Envâr fî Müşkilâti Âyâtin mine'l-Kur'ân ve'l-Lubâb fî Müşkilâti'l-Kitâb-* Ebû Abdullâh Muhammed b. Alî el-Endelûsî eş-Şatibî (ö. 963/1556).

28) *Keşfu Ğavâmudı'l-Menkûl fî Müşkili'l-Âyâti ve'l-Âsâr ve Ahbâru'r-Rasûl-Zeyyin el-Âbidîn Muhammed el-Umeri eş-Şafi'î el-Eşârî el-Mersafî* (ö. 966/1558).

29) *Tefsîru's-Şâkk fi'l-Kur'ân (Ecvibetu Mesâili's-Şâkk fi'l-Kur'ân)- İmâmu'l-Mansûr Billâh Kâsim b. Muhammed el-Hasenî es-San'ânî* (ö. 1029/1619).

30) *Nazmu'l-Es'ileti elletî Tetea'l-lek Biba'di'l-Müşkilâti fî'l-Kirâ'ati'l-Aşere- Ali b. Muhammed b. Nasuruddîn et-Tarâblusî ed-Dimeşkî el-Hanefî* (ö. 1032/1623).

31) *Fethu'l-Kebîri'l-Muteâl Bişerhi Muzhibeti'l-İşkâli an Ba'di Kelâm zi'l-Celâl-* Muhammed b. Kâsim el-Ezherî (ö. 1065/1654).

32) *Tefsîru'l-Müşkilât ve Kâşifu'l-Uğlûtât-* Osmân b. Dâvûd b. Muhammed er-Rûmî (ö. 1160/1747).

33) *Beyân mâ Eşkele Alâ Ba'di't-Tulabi min Âyeteyni min Evveli Sûreti'l-En'âm-* Eş-Şehâb el-Huffacî Ahmed b. Muhammed el-Misrî el-Beyzâvî (ö. 1069/1755).

34) *Hidâyetu's-Sibyân li-Fehmi Ba'du Müşkilü'l-Kur'ân-* Muhammed b. İsmâil İmâm es-Sin'ânî (ö. 1182/1768).

35) *Ticânu't-Tibyân fî Müşkilâti'l-Kur'ân-* Muhammed Emîn b. Hayrullâh b. Mahmûd b. Mûsâ el-Hatîb el-Umerî (ö. 1203/1788).

36) *Meşâkili'l-Kurân-* Ca'fer el-İstribâdî (ö. 1263/1810).

37) *Tefsîru Müşkilâti'l-Kur'ân-* Ahmed b. Alî Ekber el-Merâĝî (ö. 1310/1829).

38) *İdâhu'l-Müşkilât-* Muhammed Takıyuddîn el-Kâşânî (ö. 1321/1903).

39) *Müşkilâtu'l-Kur'âni'l-Kerîm ve Tefsirü Sûreti'l-Fâtîha-* Muhammed Abduh (ö. 1323/1905), Dâru'l-Mektebeti'l-Hayat, Beyrut. Reşid Rıza, Abduh'un tefsirinden Fâtîha Sûresi tefsiri, müşkil âyetlerin izahı ve Abduh'un üç makalesini derleyerek bu eseri ortaya koymuştur. Eserin mukaddimesinde, her insanın kendi kabiliyeti ölçüsünde Kur'an'ı anlaması gerektiğini, bu nedenle de tefsirlere ihtiyaç duyulduğunu belirtmiştir.

40) *Müşkilâtu'l-Kur'ân-* Muhammed Enver Şah İbn Muazzamşah el-Keşmîrî (ö. 1352/1934). Müellif, Kur'an'ın Müşkillerini halletmenin hadisin Müşkillerini halletmenin önünde geldiğini belirterek bu konuda bir eser telif etmiştir.

41) *Tefsir-u Âyât-i Müşkil-* Yusuf Şear, Meclis-i Tefsir-i Tebriz, Tebriz, 1960.

- 42) *Def'u İhâmi'l-İdtirâb an Âyâti'l-Kitâb*- Muhammed Emîn eş-Şenkîti (ö. 1393/1973).
- 43) *el-Muvzah fî Meâni'l-Kur'ân ve Keşf Müşkilâti'l-Furkân*- Ebû Halef, Abdülaziz es-Saydalanî el-Merzebânî (4. Asır/10. asır), yazma, Ayasofya, ktp. No: 297/2, vr. 244.
- 44) *Er-redd Ale'l-Müşkil*- Seyyid Ahmed Muhsib Mirsî.
- 45) *Tefsîru'l-Âyâti'l-Ğâmûda*- Muhammed Alî Hasan el-Hallî.¹⁶⁴
- 46) *Tefsîru Müşkili'l-Kurân*- Râşid Abdullâh el-Ferhân, 1983.
- 47) *Müşkilâtu'l-Kur'ân ve Müşkilâtu'l-Ehâdis ev et-Tevfîk Beyne'n-Nusûsi'l-Muteâruzah*- Zekerîyya Alî Yûsuf.
- 48) *Hallu Müşkilâti'l-Kur'ân*- Halîl Yâsîn el-Âlemî, 1374/1955.
- 49) *Safvetu't-Te'vîl fî Müşkili't-Tenzîl*- İsmâil Ahmed et-Tahân, 1415/1994.
- 50) *Dirâsâtun fî Müşkili'l-Kur'ân*- Ahmed Hasan Ferhat, Birinci baskı, 1420/2000, Ürdün/Amman.
- 51) *Müşkilü'l-Kur'âni'l-Kerîm*- el-Mansûrî, Abdullah b. Muhammed, Dâru İbnü'l-Cevzî, 2005.
- 52) *el-Ehâdisu'l-Müşkiletu'l-Vâridetu fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm*- el-Kusayrî, Ahmed b. Abdülazîz b. Mükrim, Dâru İbnü'l-Cevzî, Riyâd, 2009,

¹⁶⁴ Müşkilü'l-Kur'ân hakkında yazılan eserler için bkz. İbn Nedîm, Ebu'l-Ferec Muhammed b. İshak, *el-Fihrist*, thk. İbrâhim Ramadan, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, 1994, ss. 53-54, ss. 77-78; Zerkeşi, *el-Burhân*, C. II, s. 53; Suyûtî, *el-İtkân*, C. II, s. 724; el-Hamavî, Yakut Şihâbeddin b. Abdullah el-Rûmî, *Kitâbu Mu'cemu'l-Buldân*, C. I, Dâru'l-Fikr, Beyrut, t.y., s. 237; ez-Zehabî, Şemseddîn Muhammed Ahmed b. Osman, *Siyeru A'lâm'n-Nubelâ*, hadislerle tahkik eden: Şuayib el-Arnâvûtî, C. XV, Müessestü'r-Risâle, Beyrut, 1996, s. 512; Dâvûdî, Şemseddîn Muhammed b. Ali b. Ahmed, *Tabakâtu'l-Müfessirîn*, C. I-II, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, C. I, s. 72, 198, 231, C. II, s. 169; el-Bagdâdî, İsmâil Paşa, *İzâhu'l-Meknûn fi'z-Zeyl 'alâ Keşfi'z-Zünûn an Esami'u'l-Kutub ve'l-Funun*, C. II, **M.E.B.**, İstanbul, 1945, s. 367; ez-Ziriklî, Hayreddîn, *el-A'lâm*, C. VI, Daru'l-İlmi li'l-Melâyîn, Beyrut, 2005, s. 41, 63, 318; Fuat Sezgin, *Târihu't-Turâsi'l-Arabî*, trc. Fehmî Ebu'l-Fazl, C. I, yay.y., Kâhire, 1971, s. 200; Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s. 181; Rüşdi, Sâil Şedîd, *el-Evcehü'l-İ'râbiyyetü fî Müşkil İ'râbi'l-Kur'ân*, Yermuk Üniv., (Yüksek Lisans Tezi), Ürdün, 2000, ss. 2-3; el-Mensûrî, *Müşkilü'l-Kur'âni'l-Kerîm*, ss. 28-37; Yerinde, a.g.md., ss. 43-58; a.mlf., a.g.m., ss. 165-166; Kiraz, a.g.e., ss. 20-21.

Müşkilü'l-Kur'ân ilmine dair son zamanlarda Türkçe yazılmış bazı kitaplar ve tezler olmakla birlikte, Arapça ve İngilizce dillerinde yapılmış bazı çalışmalar-tezler de vardır. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

1) *Müşkil Âyetlerin Tefsiri*- Ebu'l-Abbas Takıyüddin Ahmed b. Abdülhalim İbn Teymiyye (ö. 728/1328), çeviren: Oktay Yılmaz, Tevhîd Yayınları, İstanbul, 1996. İbn Teymiyye eserinde, müfessirlerin üzerinde ihtilaf etmelerinden dolayı anlaşılması zorlaşan ve tefsirinde gördüğü âyetleri ilmi olarak tartışmış ve kapalılığı gidermiştir.¹⁶⁵

2) *Kur'ân Okurken Zihne Takılan Âyetler (Müşkilü'l-Kur'ân)*- Abdülcelîl Candan, Elest Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul, 2007, ve diğer eseri “*Ulemayı Uzun Süre Düşündüren Anlaşılması Güç Âyetlerin Tefsiri (Müşkilü'l-Kur'ân)*”, Konya, Kitap Dünyası, 2001. Bu eser son dönemde yazılmış olup Kur'ân'ın daha iyi bir şekilde anlaşılması için ve müslümanların zihinlerindeki oluşan sorulara cevap vermeyi hedeflemiştir.

3) *Fahrüddîn Râzî'nin Tefsiri Mefâtihu'l-Ğayb'da Müşkilü'l-Kur'ân Meselesi*- Sabri Demirci, Doktora Tezi, M.Ü.S.B.E. İlahiyat Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı, danışman: Prof. Dr. Suat Yıldırım, 2003. “Kur'an'da Müşkül Âyetler” (Kur'ân'da Çelişkili Âyetler Meselesi) kitap olarak Nesil yayınlarından basılmıştır, İstanbul, 2005.

4) *Kurtubî Tefsiri'nde Müşkilü'l-Kur'ân*- Ahmet Özbay, basılmamış yüksek lisans tezi, danışman: Prof. Dr. Suat Yıldırım, Marmara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2003.

5) *Kur'ân Müşkillerinin Giderilmesinde Tarihî Malzemenin Kullanımı*- Muhammed Ali Ağılkaya, basılmamış yüksek lisans tezi, danışman: Prof. Dr. Halis Albayrak, Ankara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008.

6) *Hak Dini Kur'ân Dili Tefsirin'de Müşkilü'l-Kur'ân*- Tuğba Nur Tuğut, basılmamış yüksek lisans tezi, danışman: Prof. Dr. Abdulaziz Hatip, Marmara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009.

7) *Mevhemu'l-İhtilâfi ve't-Tenâkuzi fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*- Yâsir b. Ahmed eş-Şemâlî, Ummu'l-Kurâ Üniv. Da've ve Usulü'd-Dîn Bölümü, Mekke-i Mükerrreme, 1987.

---

¹⁶⁵ İbn Teymiyye, Ebu'l-Abbas Takıyüddin Ahmed b. Abdülhalim, **Müşkil Âyetlerin Tefsiri**, çev. Oktay Yılmaz, Tevhid Yayınları, İstanbul, 1996, s. 4.

8) *el-Evcehu'l-İ'râbiyyetu fî Müşkili İ'râbi'l-Kur'ân-* Sâil Ruşdî Şedîd, basılmamış yüksek lisans tezi, danışman: Prof. Dr. Semîr Şerîf Sitûî, Yermuk Üniv. Arapça Dili ve Edebiyatı Bölümü, Dil ve Nahiv, Ürdün, 2000.

9) *el-Muâbîri'l-Lağviyyetu li-Müşkil İ'râbi'l-Kur'âni'l-Kerîm fî Kitâbi Mekki bin Ebî Tâlib el-Kaysî (Müşkil İ'râbi'l-Kur'ân)-* Alî Ahmed el-Musâadîn, basılmamış yüksek lisans tezi, danışman: Prof. Dr. Abdülkâdir Mer'î el-Halîl, Mute Üniv. Arapça Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ürdün, 2005.

10) *el-Müşkil ve Eseruh fî Menheci Fehmi'l-Kur'âni'l-Kerîm-* Riyad Mufaddî Sîtan, basılmamış yüksek lisans tezi, danışman: Prof. Dr. Ziyâd ed-Degâmîn, Âl-i Beyt Üniv. Usulü'd-Dîn Bölümü, Ürdün, 2006.

11) *The Problems of Polysemy in The Holy Qur'an-* Kawther Ali M. Qaraeen, basılmamış yüksek lisans tezi, danışman: Prof. Dr. Fawwaz al-Abed al-Haq, Yermuk Üniv. İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ürdün, 2002.

12) *Şerif Murtezâ'nın Emâli'sinde Kur'ân Müşkilleri ve Müteşâbihleri-* Celil Kiraz, Emin yay., Birinci baskı, Bursa, 2010. Bu eser son dönemde yazılmış olup Müşkilü'l-Kur'ân ve Müteşâbihü'l-Kur'ân ilimleriyle ilgili konuları içermektedir. Müellif, Şerif Mürtezâ'nın Emâli'sinde Kur'ân âyetleriyle ilgili bu iki ilmin alanına giren dağınık bazı yorumları sistemli bir şekilde ele almaya çalışmıştır.

Kur'an'da ihtilaf ve çelişki bulunduğu yönündeki iddialar, Batı'da ilk olarak Abdülmesîh b. İshak el-Kindî'ye nisbet edilen *Risale* adlı eserde görülmektedir. (William Muir tarafından the Apology of al-Kindî (London 1882) adıyla İngilizce'ye çevirilerek neşredilmiştir). Diğer bir çalışma da bir hıristiyan mühtedîsine nisbet edilen *Contrarietas Alpholica* adlı eserdir.¹⁶⁶ Ortaçağ boyunca yürütülen İslam karşıtı polemiği birinci dereceden kaynaklarını teşkil eden bu iki eserde Kur'an'da ihtilaf ve çelişki bulunduğu düşüncesiyle bazı iddialar geliştirilmeye çalışılmıştır. 1141-1143 yılları arasında gerçekleştirilen ve ilk Latince Kur'an tercümesi olan Robert of Ketton ve Hermannus Dalmada tercümesinin kenarında da yer yer bu tür iddialar zikredilmiştir. Fakat Riccoldo of Montercroce (ö. 1320) ve San Pedro Pascuad'a kadar Latin yazarları arasında bu

¹⁶⁶ Daniel Norman, *Islam and The West: The Making An Image*, One World Publications, Oxford, 1993, s. 22.

konuyu tam olarak kimse ele almamıştır. Çeşitli iddialar sıralayan San Pedro müşkil âyetleri Kur'an'ın Allah kelâmı olmadığına dairen büyük delil olarak saymıştır.¹⁶⁷

Daha sonra Fitzralp, Riccoldo, Peter de Penis, Karl Gottlieb Pfander, Hartwing Hirschfeld, R.Levy, J.Gardner, G.E. von Grunebaum, A.S. Triton, J. Wansbrough gibi müsteşrikler tarafından değişik hususlarda bu konuya benzer iddialar ileri sürülmüştür. Daha çok akademik ve bilimsel anlayışın hâkim olduğu son dönem müsteşriklerden Tritton bâtil ilâhlar, G. E. von Grunebaum insan hürriyeti, Gardner kible, Levy insanın yaratılışı ve Wansbrough ahret hayatıyla ilgili olarak Kur'an'ın açıklamalarında çelişkiler bulunduğunu ileri sürmüştür.¹⁶⁸ Müsteşriklerin Kur'an hakkında temelsiz düşünceleriyle O'nda çelişkili âyetlerin bulunduğu dair ortaya attıkları iddialar, İslam Âlimlerin kafalarını bile epeyce karıştırmış olup bu konuda onları uzun süre düşündürmüş ve Âlimler de onlara en iyi şekilde cevap verebilmek için önemli çalışmalar yapıp, kitaplar yazmışlardır.

---

¹⁶⁷ Yerinde, a.g.md., ss. 166.

¹⁶⁸ Yerinde, a.g.md., ss. 166-167.

İKİNCİ BÖLÜM

MÜFESSİR İBN KESİR VE TEFSİRÜ'L-KUR'ÂNİ'L-'AZİM İBN KESİR'İN HAYATI VE FAALİYETLERİ

İKİNCİ BÖLÜM

MÜFESSİR İBN KESİR VE TEFSİRÜ'L-KUR'ÂNİ'L-'AZİM

I. İBN KESİR'İN HAYATI VE FAALİYETLERİ

A. İbn KesİR'in Yaşadığı Asır

İbn KesİR, VIII/XIV. asrın hicri 701-774 (1301-1373) yılları arasında Şam beldesinde yaşamıştır. Hayatın geri kalanını yine bu beldede geçirmiştir. O dönemde Şam beldesi Memlûkler'in hâkimiyeti altında idi.¹ Memlûk sultanları, müslüman kimseler olup İslâm'a hizmet etmeye gayret göstermişlerdir. Medrese ve cami inşâ etmede birbirleriyle yarışmışlardır. Kısaca mal mülkünü bu yolda harcarlardı.² En-Nuaymî, “*ed-Dâris fî Târîhi'l-Medâris*” adlı kitabında sadece Şam'a munhasır olarak bu medreselerin sayılarını takriben şu şekilde kaydetmiştir:

- a- Hadîs medreseleri 20,
- b- Şafîî medreseleri 60,
- c- Hanefî medreseleri 53,
- d- Malikî medreseleri 4,
- e- Hanbelî medreseleri 21.³

Bu medreseler için vakıflar tahsis etmişler, ibadetleri en güzel şekilde ifa etmeleri için camilerin sayısını artırmışlar, aynı zamanda da talebeler ve ulemâ için evler tahsis edilip her türlü kolaylığı sağlamaya gayret göstermişlerdir.⁴

Hicrî 5. asrından itibaren Mûtezile mezhebinin hızının kesilmesiyle, Ebû Bekr el-Bâkılânî (ö. 403/1013), İmâmu'l-Harameyn (ö. 478/1085) ve İmam Gazzâlî (ö. 505/1111)

¹ Muhammed Zuhaylî, *İbnu KesİR ed-Dimaşkî*, Dâru'l-Kalem, Dimaşk, 1995, s. 15.

² Zuhaylî, a.g.e., s. 40.

³ Zuhaylî, a.g.e., s. 22.

⁴ Zuhaylî, a.g.e., s. 40.

gibi büyük ulemâ fikirlerini fıkıh ve kelâm etrafında toplamaya çalışmışlardır ki, eserlerinde şerîatla hikmetin birleştiği görülmektedir. Aynı dönemde el-Mâzirî (v. 536/1142), Ebû Bekr İbnü'l-Arabî (ö. 543/1148) ve el-Kâdî İyâd (ö. 544/1149) gibi mütekellim olan hadisçilerin de ortaya çıktığı görülmektedir. Keza aynı dönemde felsefe, dine hizmet edecek şekilde gelişmiştir. Fahrüddîn er-Râzî'nin (ö. 606/1209) tefsir sahasında açtığı çığır, kendinden sonra gelen rivâyet ve dirâyet tefsircilerine tesir etmiştir. İslâmî ilimlerin bir çoğunda eserler yazarak şöhret kazanmış kişilerin tefsir alanında da eserleri ortaya çıkmaya başlamıştır.⁵

B. İbn Kesîr'in Hayatı

1. Adı ve Nesebi

Müfessirimizin adı *İsmâîl*'dir. Soy şeceresi ise şöyledir: *El-Îmâm el-Celîl el Hâfîz Ebu'l-Fida İ'madu'd-Dîn İsmail b. Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr b. Zer' el-Kureşî el-Kaysî el-Basravî ed-Dimaşkî eş-Şâfi'î*.⁶

Lakabı "*İ'madu'd-Dîn*",⁷ künyesi ise "*Ebu'l-Fida*"dır.⁸ Zamanla ecdâdının, yani "*İbn Kesîr*" ismiyle meşhur olmuştur.⁹

⁵ İsmail Cerrahoğlu, **Tefsir Tarihi**, 4. b., Fecr Yayınları, Ankara, 2009, s. 578.

⁶ İbn Kesîr, Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer b., **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, thk. Hasan Abdu'l-Mennân, C. I, Beytu'l-Efkârî'd-Devliyye, Beyrut, 2004, s. 9; Şâkir, Muhammed Ahmed, "Mukaddime", **Umdetu't-Tefsîr** içinde, C. I, Dâru'l-Maârif, Mısır, 1956, s. 22; İbn Kesîr, Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer b., **el-Fusûl fi Sîretir'-Rasûl**, hadislerle tahkik eden: Ebû İsâme Selîm b. Abdu'l-Helevî es-Selefî, C. I, 1. b., Dâru Garâs, Küveyt, 2003, s. 7; İbn Kesîr ed-Dimaşkî, Ebu'l-Fida el-Hafiz, **en-Nihâyetu'l-Fiten ve'l-Melâhime**, thk. Muhammed Ahmed Abdu'l-'Azîz, C. I, Dâru't-Turâsî'l-İslâmî, Kâhire, t.y., s. 5; İbn Kâdî Şuhbe, Ahmed b. Muhammed b. Ömer ed-Dimaşkî, **Tabakâtu's-Şâfi'iyye**, C. III, 1. b., Âlemu'l-Kutub, Beyrut, 1987, s. 85; Suyûtî, Celeleddîn Abdurrahman, **Mu'cemu Tabakâtu'l-Huffâz ve'l-Müfessirîn**, 1. b., Âlemu'l-Kutub, Beyrut, 1984, s. 66; Dâvûdî, **Tabakâtu'l-Müfessirîn**, C. I, s. 110; ez-Ziriklî, **A'lâm**, C. I, s. 317; ez-Zehabî, Muhammed Hüseyin, **et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn**, C. I, yay.y., 1997, s. 242; Selmân, Ferîd Mustafâ, **el-Mustafâ min Tefsiri Âyât el-Ahkâm**, C. I, 1. b., Mektebetu İbn Huzeyme, Riyâd, 1992, s. 40; İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye (Büyük İslâm Tarihi)**, çev. Mehmet Keskin, C. I, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1994-1995, s. 1; Zuhaylî, Muhammed, **İbnu Kesîr ed-Dimaşkî**, ss. 47-48; en-Nedvî, Mes'ûd er-Rahman Hân, **el-Îmâmu İbn Kesîr**, 1. b., Dâru İbn Kesîr, Dimaşk, 1999, s. 27; el-Hân, Mustafâ Muhammed Mustafâ, **Menhecû'l-Îmâm İbn Kesîr fi Rivâyetihî ve Nakduhu li'l-İsrâiliyyât**, Ürdün Üniv. (Yüksek Lisans Tezi), Ürdün, 2004, s. 13; el-Kadâh, Ahmed Muhammed Muflih, **Dirâsât fi U'lumi'l-Kur'ân ve't-Tefsîr**, Cemiyetu'l-Muhâfaza Ala'l-Kur'âni'l-Kerîm, 2. b., Ürdün, 2006, s. 277; İdrîs, Necevî Muhammed, **Tefsîru't-Taberî ve İbn Kesîr Dirâsât Mukâranatu min Evveli Sûreti "Sâf" ilâ Nihâyeti Sûreti "eş-Şûrâ"**, Umdurmân Üniv., (Yüksek Lisans Tezi), Sudan, 2006, s. 40; Mesut Okumuş, "İbn Kesîr Tefsiri'nde Bağlamın Rivayet Tefsir Kaynağı Olarak Yeri", **İslâmî İlimler Dergisi**, C. I, S. 1, Yıl 2, Çorum, 2007, s. 141;

⁷ Muhammed Zuhaylî, **İbnu Kesîr ed-Dimaşkî**, s. 51; Ayrıca bkz. en-Nedvî, a.g.e., s. 27.

⁸ Muhammed Zuhaylî, a.g.e., s. 52; en-Nedvî, a.g.e., s. 27; Muhammed İdrîs, a.g.e., s. 41.

⁹ İbn Kesîr, **el-Fusûl**, hadislerle tahkik eden: Ebû İsâme es-Selefî, C. I, s. 7; en-Nedvî, a.g.e., s. 27.

Müfessirimiz kendisine *İsmail* adının nasıl verildiği ile ilgili şu açıklamayı yapmıştır: “Büyük kardeşimin ismi İsmaildi. O Kur’an’ı ezberledikten sonra babamın yanında kalıp, usûlü’l-fıkıh ve nahve dair ders almıştır. Özellikle nahve çok önem vermiş. Zekî bir çocuktur. Sonra da Tâcuddîn el-Fezârî’nin *et-Tenbîh* adlı eserini ezberleyip şerhini yapmıştır. Bir süre sonra ilmini geliştirmek amacıyla Dımaşk’a giderek bazı medreselerde öğrenim görür. Onun *Berrâniye Medresesi*’de okurken bir defasında binanın çatısına çıktığı ve orada ayağının incittiği nakledilir. Birkaç gün sonra da vefat etmiş. Babam onun vefatına çok üzülmüş ve ona mersiyeler yazmıştır. Ondan sonra ben doğmuşum ve babam bana onun ismini koymuş. Böylece ailemizin hem büyük hem de küçük çocuklarının isimleri İsmail olmuştur.”¹⁰

Aslen Arap olan müfessirimizin nisbeleri şöyle meşhur olmuştur:

القُرَشِيّ-el-Kuraşî nisbesi: Kureyş kabilesine dayanmaktadır. Yani İbn Kesîr’in soyları Hz. Peygamber’in (s.a.v.) atalarından Kays b. Mudar’dan gelmektedir. İbn Kesir bununla ilgili şu açıklamada bulunmuştur: “Babam *Benî Hasle* kabilesine mensup idi, dönemin şerefli ve soylu bir kabile olarak tanınmaktaydı. *Benî Hasle*’nin soy şeceresinin üzerine çalışan değerli hocam Şeyh Cemaleddin Mizzî (ö. 742/1342) de onların *Kureyş* kabilesine dayandıklarını ikrar etmiştir. Bundan dolayı da benim ismimi yazarken “el-Kuraşî” nisbesini de eklemiştir.”¹¹

القَيْسِيّ-el-Kaysî nisbesi: Kays b. ‘Aylan b. Mudar koluna mensup olması nedeniyledir. Ve şöyle denilir: Kays ‘Aylan b. Mudar, Kays Batan Bekr b. Vâil gibi, kays nisbesiyle bunların hepsi Arap olduğunu ifade etmektedir. Bu koldan pek çok sahabe, tâbiîn ve onların nesilleri gelmiştir.¹²

البُصْرَوِيّ-el-Busravî nisbesi: İbn Kesîr’in asıl nisbesi ve Busrâ’ya bağlı bir köyde (*Mecdel*) doğması nedeniyledir. Busrâ, Şam’ın güneydoğusunda bulunan ve Araplar arasında çok meşhur bir yerdir. Ayrıca onun ailesi ve akrabaları Busrâ civarında ikamet

¹⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, thk. Abdu’l-Mennân, C. I, ss. 9-10; Ayrıca bak. en-Nedvî, a.g.e., s. 27.

¹¹ Şâkir, Muhammed Ahmed, “Mukaddime”, *Umdetu’t-Tefsîr* içinde, C. I, s. 22; en-Nedvî, a.g.e., s. 27; Ayrıca bak. Muhammed Zuhaylî, *İbnu Kesîr ed-Dımaşkî*, ss. 49-50.

¹² Zuhaylî, a.g.e., s. 49.

etmiştir. Nitekim babasının köyü Kurâş, yani Busrâ'ya bağlı idi. Yine babası burada yetişmiştir ve hocalığını sürdürmüştür.¹³

الدِّمَشْقِي-ed-Dımaşkî nisbesi: İbn Kesîr'in ta'lîm konusunda yetişmiş aynı zamanda Dımaşk'ta yaşamış olduğunu ifade etmektedir. Babası vefat ettikten sonra Dımaşk'a ikamet ederek ömrünün geri kalanı burada geçirmiştir. Burda hem yetişmiş hem de müderris olarak görevlerini sürdürmeye devam etmiştir. Vefat ettiğinde de yine Dımaşk'ta defnedilmiştir.¹⁴

العِشْرَانِي-es-Şâfi'î nisbesi: Ve son nisbesi olarak da onun Şâfi'î mezhebine; Ebû Abdullah Muhammed b. İdrîs eş-Şâfi'i (ö. 204/820)'ye bağlı olduğunu ifade etmektedir.¹⁵

2. Doğumu

İbn Kesîr'in doğum tarihi ile ilgili ihtilaf söz konusu olmuştur. Bazıları 700/1300 senesinde, bazıları ise 701/1301 senesinde doğduğunu söylerler. Bazıları da tereddüt ederek rakam belirtmeden onun 700/1300 senesinden pek az zaman sonra doğduğunu söylemektedirler.¹⁶ Şeyh Ahmed Muhammed Şâkir de, İbn Kesîr'in 700/1300 senesinde ya da bu tarihten biraz daha sonra doğduğunu ileri sürmüştür.¹⁷ Bu mütercimlerin de en çok tahmin etmiş oldukları 701/1301¹⁸ senesidir.¹⁹

İbn Kesîr, Hicrî 701 (Milâdi 1301) senesinde Dımaşk'a bağlı Busrâ beldesinin doğusundaki Mecdel (Muceydel) ulkarye²⁰ köyünde dünyaya geldi.²¹

¹³ Zuhaylî, a.g.e., s. 50; Ayrıca bak. el-Hân, a.g.e., s. 13.

¹⁴ Zuhaylî, a.g.e., ss. 50-51; el-Hân, a.g.e., s. 13.

¹⁵ İbn Kesîr'in nesebi ile daha geniş bilgi için bkz. Muhammed Zuhaylî, **İbnu Kesîr ed-Dımaşkî**, ss. 49-51.

¹⁶ Bkz. en-Nedvî, a.g.e., s. 28.

¹⁷ Muhammed Zuhaylî, **İbnu Kesîr ed-Dımaşkî**, s. 54.

¹⁸ Zuhaylî, a.g.e., s. 54.

¹⁹ Mütercimlerin İbn Kesîr'in doğum tarihi hakkında öne sürdükleri tahminlerin dışında, onun bazı kaynaklarda ise 705 senesinde doğduğuna dair bilgiler verilmektedir. Fakat değerli hocamız İsmail Cerrahoğlu'nun da belirttiği gibi bu tarih doğru olması mümkün değildir. Bkz. Cerrahoğlu, **Tefsir Tarihi**, s. 578, (dipnotta zikretmiştir).

²⁰ *Mecdel Karyesi* ile ilgili bazı kaynaklarda *Mecdel* veya *Micdel*, bazı kaynaklarda ise *Mecdel* yerine "*Muceydel el-Karye*" şeklinde kaydedilmiştir. Müfessirimiz İbn Kesîr de "*Muceydel el-Karye*" şeklinde kaydetmiştir. Bu karye hakkında geniş bilgi için bkz. Yâkut el-Hamevî, **Mu'cemu'l-Buldân**, C. III, s. 111; İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, thk. Abdu'l-Mennân, C. I, s. 9; İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye (Büyük İslâm Tarihi)**, çev. Mehmet Keskin, C. I, s. 1; Muhammed Zuhaylî, **İbnu Kesîr ed-Dımaşkî**, s. 55; en-Nedvî, a.g.e., ss. 30-31, (en-Nedvî ve Zuhaylî dipnotta zikretmişlerdir).

²¹ İbn Kesîr, **el-Fusûl**, hadislerle tahkik eden: Ebû İsamê es-Selefi, C. I, s. 7; İbn Kâdi Şuhbe, **Tabakâtu's-Şâfi'iyye**, C. III, s. 85; Dâvûdî, **Tabakâtu'l-Müfessirîn**, C. I, s. 110; ez-Zehebî, **et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn**, C.

Her ne kadar bazı kaynaklarda onun 700/1300 senesinde doğduğunu²² bildirmekte ise, yukarıda ifade ettiğimiz gibi en doğrusu 701/1301 senesidir. Çünkü İbn Kesîr *el-Bidâye ve'n-Nihâye* adlı eserin'de kendisinin 701/1301 yılında doğduğunu kaydetmektedir.²³ Yine diğer bazı kaynaklarda onun 705 senesinde doğduğu zikredilmektedir.²⁴

Müfessirimiz *el-Bidâye ve'n-Nihâye* adlı eserinde belirttiğine göre, babasını (Cumâdiye'l-Evvel 703/Ekim 1304) senesinde kaybettiğini ve o esnada kendisinin üç ve ya dört yaşlarında bulunduğunu söylemiştir. Mecdelulkarye (Müceydel) köyünün hatibi olan babası bu köyde defnedilmiştir.²⁵ Babası vefat edince yetim kalan İbn Kesîr terbiyesini büyük öz kardeşi olan Kemaleddin Abdülvehhab üzerine alıp 707/1307 senesinde Dimaşk'a intikal etmişlerdir.²⁶ İbn Kesîr'in 700/1301 yılında doğduğunu kaydeden mütercimler de muhtemelen bu karineden yola çıkarak zikredilen tarihten üç sene düşmek suretiyle onun doğumunu tespitiye çalışmışlardır.²⁷

İbn Kesîr hakkında bazı kaynaklar, ömrünün sonlarına doğru gözlerini kaybettiğinden bahsetmektedirler.²⁸ Bunun sebebi de şudur ki o, geceleri hep çalışarak geçirmiştir.²⁹ Ancak onun hangi senede gözlerini kaybettiği ile ilgili bilinmemektedir. İbn Hacer der ki: O, gözlerini hayatın sonuna doğru kaybetmiş fakat bununla ilgili elimize belli bir tarih yoktur, belki ömrünün son senesinde veya da ömrünün son iki senesinde kaybetmiş olabilir.³⁰ Öğrencilerinden olan İbnu'l-Cezerî (ö. 833/1429) bu konuyla ilgili şunları söylemiştir: *Câmi'u'l-Mesânîd*'i geceleri de gaz lambasının titreyen ışıkları altında

---

I, s. 242; Muhammed Zuhaylî, **İbnu Kesîr ed-Dimaşkî**, s. 52; en-Nedvî, a.g.e., s. 28; İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye (Büyük İslâm Tarihi)**, çev. Mehmet Keskin, C. I, s. 1; Cerrahoğlu, **Tefsir Tarihi**, s. 578; Abdülkerim Özeydin, "İbn Kesîr", **T.D.V. İslâm Ansiklopedisi**, C. XX, İstanbul, 2006, s. 132; Okumuş, a.g.m., s. 141.

²² Şâkir, Muhammed Ahmed, "Mukaddime", **Umdetu't-Tefsîr** içinde, C. I, s. 22; İbn Kesîr, **en-Nihâyetu'l-Fiten**, thk. Muhammed Ahmed Abdu'l-'Azîz, C. I, s. 5.

²³ İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, thk. Abdu'l-Mennân, C. I, s. 9.

²⁴ Cerrahoğlu, **Tefsir Tarihi**, s. 578.

²⁵ Bkz. İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, thk. Abdu'l-Mennân, C. I, s. 10; Ayrıca bkz. Şâkir, Muhammed Ahmed, "Mukaddime", **Umdetu't-Tefsîr** içinde, C. I, s. 22; Cerrahoğlu, **Tefsir Tarihi**, s. 578; Muhammed Zuhaylî, **İbnu Kesîr ed-Dimaşkî**, s. 54; en-Nedvî, a.g.e., s. 31; Okumuş, a.g.m., s. 141;

²⁶ İbn Kesîr, **el-Fusûl**, hadislerle tahkik eden: Ebû İsmâ'e es-Selefi C. I, s. 7; Cerrahoğlu, **Tefsir Tarihi**, s. 578; Okumuş, a.g.m., s. 141.

²⁷ Muhammed Zuhaylî, **İbnu Kesîr ed-Dimaşkî**, s. 53.

²⁸ ez-Zehbî, **et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn**, C. I, s. 242; Ayrıca bkz. Zuhaylî, Muhammed, **İbnu Kesîr ed-Dimaşkî**, s. 185.

²⁹ en-Nedvî, a.g.e., s. 30.

³⁰ Muhammed Zuhaylî, **İbnu Kesîr ed-Dimaşkî**, s. 186.

yazıyor iken benim de onunla beraber otururken gözlerim zayıflamıştır.”³¹ Buna göre *Câmi’u’l-Mesânîd*, İbn Kesîr’in en son kaleme aldığı eserlerden olduğu ve bu eseri te’lif ederken gözlerini kaybettiğinden anlaşılmaktadır.

Tarihçiler, İbn Kesîr’in vefatı hakkında çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. Bazıları ay ve seneyi beraber zikreder, bazıları ise günü, ayı ve seneyi birlikte vererek atıfta bulunmuşlardır. Ancak en çok ittifak ettikleri; İbn Kesîr’in, 774 (20 Şubat 1373) senesinde Şa’bân ayınının 26. Perşembe günü 74 yaşında iken Dımaşk’da vefat ettiği görüşüdür. İbn Kesîr’in cenazesine çok insan katılmıştır. Dımaşk’ta *Bâbu’s-Sağır* dışındaki *Sûfiyye Mezarlığı*’na hocası Şeyhulİslâm İbn Teymiyye (ö. 728/1328) ile Hafız Mizzî’nin (ö. 742/1341) yanına defnedilmiştir.³² Bu mezarlıktan geriye kalan sadece Şeyhulİslâm İbn Teymiyye ile iki veya üç şahsın mezarları kalmıştır.³³

3. Ailesi

İbn Kesîr’in ailesi hakkında çok az haber nakledilmiştir. Onun atalarından sadece birkaç kişinin isimleri bilinmektedir.³⁴ Yukarıda İbn Kesîr’in adına ve soyuna temas ettiğimizde, atalarının isimlerini zikretmiş ve onların Kureyş kabilesinin *Kays b. ‘Aylan*’ın neslinden gelmekte olduklarını belirtmiştik. Elimizde bulunan kaynaklardan istifade ederek onun ailesi hakkında kısaca bilgi vermeye çalışacağız.

Mütercimlerin ve tarihçilerinin kaynaklarına göre İbn Kesîr, mütedeyyin ve ilimli bir ailede yetişmiştir. Buna göre İbn Kesîr’in babası ‘Ömer b. Kesîr b. Dav’ b. Kesîr b. Dav’ b. Zer’ el-Busravî el Kurâşi (ö. 703/1304) meşhur bir fakih, edebiyatçı, şâir ve aynı zamanda köyünün hâtibi idi.³⁵ Bir süre sonra Muceydel’de yine hatiplik görevini sürdürmüştür. İbn Kesîr’in babası çok meşhur birisi idi. Bu itibarla künyesi Ebû Hafs,

³¹ Zuhaylî, a.g.e., s. 187; Ayrıca bak. en-Nedvî, a.g.e., s. 30.

³² İbn Kesîr’in vefatı ile ilgili bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, thk. Abdu’l-Mennân, C I, s. 21; İbn Kesîr, *el-Fusûl*, hadislerle tahkik eden: Ebû İsmâe es-Seleflî, C. I, s. 11; İbn Kesîr, *en-Nihâyetu’l-Fiten*, thk. Muhammed Ahmed Abdu’l-‘Azîz, C. I, s. 7; İbn Kâdî Şuhbe, *Tabakâtu’ş-Şâfi’iyye*, C. III, s. 86; Dâvûdî, *Tabakâtu’l-Müfessirûn*, C. I, s. 111; ez-Ziriklî, *A’lâm*, C. I, s. 317; ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve’l-Müfessirûn*, C. I, s. 242; Nâsuhî Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, C. II, s. 570; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, s. 581; Selmân, *el-Mustafâ*, C. I, s. 40; Muhammed Zuhaylî, *İbnu Kesîr ed-Dımaşkî*, ss. 189-190; en-Nedvî, a.g.e., s. 30; el-Kadâh, a.g.e., s. 277; Mustafa el-Hân, a.g.e., s. 20; Muhammed İdrîs, a.g.e., s. 41; Özaydın, a.g.md., s. 133; Okumuş, a.g.m., s. 142.

³³ Muhammed Zuhaylî, *İbnu Kesîr ed-Dımaşkî*, (dipnotta zikretmiştir).

³⁴ Bkz. en-Nedvî, a.g.e., s. 32.

³⁵ Bkz. Muhammed Zuhaylî, *İbnu Kesîr ed-Dımaşkî*, s. 57; en-Nedvî, a.g.e., s. 32; Ayrıca bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye (Büyük İslâm Tarihi)*, çev. Mehmet Keskin, C. XIV, s. 82.

lakabı da Şihâbuddîn ve el-Hatîb verilmiştir.³⁶ Nitekim mütercimlerin kitaplarında Ömer b. Kesîr'in evlatlarını yetiştirirken, onlara gerçek dini terbiyeyi öğrettiği ve bu konuda çok titiz olduğu kaydedilmektedir.³⁷

İbn Kesîr'in babası 'Ömer b. Kesîr, *Benî Hasle* kabilesinden 640/1242 senesinde Busra'nın batısında, Busrâ ile Ezriât arasında bulunan Kuraş (Şarkevîn) karyesinde doğmuştur.³⁸

Erken yaşlarda Busra'daki dayıları Benî Ukbe'nin yanında bir süre ikamet ederek ilimle meşgul olmuştur. Dayıları Hanefî mezhebine bağlı olmasına rağmen 'Ömer b. Kesîr de ilk yaptığı iş Hanefî fikhını okumuş zaman içerisinde "Zeccâc'ın bazı önemli cümleleri" ezberlemiştir. Nahiv ve lügat ilimleriyle epeyce ilgilenmiş, ayrıca şiire karşı çok ilgi gösterdiği için bazı Arap şiirleri ezberlemiştir.³⁹ Nitekim mersiye türünden çok güzel şiirler de yazmıştır. İbn Hacer'in dediği gibi, "O, erdemli, şâir ve lügat sahibi şahıslardan idi".⁴⁰ Bir süre sonra 'Ömer b. Kesîr Busrâ'nın doğusundaki başka bir bölgesine intikal ederek burada hatip görevini sürdürürken diğer taraftan sadece Hanefî fikhıyla yetinmeyip zamanla Şafi'î fikhıyla da ilgilenmeye başlar. Burada meşhur âlimlerden Muhiddîn İmâm Nevevî (ö. 676/1277) ve Şeyh Tâcuddîn el-Fezârî'den (ö. 690/1291) de istifade ettiği nakledilir.⁴¹ Burada evlenerek yaklaşık olarak on iki sene ikamet eder. Bu evlilikten İsmâil, Yûnus ve İdris isimli çocukları olur. Bir müddet sonra bu köyden göç ederek Mecdelulkarye köyü'ne yerleşir. Burada tekrar evlenir. Bu evlilikten, 'Abdulvehhâb, 'Abdulaziz, Muhammed, birkaç kızı ve en küçük çocuğu İsmail adıyla yani müfessirimiz İbn Kesîr olmuştur.⁴²

³⁶ Bkz. İbn Kesîr, *en-Nihâyetu'l-Fiten*, thk. Muhammed Ahmed Abdu'l-Azîz, C. I, s. 5; Ayrıca bkz. Muhammed Zuhaylî, *İbnu Kesîr ed-Dimaşkî*, s. 58.

³⁷ Muhammed Zuhaylî, *İbnu Kesîr ed-Dimaşkî*, s. 58.

³⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Abdu'l-Mennân, C. I, s. 10; en-Nedvî, a.g.e., s. 32; Ayrıca bak. Muhammed Zuhaylî, *İbnu Kesîr ed-Dimaşkî*, s. 59.

³⁹ Bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Abdu'l-Mennân, C. I, s. 10; Muhammed Zuhaylî, *İbnu Kesîr ed-Dimaşkî*, s. 59; en-Nedvî, a.g.e., ss. 32-33; Mustafa el-Hân, a.g.e., ss. 13-14.

⁴⁰ Bkz. en-Nedvî, a.g.e., ss. 32-33.

⁴¹ en-Nedvî, a.g.e., s. 33; Ayrıca bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Abdu'l-Mennân, C. I, s. 10.

⁴² Muhammed Zuhaylî, *İbnu Kesîr ed-Dimaşkî*, ss. 59-60; en-Nedvî, a.g.e., ss. 33-34.

‘Ömer b. Kesîr, Mecdelulkarye’de ömrünün geri kalanını geçirerek Cumâdiye’l-Evvel/Ocak ayı 703/1304 senesinde 63 yaşlarında vefat etmiştir. Mecdelulkarye köyünün Şemâliye Mezarlığın’da Zeytûn ağacının altına defnedilmiştir.⁴³

İbn Kesîr’in annesi hakkında elimizdeki kaynaklarda bilgi kaydedilmemiştir. Nitekim İbn Kesîr’in bizzat kendisi *el-Bidâye ve’n-Nihâye* adlı eserinde sadece babasıyla ilgili bilgiler vermiş annesi hakkında bilgi vermemiştir. Ancak diğer aile fertleri hakkında kaynaklara ulaşabildiğimiz kadarıyla kısaca bilgiler sunmaya çalışacağız.

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi, İbn Kesîr’in babası iki evlilik gerçekleşmesi sebebiyle onun birinci eşinden doğan çocukları olduğu gibi ikinci eşinden de doğan çocukları olmuştur. Dolayısıyla birinci eşinden üç tane erkek çocuk olmuş, ikinci eşinden erkek çocukları olmakla birlikte kız çocukları da olmuştur. Ancak kaç kız çocuğu olduğu konusunda ayrıntılı bilgi verilmemiştir.⁴⁴ Dolayısıyla İbn Kesîr’in öz ve üvey kardeşleri bulunduğunu söylemek gerekir. İbn Kesîr’in kardeşleri şunlardır: İsmail, Yûnus, İdrîs, ‘Abdulvehhâb, ‘Abdul’azîz ve Muhammed. Şimdi bunlar hakkında kısaca bilgi verelim:

1) *İsmail b. Ömer b. Kesîr* (ö. ?): İbn Kesîr’in en büyük kardeşi İsmail’dir. İbn Kesîr’e de büyük kardeşinin adı verilmiştir. Kur’ân hıfzını babasının yanında tamamlayıp nahiv dersleri aldıktan sonra ilmini artırmak için Dımaşk’a gitmiştir. Orada *et-Tenbih* adlı eserini ezberleyip hocası Tâcuddîn el-Fezârî’ye (ö. 729/1329) şerhini arzedip onun takdirini kazanmıştır. *Berrâniye Medresesi*’nin çatısından aşağı düşüp yaralandığını birkaç gün sonra da bu hadisenin ölüm sebebi olduğu nakledilmiştir.⁴⁵

2) *Yûnus b. Ömer* (ö. ?): İbn Kesîr’in ikinci büyük kardeşidir.

3) *İdris b. ‘Ömer* (ö. ?): İbn Kesîr’in büyük kardeşlerinden üçüncüsü olarak bilinmektedir. İbn Kesîr’in bu iki kardeşi hakkında elimizdeki kaynaklarda bilgi kaydedilmemiştir.

⁴³ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, thk. Abdu’l-Mennân, C. I, s. 10; Şâkir, Muhammed Ahmed, “Mukaddime”, *Umdetu’t-Tefsîr* içinde, C. I, s. 22; Muhammed Zuhaylî, *İbnu Kesîr ed-Dımaşkî*, s. 60; en-Nedvî, a.g.e., s. 33-34; Ayrıca İbn Kesîr’in babası ‘Ömer b. Kesîr hayatı hakkında daha geniş bilgi için bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye (Büyük İslâm Tarihi)*, çev. Mehmet Keskin, C. XIV, ss. 82-83.

⁴⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, thk. Abdu’l-Mennân, C. I, s. 9; Muhammed Zuhaylî, *İbnu Kesîr ed-Dımaşkî*, s. 60.

⁴⁵ Daha fazla bilgi için bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, thk. Abdu’l-Mennân, C. I, ss. 9-10; İbn Kesîr, büyük kardeşi için İsmâîl hakkında bu bilgileri hocası İbnu’z-Zemlekânî’den (ö. 727/1328) duyduğunu söylemiştir; Ayrıca bak. Muhammed Zuhaylî, *İbnu Kesîr ed-Dımaşkî*, s. 60; en-Nedvî, a.g.e., s. 33.

4) ‘Abdulvehhâb b. ‘Ömer (ö. 750/1349): İbn Kesîr’in öz kardeşlerinden olan ‘Abdulvehhâb, eş-Şeyh, Kemâluddîn gibi unvanlarla bilinmektedir. ‘Abdulvehhâb 750/1349 senesinde vefat etmiştir. İbn Kesîr küçük yaşta yetim kalınca kardeşi ‘Abdulvehhâb bir baba ve anne şefkatiyle himaye ederek yetiştirmişti. Bundan dolayı da ‘Abdulvehhâb’ının İbn Kesîr için ayrı bir yeri bulunmaktadır.⁴⁶

5) ‘Abdul’azîz b. ‘Ömer (ö. ?): İbn Kesîr’in büyük öz kardeşlerinin ikincisidir.⁴⁷

6) Muhammed b. ‘Ömer (ö. ?): İbn Kesîr’in büyük öz kardeşlerinin üçüncüsüdür.⁴⁸ Bu ikisiyle ilgili de bilgi bulunmamaktadır.⁴⁹

4. Evliliği, Çocukları

İbn Kesîr’in evliliği ne zaman gerçekleştiği konusunda bilgimiz yoktur, ancak kaynaklarda gösterildiği üzere onun kiminle evlendiğinden az çok bilgimiz vardır. İbn Kesîr, hocası Ebu'l-Haccâc Cemaleddîn b. Abdurrahmân b. Abdulmelik el-Mizzî'nin (ö. 742/1342) kızı Zeyneb ile evlendiğini nakledilir.⁵⁰ İbn Kesîr, eşim ve eşimin annesi Ümmi Fâtıma Âişe bint İbrahim b. Sıddîk (ö. 741/1340) dönemin meşhur âlim kadınlardan eş-Şeyha es-Sâliha Ümmii Zeyneb Fâtıma bini 'Abbas b. Muhammed el-Bağdâdiye'nin (ö. 714/1314) yanında Kur'ân hıfzını tamamladıklarını zikrederek Şeyha es-Sâliha el-Bağdâdiye'nin çok sayıda hafız kadın yetiştirdiği de söylemektedir.⁵¹

İbn Kesîr'in, bu evlilikten birkaç çocuğu da olduğu söylemek gerekir. Kaynaklarda onun beş erkek çocuğu olduğunu tespit edebildik. Ancak kız çocuğunun olup olmadığı hususunda bilgimiz yoktur. Bazı mütercimlere göre bu çocuklarının ilimle meşgul oldukları kaydederken özellikle de Hadis, Fıkıh ve Tarih ilimlerinde çok ilgi göstermiş olduklarını söylerler.⁵² İbn Kesîr'in erkek çocukları sırayla şunlardır:

⁴⁶ Muhammed Zuhaylî, **İbnu Kesîr ed-Dimaşkî**, s. 60; en-Nedvî, a.g.e., s. 34.

⁴⁷ İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, thk. Abdu'l-Mennân, C. I, s. 9.

⁴⁸ İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, thk. Abdu'l-Mennân, C. I, s. 9.

⁴⁹ İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, thk. Abdu'l-Mennân, C. I, s. 9; Ayrıca İbn Kesîr'in kardeşlerinin isimleri hakkında bkz. Şâkir, Muhammed Ahmed, “Mukaddime”, **Umdetu't-Tefsîr** içinde, C. I, s. 22; Muhammed Zuhaylî, **İbnu Kesîr ed-Dimaşkî**, s. 60; en-Nedvî, a.g.e., ss. 33-34; İdrîs, a.g.e., s. 41.

⁵⁰ Bkz. en-Nedvî, a.g.e., s. 35; Ayrıca bak. Muhammed Zuhaylî, **İbnu Kesîr ed-Dimaşkî**, s. 62; Ayrıca bak. İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye (Büyük İslâm Tarihi)**, çev. Mehmet Keskin, C. I, s. 1.

⁵¹ Bkz. Muhammed Zuhaylî, **İbnu Kesîr ed-Dimaşkî**, s. 62; en-Nedvî, a.g.e., s. 35.

⁵² Bkz. Zuhaylî, a.g.e., s. 63; en-Nedvî, a.g.e., s. 35.

1) *'Ömer b. İsmail b. 'Ömer b. Kesîr (ö. 783/1381):* İbn Kesîr'in büyük çocuklarından olan ve *'Izzuddîn* unvanıyla bilinen Ömer b. Kesîr, 738/1337 senesinde Dımaşk'ta doğmuş, ilk önce babasından fıkıh ve diğer ilimlerde dersler almıştır. Daha sonra değişik mekânlarda ders verip kendisini çok iyi yetiştirmiştir. 45 sene yaşamış ve Recep/Ekim ayınının 783/1381 yılında vefat etmiştir.⁵³

2) *'Abdurrahman b. İsmail b. 'Ömer b. Kesîr (ö. 792/1389):* *Zeynuddîn* unvanıyla da tanınan 'Abdurrahman b. İsmail, hayatını Dımaşk'ta geçirmiş yine aynı yerde vefat etmiştir. Hakkında daha fazla bilgi kaydedilmemiştir.⁵⁴

3) *Ahmed b. İsmail b. 'Ömer b. Kesir (ö. 801/1398):* Ahmed b. İsmail 765/1364 yılında doğmuştur. Onun muhaddis ve hafız olarak yetiştiği kızı Esmâ bint Ahmed b. İsmail b. Kesir'in meşhur olması sebebiyle tanındığı, Esmâ'nın babasınının *Şihâbuddîn* unvanıyla anılan Ahmed b. İsmail, dedesinin de İbn Kesîr olduğu ifade edilmiştir.⁵⁵ 803/1400 senesi Rebûlevvel/Ekim ayında vefat etmiştir.⁵⁶

4) *Muhammed b. İsmail b. 'Ömer b. Kesîr (ö. 803/1400):* *Ebu'l-Bekâ* künyesiyle şöhret bulmuştur. Muhammed b. İsmail 759/1358'de Dımaşk'ta doğmuş ve yine orada yetişmiştir. Babasından ve zamanında tanınmış meşhur âlimlerden ders dinlemiştir. Bir süre sonra Kahire'ye gider, orada bazı âlimlerden ve muhaddislerden ilim tahsilini alır. Muhammed b. İsmail güzel hattı ve iyi ezberleme kabiliyetine sahipti. Babasınının vefatından sonra *Umm's-Sâlih Medresesi*'nde müderrislik yapmaya başlar. İbn Hacer'in anlattığına göre, Muhammed b. İsmail Timur'un Dımaşk'ı istilası esnasında Remle'ye göç eder ve orada aynı sene içinde 44 yaşlarında iken vefat etmiştir.⁵⁷

5) *'Abdulvehhâb b. İsmail b. 'Ömer b. Kesîr (ö. 840/1436):* Sehâvî, 'Abdulvehhab'ın biyografisini icra ettiği sırada onun müsnedinde İbn Kesîr'in çocuklarından biri Abdulvehhab ile ilgili şöyle duyduğunu anlatır. "İbn Kesîr'in babası vefat edince kendisini şefkat ile yetiştiren 'Abdulvehhâb'ın adını bu çocuğa vererek büyük

⁵³ Zuhaylî, a.g.e., s. 63; en-Nedvî, a.g.e., ss. 35-36.

⁵⁴ Zuhaylî, a.g.e., s. 64; en-Nedvî, a.g.e., s. 36.

⁵⁵ Sehâvî, Şemsuddîn Muhammed b. Abdurrahman, *ed-Dav'u'l-lâmi' li ehli'l-Karni't-Tâsî*, C. I, Dâru Mektebetu'l-Hayât, Beyrut, t.y., s. 243; Ayrıca bak. en-Nedvî, a.g.e., s. 37; Muhammed Zuhaylî, *İbnu Kesîr ed-Dımaşkî*, s. 65.

⁵⁶ Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi'*, C. I, s. 243.

⁵⁷ Bkz. Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi'*, C. VII, s. 138; Muhammed Zuhaylî, *İbnu Kesîr ed-Dımaşkî*, s. 64; en-Nedvî, a.g.e., ss. 36-37.

öz kardeşine olan vefasını izhar etmiştir.”⁵⁸ *Tâcuddîn* unvanıyla tanınan, 'Abdulvehhâb babasından ve başkaları tarafından hadis ile diğer ilimlere dair ders dinlemiştir. 'Abdulvehhâb, 73 yaşlarında Dımaşk'ta vefat etmiştir.⁵⁹

5. İlmî Hayatı

İbn Kesîr, 703/1304 senesinde henüz üç yaşlarında iken Mecdelulkarye köyünün hatibi olan babası 'Ömer b. Kesîr'i bu köyde kaybetmiştir. Çok erken yaşlarında yetim kalan İbn Kesîr, bir süre annesinin yanında kalmıştır. Annesi vefat edince de büyük öz kardeşi olan 'Abdulvehhâb b. Ömer b. Kesîr'in (ö. 750/1349) himayesine alınıp 707/1307 senesinde Dımaşk'taki evine yerleşmişlerdir. İlk tahsilini büyük kardeşinden almıştır. Böylece onun terbiyesi ve ilmi hayatı, büyük kardeşiyle başlamış yani İbn Kesîr'in ilk hocası 'Abdulvehhâb olmuştur.⁶⁰ İbn Kesîr'in ibtidaî ilim tahsili kısaca şöyle olmuştur:

a) **Kur'ân ve kıraat dersleri:**⁶¹ Erken yaşlarda Kur'an ve kıraat derslerine çok özen göstermiş. 711/1311 senesinde (on yaşında) Kur'an'ı ezberlemiş ve hocası Şemsuddîn Ebû 'Abdillah Muhammed b. Şerefiddîn el-Ba'lebekkî el-Hanbelî'ye (ö. 730/1330) arz ederek icâzet almıştır.⁶²

b) **Fıkıh ve fıkıh usûlü bilgileri:**⁶³ Büyük kardeşi 'Abdulvehhâb'tan sonra Dımaşk'te dönemin en meşhur fakihleri arasında bilinen Burhâneddin İbrâhîm b. Abdurrahmârî el-Fezârî (ö. 729/1329) ve Kemâlüddîn İbn Kâdî Şuhbe'den (ö. 726/1326) fıkıh ve fıkıh usûlü dersleri okumuştur.⁶⁴

c) **Ezberleme kabiliyeti:**⁶⁵ O dönemde okutulan Şafiî fıkıhına ait eserlerden Ebû İshâk eş-Şîrâz'nin (ö. 476/1083) "*et-Tenbîh*"ini 18 yaşında iken ezberlemiştir.⁶⁶ Yine fıkıh usûlü sahasında İbnu'l-Hâcib künyesiyle bilinen 'Osman b. 'Ömer el-Mâlikî'nin (ö.

⁵⁸ Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi'*, C. V, s. 98; Ayrıca bak. en-Nedvî, a.g.e., s. 37.

⁵⁹ Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi'*, C. V, s. 98; en-Nedvî, a.g.e., s. 37.

⁶⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Abdu'l-Mennân, C. I, s. 10; Okumuş, a.g.m., s. 141.

⁶¹ Şâkir, Muhammed Ahmed, "Mukaddime", *Umdetu't-Tefsîr* içinde, C. I, s. 24.

⁶² en-Nedvî, a.g.e., s. 40; Ayrıca bak. Zuhaylî, Muhammed, *İbnu Kesîr ed-Dımaşkî*, s. 70.

⁶³ Şâkir, Muhammed Ahmed, "Mukaddime", *Umdetu't-Tefsîr* içinde, C. I, s. 25.

⁶⁴ Okumuş, a.g.m., s. 141.

⁶⁵ Şâkir, Muhammed Ahmed, "Mukaddime", *Umdetu't-Tefsîr* içinde, C. I, s. 25.

⁶⁶ Muhammed Zuhaylî, *İbnu Kesîr ed-Dımaşkî*, s. 71.

646/1249) “*Muhtasarü İbni'l-Hâcib*” adlı eserini ezberlemiştir. İbn Kesîr bu eseri Şemsuddîn el-İsfehânî'ye (ö. 749/1348) arz ederek icâzet almıştır.⁶⁷

d) *Erken yaşta yazma kabiliyeti:*⁶⁸ Genç iken yazdığı “*Ahkâmü't-Tenbîh*” adlı eserini hocası Burhâneddin el-Fezârî'ye (ö. 729/1329) sunup “fakîh” derecesini kazanmıştır.⁶⁹ Hocasından aldığı övgülerin üzerine bu çalışmayı daha sonra genişleterek “*İrşâdu'l-fakîh ilâ marifeti edilleti't-Tenbîh*” adıyla tamamlamıştır.⁷⁰ Daha sonra da çeşitli sahalarda dönemin meşhur âlimlerden ders alarak kendini yetiştirmiştir.

e) *Dönemin meşhur ve büyük âlimlerden ders alması:*⁷¹ Bu âlimlerden bazıları şunlardır: el-Kâsım b. Âsâkir (ö. 723/1323), İshak el-Âmidî (ö. 725/1325), Burhâneddin el-Fezârî' (ö. 729/1329), Muhammed b. Zirâd, İbnu'r-Râdî, Yûsuf b. Abdurrahman el-Mizzî'den (ö. 742/1342) hadis, İmâm Zehebî'den (ö. 748/1347) hadis ve tarih, Şeyh İbn Teymiyye'den (ö. 728/1328) kelâm ve fıkıh derslerini almıştır.⁷² Bu hocaları arasında daha çok Burhâneddin el-Fezârî' (ö. 729/1329), kayınpederi Yûsuf el-Mizzî (742/1342), İmâm Zehebî (ö. 748/1347) ve Şeyh İbn Teymiyye'den (ö. 728/1328) etkilendiğini nakledilir.⁷³

f) *Genç yaşta dönemin muhaddisçilerden hadis dinlemesi:*⁷⁴ Küçük yaşlarda hadis ilmine dair ilgi gösteren İbn Kesîr, kısa bir süre içerisinde el-hâfizu'l-muhaddis “hadis hâfızı”⁷⁵ unvanını almıştır. Sadece hadis sahasıyla ilgilenmemiş, fıkıh ve özellikle de tefsir, tarih ve rical ilimlerini de ihmal etmemiş, hatta bu ilimlerle ilgili eserler yazmıştır.⁷⁶

⁶⁷ İbn Kâdî Şuhbe, *Tabakâtu's-Şâfi'iyye*, C. III, s. 85; Muhammed Zuhaylî, *İbnu Kesîr ed-Dimaşkî*, s. 72; en-Nedvî, a.g.e., s. 43.

⁶⁸ Zuhaylî, a.g.e., s. 71.

⁶⁹ Zuhaylî, a.g.e., s. 71; en-Nedvî, a.g.e., s. 43.

⁷⁰ İbn Kâdî Şuhbe, *Tabakâtu's-Şâfi'iyye*, C. III, s. 85.

⁷¹ Şâkir, Muhammed Ahmed, “Mukaddime”, *Umdetu't-Tefsîr* içinde, C. I, s. 24.

⁷² Bkz. Dâvûdî, *Tabakâtu'l-Müfessirîn*, C. I, s. 110; Muhammed Zuhaylî, *İbnu Kesîr ed-Dimaşkî*, s. 72; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, s. 578; Özaydın, a.g.md., s. 132; Okumuş, a.g.m., s. 141.

⁷³ Özaydın, a.g.md., s. 132; Ayrıca bkz. Okumuş, a.g.m., s. 141.

⁷⁴ Şâkir, Muhammed Ahmed, “Mukaddime”, *Umdetu't-Tefsîr* içinde, C. I, s. 24.

⁷⁵ Metin ve senedleriyle beraber yüz bin hadisi bilip ezberlemiştir. Aynı zamanda bunların râvilerini, hayat hikâyelerini cerh ve ta'dil yönleri ile bilen bir hadis âlimidir. Bkz. Abdullah Aydın, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, Timaş Yayınları, İstanbul, 1987, s. 66. Ayrıca bak. Özaydın, a.g.md., s. 134.

⁷⁶ İbn Kâdî Şuhbe, *Tabakâtu's-Şâfi'iyye*, C. III, s. 85; Dâvûdî, *Tabakâtu'l-Müfessirîn*, C. I, s. 110; Ayrıca bak. Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, s. 578; Okumuş, a.g.m., s. 141.

6. Medrese ve Diğer Mekânlarda Yaptığı Vazifeler

İbn Kesîr, ilim tahsilini tamamladıktan sonra hatip, müderris, kıraât âlimi, müftü ve mahkeme heyeti üyesi olarak görevlerini sürdürmüştür. Bazı medreselerde müderris ve başmüderris olarak resmî görevlerde bulunmuştur.⁷⁷ Onun yaptığı resmî görevlerden bazılarını şöyle sıralamak mümkündür:

a) **Medresetu'n-Necîbiyye:** İbn Kesîr, 11 Cumâdiye'l-Evvel 736/1335 tarihinden itibaren Dımaşk'ta Emîri'l-Kebîr Âkûş en-Necîbî tarafından inşa edilen ve Şâfiî'lere tahsis edilmiş el-Medresetu'n-Necîbiyye'de müderris unvanıyla vazife yapmış ve ömrünün sonuna kadar bu görevi sürdürmüştür.⁷⁸

b) **Mizze Camisi:** 16 Muharrem 746/1345 senesinde Bahâeddin Mercânî'nin yaptırdığı Mizze Camii'nde hatip olarak görevlendirilmiştir.⁷⁹

c) **Medresetu Ummus's-Sâlihiyye:**⁸⁰ İmâm Şemseddîn Zehebi'nin 16 Zilka'de 748/1347 senesinde ölümü üzerine Dımaşk'taki Medresetu Ummus's-Sâlihiyye'de müderris olarak görevlendirilmiştir.⁸¹ Bu medresede ilk dersleri vermeye başladığında fakihler, kadılar ve çok sayıda kişiler katılmışlardır.⁸²

d) **Dâru'l-Kur'âni ve'l-Hadisi't-Tenkiziyye Medresesi:**⁸³ İmâm Zehebî'nin (ö. 748/1347) vefatından sonra Dımaşk Dâru'l-Kur'âni ve'l-Hadisi't-Tenkiziyye Medresesi'nde belli bir süre reîs unvanıyla görev yapmıştır.⁸⁴

e) **Dâru'l-Hadîs'l-Eşrefiyye'l-Cevvaniyye Medresesi:**⁸⁵ İbn Kesîr, Takıyyuddîn es-Subkî'nin 756/1355 senesinde vefat etmesiyle kısa bir süre Dımaşk'taki en büyük medreselerinden biri olan Dâru'l-Hadîs'l-Eşrefiyye'nin reîsi olarak görevini

⁷⁷ Özeydın, a.g.md., s. 132; Ayrıca bak. en-Nedvî, a.g.e., s. 71.

⁷⁸ Okumuş, a.g.m., s. 142; Özeydın, a.g.md., s. 132; Mustafa el-Hân, a.g.e., s. 17; Ayrıca bak. İbn Kâdî Şuhbe, **Tabakâtu's-Şâfi'iyye**, C. III, s. 86; Dâvûdî, **Tabakâtu'l-Müfessirîn**, C. I, s. 112; en-Nedvî, a.g.e., s. 71.

⁷⁹ Özeydın, a.g.md., s. 132.

⁸⁰ İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, thk. Abdu'l-Mennân, C. I, s. 19.

⁸¹ İbn Kâdî Şuhbe, **Tabakâtu's-Şâfi'iyye**, C. III, s. 86; Dâvûdî, **Tabakâtu'l-Müfessirîn**, C. I, s. 112; Cerrahoğlu, **Tefsir Tarihi**, s. 579; en-Nedvî, a.g.e., s. 73; Özeydın, a.g.md., s. 132; Ayrıca bak. İbn Kesîr, **el-Fusûl**, hadislerle tahkik eden: Ebû İsâme es-Selefi, C. I, s. 8.

⁸² en-Nedvî, a.g.e., s. 73; Özeydın, a.g.md., s. 132.

⁸³ İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, thk. Abdu'l-Mennân, C. I, s. 18.

⁸⁴ Bkz. İbn Kesîr, **el-Fusûl**, hadislerle tahkik eden: Ebû İsâme es-Selefi, C. I, s. 8; en-Nedvî, a.g.e., s. 73.

⁸⁵ İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, thk. Abdu'l-Mennân, C. I, s. 19.

sürdürmüştür.⁸⁶ Melik Eşref Mûsâ b. Melik el-Âdil (ö. 635/1238) tarafından 628/1231 senesinde İlim Külliyesi olarak inşa edilmiş olan bu medrese iki sene içerisinde yani 630/1233 senesinde açılmıştır.⁸⁷ Asrın en büyük ve en meşhur medreselerinden biri olarak tanınan bu medresede İbn Kesîr'den önce müderrislik ve reîslik görevlerini yapmış meşhur âlimlerden bazıları şunlardır: Âlimlerden ilk görevini yapan Muhaddis İbnu's-Salâhtır (643/1246). El-Harestânî (577/1181). Tarihçi Ebû Şâme (665/1267), muhaddis ve fakîh İmâm Nevevî (676/1277), Zeynuddîn el-Fârûkî (703/1304), İbnu'l-Vukeyl (716/1316), İbn Kesîr'in hocalarından İbnu'z- Zemlekânî (727/1327), Hafız Mizzî (742/1342) ve diğerleri.⁸⁸

f) Çeşitli Camilerde Vazife Yapması: 766/1365 senesinde çeşitli camilerde hadis derslerine ayrı bir zaman ayırıp *Sahîhu'l-Buhârî*'yi okutmuştur. Sonra İbn Hişâm Mescidi'nde, Tenkiziyye Camii'nde, Fevkanî Camii'nde v.s., gibi camilerde bu vazifeyi sürdürmüştür.⁸⁹

g) Meşhur Emeviyye Camiinde Ders Vermesi: İbn Kesîr, 28 Şevval 767/1366 tarihinde Emeviyye Camii'nde kendi tefsirini okutmaya başlattığı sırada daha doğrusu Fatiha Sûresi'nin tefsirini yaptığı sırada Melikü'l-Umerâ ve Dımaşk Naibi Seyfuddîn Menkiliboğa, kadılar ve devlet adamlardan bazıları katılmışlardır.⁹⁰ Bu yüzden de o dönemdeki insanlar İbn Kesîr'i çok sever, takdir ederlermiş. Ayrıca takvalı, ilim sahibi ve faziletli dolu biri olmasından dolayı ilim yolunda daima başarılı olması için dua ederlermiş.⁹¹

7. Mezhebi

İbn Kesîr, akide yönünden Eş'arî, fıkıh veya amel yönünden Şâfiî mezhebine mensuptu.⁹² Şeyhülislâm İbn Teymiyye'nin en mühim talebelerden olan İbn Kesîr, onun fikirlerini bazı hususlarda takip etmiş ve özellikle talâk konusunda onun içtihad ve

⁸⁶ İbn Kâdî Şuhbe, *Tabakâtu's-Şâfi'iyye*, C. III, s. 85; Dâvûdî, *Tabakâtu'l-Müfessirîn*, C. I, s. 111. Ayrıca bak. İbn Kesîr, *el-Fusûl*, hadislerle tahkik eden: Ebû İsmâe es-Selefî, C. I, s. 8; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye (Büyük İslâm Tarihi)*, çev. Mehmet Keskin, C. I, s. 1; en-Nedvî, a.g.e., s. 74; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, s. 579; Mustafa el-Hân, a.g.e., s. 17; Özaydın, a.g.md., s. 132; Okumuş, a.g.m., s. 142.

⁸⁷ en-Nedvî, a.g.e., s. 74, (dipnotta zikretmiştir); Ayrıca bak. Mustafa el-Hân, a.g.e., s. 17.

⁸⁸ Bkz. en-Nedvî, a.g.e., s. 74.

⁸⁹ İbn Kesîr'in hangi câmi ve medrese'de ders verdiğine dair daha geniş için bkz. İbn Kesîr, *el-Fusûl*, hadislerle tahkik eden: Ebû İsmâe es-Selefî, C. I, s. 8; Özaydın, a.g.md., s. 132.

⁹⁰ en-Nedvî, a.g.e., s. 76; Özaydın, a.g.md., s. 132; Ayrıca bak. Mustafa el-Hân, a.g.e., s. 18.

⁹¹ en-Nedvî, a.g.e., s. 76

⁹² Dâvûdî, *Tabakâtu'l-Müfessirîn*, C. I, s. 110; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, s. 579; Okumuş, a.g.m., s. 142.

kanaatine göre fetva vermiş ve bu sebeple hocasının maruz kaldığı tazyiklere kendisinin de maruz kaldığını nakletmişlerdir.⁹³

O, her ne kadar Şâfi'î mezhebinden olsa da aynı zamanda diğer mezheplerin görüşlerine de her zaman açıktı.⁹⁴ Ancak bazı kaynaklarda İbn Kesîr'in, Şeyh İbrahim b. Hafız b. Kayyim ile çekiştiğine dair haberlere de rastlanmaktadır. Hatta İbn Kesîr'in Eş'arî olmasına pek uygun görmemiştir. İbn Kesîr ona şöyle demiştir: "Eş'arî olduğum için sen benden nefret ediyorsun" bunun üzerine de o şöyle cevap vererek, "Başından ayağına kadar saçın olsa sana insanlardan kimse inanmaz." demiştir.⁹⁵ Onun, İbn Teymiyye'den aldığı bazı fikirleri, gençlerin düşüncelerini karıştırmış olduğu ve ayrıca fitne husule getirebileceği düşüncesi ile bu fikirlerin alınmaması gerektiği yolunda haberlere de rastlanmaktadır.⁹⁶ Ayrıca İbn Kesîr, sûfilerden de saygıyla bahsetmiş ancak tarikatları reddetmiştir. Şiîliğe karşı sert bir üslup kullanmış ve eserlerinde isrâiliyyâta yer vermemiştir.⁹⁷

II. HOCALARI VE TALEBELERİ

A. Hocaları (Şeyhleri)

İbn Kesîr, birçok hocadan ilim tahsil etmiştir. Onun seçkin bir âlim olarak yetişmesinde şüphesiz hocalarının ayrı bir yeri olduğunu belirtmek gerekir. İbn Kesîr birçok ilim dalında kendisini yetiştirdiği ve özellikle bazı hocalardan icâzetnâme aldığını daha önce de temas etmiştik.

Onun yetişmesinde en çok katkısı olan bazı meşhur hocaları hakkında isimleri ve vefat seneleriyle beraber kısaca bilgi sunmaya çalışacağız:

1) *Kâsım b. 'Asâkir, Bahâuddîn Kâsım b. Muzaffer b. Mahmûd b. Ahmed b. Hasen b. Hibbetillah ed-Dımaşkî* (ö. 723/1323): İbn 'Asâkir, hem tabîb (doktor) hem de meşhur tarihçi olarak tanınmaktaydı. İbn Kesîr ondan hadis dersleri almıştır. 629/1231 senesinde Dımaşk'da doğmuş, 94 yaşında ise Şa'ban/Ağustos ayının 723/1323 senesinde

⁹³ Cerrahoğlu, **Tefsir Tarihi**, s. 579; Okumuş, a.g.m., s. 142; Ayrıca bkz. Şâkir, Muhammed Ahmed, "Mukaddime", **Umdetu't-Tefsîr** içinde, C. I, s. 25.

⁹⁴ Özaydın, a.g.md., s. 133.

⁹⁵ İbn Kesîr, **el-Fusûl**, hadislerle tahkik eden: Ebû İsmâ'e es-Selefî, C. I, s. 10; Ayrıca bak. Cerrahoğlu, **Tefsir Tarihi**, s. 579.

⁹⁶ Cerrahoğlu, **Tefsir Tarihi**, ss. 579-580.

⁹⁷ Özaydın, a.g.md., s. 133.

vefat etmiştir. Birçok kişi ondan ders dinlemiştir. Aynı zamanda bir doktor olan Kâsım b. Asâkir, oturduğu evin bir kısmında ücretsiz olarak hastaları muayene etmiş, evin diğer bir kısmı ise ömrünün sonuna doğru ders okutulan yer olup “Dâru’l-Hadîs” adını almıştır.⁹⁸

2) *İbnu’ş-Şîrâzî, Şemsuddîn Ebû Nasr Muhammed b. Muhammed b. Hibetillah* (ö. 723/1323): Sakin ve ağırbaşlı olan İbnu’ş-Şîrâzî, İbn Kesîr’in ve Hafız Mizzi’nin hadis hocalarından idi. 629/1231 senesinde doğmuştur. Mısır, Şam ve Halep bölgelerini dolaşarak birçok şeyhten hadis dinlemiştir. 723/1323 senesinde Mizze’de vefat etmiş ve kendi türbesine defnedilmiştir. İbn Kesîr değerli hocası için şunları nakleder: “O, mütevâzî, mübarek ve hayrı-haseneyi seven şeyhlerimizden idi.”⁹⁹

3) *El-Lebbâd, Muhammed b. Câ’fer b. Fer’ûş* (ö. 724/1324): Efendi ve meşhur kıraat âlimlerinden biri olarak tanınan el-Lebbâd, insanlara 40 sene boyunca nahiv dersleri okutup kıraat dersleri de vermiştir. Evi veya kalacak yer edinmemiştir. Hayatını Cami’de uyuyup geçiren Muhammed el-Lebbâd Dımaşk’ta Bâbu’l-Ferâdis’te defnedilmiştir.¹⁰⁰

4) *İbn Kâdî Şuhbe, ‘Abdulvehhâb b. Muhammed el-Esedî eş-Şuhbî eş-Şâfiî Kemâluddîn* (ö. 726/1326): 653/1255’te Havran’da doğmuştur. Sonra ilim talebi için Dımaşk’a yerleşmiştir. Tâcuddîn el-Fezârî’nin yanında fıkıh ve hadis okuyarak icâzet almıştır. Daha sonra devam ederek Tacuddîn el-Fezârî’nin kardeşi Şerefuddîn el-Fezârî’den nahiv ve Arapça lügat dersleri almıştır. Fıkıh ve nahiv ilimlerinde üstün bir yeteneği vardı. Hayatında hiç evlenmemiş ve resmi vazife almamıştır. Emeviyye Camii’nde uzun süre görev yapmıştır. 21 Zilhicce/Kasım 726/1326 senesinde Medresetu’l-Mucâhidiyye’de vefat etmiş, Bâbu’s-Sağîr mezarlığında defnedilmiştir. İbn Kâdî Şuhbe, İbn Kesîr’in fıkıh hocasıydı.¹⁰¹

5) *Şeyhülİslâm İbnu’z-Zemlekânî, Kemâluddîn Muhammed b. Alî b. Abdulvâhid b. Abdulkerîm es-Simâkî* (ö. 727/1327): Kadı, Şafi’î fakîhi, usulcü ve müfessir olan İbnu’z-Zemlekânî bu ismiyle maruf olup 667/1268 senesinde Dımaşk’ın doğusunda Zemlekâ köyünde doğmuştur. Fıkıh, fıkıh usûlü ve nahiv ilimleriyle meşgul olmuştur. İki

⁹⁸ Muhammed Zuhaylî, *İbnu Kesîr ed-Dımaşkî*, s. 78; en-Nedvî, a.g.e., s. 50; Ayrıca bak. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, thk. Abdu’l-Mennân, C. I, s. 11.

⁹⁹ Bkz. Zuhaylî, a.g.e., ss. 78-79.

¹⁰⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, thk. Abdu’l-Mennân, C. I, s. 16.

¹⁰¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, thk. Abdu’l-Mennân, C. I, s. 16; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye (Büyük İslâm Tarihi)*, çev. Mehmet Keskin, C. XIV, s. 215; Muhammed Zuhaylî, *İbnu Kesîr ed-Dımaşkî*, ss. 80-81; en-Nedvî, a.g.e., ss. 54-55.

yıl Halep'te kadılık yapmıştır. Kahire'ye giderken yolda hastalığına yakalanmış ve Balbis şehrinde 727/1327 senesinde vefat etmiştir. İbn Kesîr'in de dediği gibi o, Şam ve diğer bölgelerinin en seçkin Şafiî fakîhi olarak tanınmaktaydı. *İ'câzu'l-Kur'ân* adında bir eser te'lif etmiş, bunun yanı sıra Nevevî'nin *el-Menâhic* adlı kitabını da şerh etmiştir. İbn Teymiyye'nin talak ve kabir ziyareti hakkındaki görüşlerine reddiyeler yazmıştır. İbn Kesîr'in fıkıh hocasıdır.¹⁰² Onun te'lif ettiği eserlerden bazıları şunlardır: a) *el-Burhân fî İ'câzu'l-Kur'ân*, b) *Tahkîki'l-Ûlâ min Ehli'r-Rafîki'l-'Alâ*, c) *ed-Duretu'l-Ma'niyyetu fi'r-Raddi 'Alâ İbn Teymiyye*, d) *İ'câletu'r-Rakibi fî Zikri Eşrefi'l-Menâkibi*.¹⁰³

6) Şeyhulislâm İbn Teymiyye, *Takiyyuddîn Ahmed b. 'Abdilhalîm b. 'Abdisselâm el-Harrânî ed-Dimaşkî* (ö. 728/1328): İmâm, müctehid, fakîh, muhaddis, müfessir, edebiyatçı, hatip, zâhit, mücahid vesaire gibi unvanıyla tanınan İbn Teymiyye, 661/1263 senesinde Harran'da doğmuştur. 667/1268 senesinde küçükken babasıyla beraber Dimaşk'a yerleşerek ilim tahsiline devam etmiştir. Babasından fıkıh dersleri aldıktan sonra, genç yaşta Kur'ân'ı ezberlemiş ve dönemin meşhur hocalarından ders alarak fetva vermeye başlamıştır. İbn Dakîki'l-'Ayd (ö. 702/1302)¹⁰⁴, İbnü'n-Nuhâs¹⁰⁵ ve İbnü'z-Zemlekânî (ö. 727/1327) onu birçok konuda övmüşlerdir. Bid'at ve hurafelere karşı çıkmıştır. 728/1328 senesinde Dimaşk kalesinde hapsedilmiş ve orada vefat etmiştir. Dimaşk'taki Sûfiyye mezarlığında defnedilmiştir. Birçok ilimde eserler te'lif etmiştir. Hocası İbn Teymiyye'yi çok seven İbn Kesîr, genç yaşta onun fikirlerine riayet etmiş aynı zamanda onun uslubu ve fikirleriyle birçok konuda fetva vermiştir. Ayrıca İbn Kesîr'in hocası el-Mizzî de İbn Teymiyye'den epeyce etkilenmiştir.¹⁰⁶

¹⁰² Muhammed Zuhaylî, *İbn Kesîr ed-Dimaşkî*, s. 81-82; Muhammed İdrîs, a.g.e., ss. 45-46; Ayrıca daha geniş için bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Abdu'l-Mennân, C. I, ss. 14-15; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye (Büyük İslâm Tarihi)*, çev. Mehmet Keskin, C. XIV, ss. 221-222.

¹⁰³ Muhammed İdrîs, a.g.e., s. 45.

¹⁰⁴ 625/1228 senesinde doğan Muhammed b. Dakîk el-'Âyd, İbn Dakîk ismiyle maruf olmuştur. Muhaddis, hafiz, fakîh ve usulcû âlimlerden birisidir. 702/1302 senesinde vefat etmiştir. Bkz. Muhammed İdrîs, a.g.e., s. 44.

¹⁰⁵ Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl b. Yûnus el-Murâdî el-Mısırî İbn en-Nuhâs Mısır'da vefat etmiştir. Ebû Ca'fer en-Nuhâs ismiyle maruf olmuş, kendisi nahiv, lügat, müfessir, edebiyatçı ve fakîh âlimlerden olarak bilinmektedir. Bkz. Muhammed İdrîs, a.g.e., s. 44.

¹⁰⁶ Muhammed Zuhaylî, *İbn Kesîr ed-Dimaşkî*, ss. 83-85; Ayrıca İbn Teymiyye hakkında daha detay bilgi için bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Abdu'l-Mennân, C. I, s. 12; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye (Büyük İslâm Tarihi)*, çev. Mehmet Keskin, C. XIV, ss. 226-233; en-Nedvî, a.g.e., s. 49; Mustafa el-Hân, a.g.e., s. 15; Muhammed İdrîs, a.g.e., ss. 44-45.

7) *Şeyhulislâm Burhânuddîn el-Fezâri, Ibnu'l-Firkâh İbrahim b. Abdurrahman el-Mısrî eş-Şâfi'î* (ö. 729/1329): Usûlcü ve Şafi'î fakîhi olan Burhânuddîn el-Fezârî, İbnu'l-Firkâh ismiyle meşhur olmuştur. Aslen Mısırlı bir aileye mensuptur. 660/1262'de Dimaşk'ta doğmuş, büyümüş ve hayatının geri kalanını burada geçirmiştir. Babası el-Kâdî Abdurrahmân el-Firkâh ve amcasından fıkıh dersleri almıştır. Sonra Emeviyye Camii'nde tedrisatla meşgul olmaya başlamıştır. Talebelerle çok iyi davranmış ve iyi muamelelerde bulunmuştur. Birçok medresede görev yaparak talebeler yetiştirmiştir. Cuma günü 729/1329 senesinde el-Medresetu'l-Bâdirâiye'de vefat etmiştir. Onun birçok ilim dalında te'lif ettiği çalışmalar bulunmaktadır. İbn Kesir bu hocadan hadis ve Şafi'î mezhebinde fıkıh dersleri dinlemiştir.¹⁰⁷

8) *Şemsüddîn Ebû Abdülâh Muhammed b. Şerefiddîn el-Bâlebekkî el-Hanbelî* (ö. 730/1330): İbn Kesîr, 711/1311 senesinde ilk olarak Kur'ân ve kıraat derslerini değerli hocası Şemsüddîn el-Ba'lebekkî'den almıştır. Yine 711/1311 senesinde 11 yaşında iken bu hocanın yanında Kur'ân'ı ezberleyip hatim ederek icâzetnâme almıştır. Salih ve takvalı âlimlerden olan Şerefiddîn el-Bâlebekkî cumartesi günü vefat etmiş, Bâbu's-Sağır mezarlığında defnedilmiştir. Cenazesinde çok sayıda insan katılmıştır. İbn Kesîr'in Kur'ân ve kıraat hocası idi.¹⁰⁸

9) *Şihâbuddîn İbnu's-Şahne el-Haccâr, Ebu'l-'Abbas Ahmed b. Ni'me b. Hasen el-Bikâ'î es-Sâlihî* (ö. 730/1330): İbnu's-Şahne ismiyle maruf olmuştur. 623/1226 yılında Dimaşk'ta doğmuştur. ez-Zebîdî'den (ö. 631/1234) Sahîhu'l-Buhârî'yi işitmiştir. Dimaşk olmak üzere, Kahire, Hama, Ba'lebek, Hams ve Kefarbatnayı ve diğer bölgeleri dolaşarak hadis derslerini vermiştir. Ayrıca ona çeşitli bölgelerden insan giderek ders dinlemişlerdir. İbn Kesîr de, kendisinden hadis işitmiştir. Yine İbn Kesîr hocasının Daru'l-Hadîs'i'l-Eşrefiye'ndeki derslerine katılmış ve 500 cüz hadis dinlemiştir. Pazartesi günü 730/1330 senesinde Hicaz'daki Rûmiye Zâviyesi'ne defnedilmiştir.¹⁰⁹

¹⁰⁷ Muhammed Zuhaylî, **İbnu Kesîr ed-Dimaşkî**, s. 86; Ayrıca bkz. İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, thk. Abdu'l-Mennân, C. I, s. 10; İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye (Büyük İslâm Tarihi)**, çev. Mehmet Keskin, C. XIV, ss. 240-241; en-Nedvî, a.g.e., s. 46; Muhammed İdrîs, a.g.e., s. 42.

¹⁰⁸ İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, thk. Abdu'l-Mennân, C. I, s. 13; Muhammed Zuhaylî, **İbnu Kesîr ed-Dimaşkî**, s. 87; Mustafa el-Hân, a.g.e., s. 15.

¹⁰⁹ İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, thk. Abdu'l-Mennân, C. I, s. 13; İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye (Büyük İslâm Tarihi)**, çev. Mehmet Keskin, C. XIV, s. 247; Muhammed Zuhaylî, **İbnu Kesîr ed-Dimaşkî**, ss. 87-89; Mustafa el-Hân, a.g.e., s. 15; Muhammed İdrîs, a.g.e., s. 45.

10) *Şemsuddîn ‘Abdullah b. Muhammed b. Yusuf el-Makdisî en-Nâblusî el-Hanbelî* (ö. 737/1337): 647/1251 senesinde Kudüs’te doğmuştur. Birçok âlimden ders dinlemiştir. Takvalı ve güzel bir sese sahipti. İbn Kesîr’in vasıflandırdığı gibi hocası hakkında şöyle demiştir: “Şeyhimiz, îmâm, âlim ve takvalı sahibi idi.” İbn Kesîr Nablus şehrine uğrayınca hocasının hadis derslerine katılmış ve bazı hadis cüzleri okuyup hocasına arz etmiştir. En-Nablûsî, Perşembe günü 22 Rebûlevvel/29 Ekim 737/1337 senesinde Kudüs’te vefat etmiş, yine orda defnedilmiştir.¹¹⁰

11) *Hâfîz el-Mizzî, Ebu’l-Haccâc Cemâluddîn Yûsuf b. ‘Abdurrahmân el-Kudât el-Kelbî eş-Şafî* (ö. 742/1342): El-Mizzî ismiyle meşhur olmuştur. Birçok kişi ondan ders almıştır. Ayrıca İbn Kesîr de en çok istifade ettiği hadis hocalarından birisiydi. Hafız el-Mizzî, aynı zamanda İbn Kesîr’nin kayın pederidir. 654/1256 yılında Halep’te doğmuş, daha sonra Mizze’ye (Dımaşk’ta bir köyün adı) yerleşerek burada yetişmiştir. Kur’ân’ı ezberledikten sonra fıkıh derslerini almaya başlar. Lügat ve sarf ilimlerinde temayüz etmiştir. Sonra Şam, Hicaz, Mısır, Halep, İskenderiye ve diğer bölgeleri dolaşarak yaklaşık olarak bin şeyhten hadis almıştır. Birçok vazifede üstlenmiştir. Ayrıca Dâru’l-hadîsi’l-Eşrefiye’de uzun süre ders okutmuştur. El-Mizzî’nin birçok eseri bulunmakla beraber onun te’lif ettiği meşhur eserlerden birisi de “*Tehzîbu’l-Kemâl fî Esmâi’r-Ricâl*” adlı değerli eseridir. Cumartesi günü 742/1337 senesinde Dımaşk’ta vefat eden el-Mizzî, Sûfiyye Mezarlığın’da zevcesi Âişe bint İbrâhîm b. Sadîka’nın ve İbn Teymiyye’nin mezarının yanına defnedilmiştir.¹¹¹

12) *Hafız Zehebî, Şemsuddîn Ebû ‘Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz et-Türkmânî el-Fârûkî ed-Dımaşkî* (ö. 748/1347): Aslen Türkmen ve ez-Zehebî ismiyle maruf olan Hafız Zehebî, 673/1274 yılında Dımaşk şehrinin güneyinde Keferbatna vahasında dünyaya geldi. İlkbaştta Dımaşk’ta hadis dersleri almış, sonra ilim tahsili için Mısır, Şam, İskenderiye ve Mekke bölgesini gezmiştir. Hadis, rical ve tarih ilimlerinde eserler te’lif etmiştir. Daha sonra Dımaşk’ın bazı medreselerinde görev yaparak birçok talebe yetiştirmeye fırsatı olmuştur. Ölmeden iki sene önce de gözlerini kaybetmiştir. Şüphesiz ki İbn Kesîr’in hadis ilminde istifade ettiği hocalarından birisi de Hafız

¹¹⁰ Muhammed Zuhaylî, *İbnu Kesîr ed-Dımaşkî*, s. 89; Ayrıca bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, thk. Abdu’l-Mennân, C. I, s. 13; Mustafa el-Hân, a.g.e., s. 16.

¹¹¹ Muhammed Zuhaylî, *İbnu Kesîr ed-Dımaşkî*, s. 91; Ayrıca bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, thk. Abdu’l-Mennân, C. I, ss. 13-14; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye (Büyük İslâm Tarihi)*, çev. Mehmet Keskin, C. XIV, s. 305; en-Nedvî, a.g.e., ss. 45-46; Mustafa el-Hân, a.g.e., s. 16; Muhammed İdrîs, a.g.e., s. 43.

Zehebî'dır. Kendisinin te'lif ettiği meşhur eserlerden bazıları şunlardır: a) *Târîhu'l-İslâmi'l-Kebîr*, 36 cilt, b) *Siyeru 'Alâmi'n-Nubelâ*, 15 cilt, c) *Tezkiretu'l-Huffâz*, 4 cilt, ç) *el-Mîzân*, d) *el-İbr.*¹¹² 748/1347 senesinin Zilka'de/Şubat ayının gece yarısında Ummu's-Sâlih Türbesi'nde vefat etmiş, Bâbu's-Sağîr Mezarlığında defnedilmiştir.¹¹³

13) *Şemsüddîn Mahmûd b. Abdîrahmân b. Ahmed el-İsfehânî* (ö. 749/1348): 674/1276'de Isfehan'da doğmuş ve burada ilimle meşgul olmuştur. Şafi'î fakîhi, usûlcü, edebiyatçı olan Mahmud el-İsfehânî, babasından ve İbn Teymiyye gibi hocalarından ilim almıştır. Hocası ez-Zemlekânî'den sonra 725/1325'te Dımaşk'a yerleşerek *Ravâhiye Medresesi*'nde ders okutmuştur. Ayrıca Emeviyye Câmii'nde gece-gündüz tilâvet göreviyle ilgilenmiştir. Birçok ilim sahasında eser vermiş olan Mahmud el-İsfehânî, 749/1348 senesinde Kahire'de vefat etmiş, yine burada defnedilmiştir. Te'lif ettiği eserlerden bazıları şunlardır: a) *et-Tefsîru'l-Kebîr*, b) *Şerhu Menâhîcu'l-Beydâvî fî Usûli'l-Fıkh*, c) *Şerhu Kâfiyetu İbnu'l-Hâcceb.*¹¹⁴ İbn Kesîr bu hocadan fıkh usûlü dersleri almıştır.¹¹⁵

B. Talebeleri

Yaşadığı asrın en seçkin âlimlerden birisi olarak tanınmış İbn Kesîr birçok ilimde talebe yetiştirmiş, onlarla iç içe olup zamanın çoğunu beraber geçirmiş ve nasihatlerde bulunmuştur. Çeşitli bölgelerden gelen talebeler hocası İbn Kesîr'den hadis ve diğer ilimlerden çokça istifade etmiş, icâzetname almışlardır. Her ne kadar mütercimlerin ifade ettiklerine göre, onun "Talebeleri çoktu", "Ondan ders alan çoktu" veya "O, birçok sayıda talebe yetiştirmiş" demişlerse de kaynaklarda onun talebelerinden pekçoğunun ismi kaydedilmemiş veyahut geniş bilgi verilmemiştir.¹¹⁶ Onun talebelerinin birkaçını şöyle sıralamak mümkündür:

¹¹² Muhammed Zuhaylî, *İbnu Kesîr ed-Dımaşkî*, ss. 91-93; Ayrıca bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Abdu'l-Mennân, C. I, s. 14; Muhammed İdrîs, a.g.e., s. 46.

¹¹³ Bkz. Muhammed İdrîs, a.g.e., s. 46.

¹¹⁴ Muhammed Zuhaylî, *İbnu Kesîr ed-Dımaşkî*, ss. 94-95; Ayrıca bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Abdu'l-Mennân, C. I, s. 14.

¹¹⁵ Zikredilmiş ve zikredilmemiş olan hocaları hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Abdu'l-Mennân, C. I, ss. 10-16; İbn Kesîr, *el-Fusûl*, hadislerle tahkik eden: Ebû İsâme es-Selefî, C. I, s. 10; Dâvûdî, *Tabakâtü 'l-Müfessirîn*, C. I, s. 110; Muhammed Zuhaylî, *İbn Kesîr ed-Dımaşkî*, ss. 75-96; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, s. 578; en-Nedvî, a.g.e., ss. 41-62; Mustafa el-Hân, a.g.e., ss. 14-16.

¹¹⁶ en-Nedvî, a.g.e., s. 78, 80; Ayrıca bak. Muhammed Zuhaylî, *İbnu Kesîr ed-Dımaşkî*, ss. 143-145.

1. *Şemsuddîn Ebu'l-Mehâsin Muhammed b. 'Ali b. Hasen b. Hamza ed-Dımaşkî el-Huseynî eş-Şâfi'î* (ö. 765/1364): el-Huseynî ismiyle meşhur olan Ebu'l-Mehâsin, 715/1315 yılında Dımaşk'ta doğmuştur. Hocası İbn Kesîr'den icâzet alan Ebu'l-Mehâsin, birçok ilimde eserler te'lif etmiştir. Mesela, ez-Zehebî'nin *Zeylu Tezkiretu'l-Huffâz* adlı eserini zeyl yapmıştır. Ebu'l-Mehâsin 765/1364 senesinde vefat etmiştir.¹¹⁷

2. *Bedruddîn ez-Zerkeşî, Ebû 'Abdillah Muhammed b. Abdillah b. Bahadır el-Mısrî eş-Şâfi'î et-Turkî* (ö. 794/1391): Şâfi'î fakîhi, usûlcü, muhaddis, müfessir ve aslen Türk olan Zerkeşî, 745/1345 yılında Kahire'de doğmuş, yine burada vefat etmiştir. Erken yaşlardan itibaren ilim tahsili için Şam ve Haleb'e yolculuk yapmıştır. Burada hocası İbn Kesîr'den hadis dinlemiş ve *Muhtasaru fî 'Ulûmi'l Hadîs* adlı eserini okuyup iki beyitle onu methetmiştir. Bir süre sonra Kahire'ye döner, burada ömrünün sonuna kadar tedrisatla meşgul olup fetva vermeye başlamıştır. Onun tefsir ilimlerine dair yazmış olduğu meşhur eserlerden *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân* adlı değerli eseridir.¹¹⁸

3. *Kâdî Sa'duddîn en-Nevevî, Sa'd b. Yusuf b. İsmail eş-Şâfi'î* (ö. 805/1402): 729/1329'da Neva'da doğmuş, küçükükken ilim tahsili için Dımaşk'a yerleşir, burada İmam Zehebî, İbn Nebât, Tacuddîn el-Merâkuşî ve hocası İbn Kesîr'den hadis dinlemiştir. İbn Kesîr'in yazdığı *Muhtasaru fî 'Ulûmi'l-Hadîs* eserini okuyup ona arzetmiş ve fetva vermesi için hocası tarafından kendisine izin verilmiştir. *Emeviyye Camii, Ummu's-Sâlih, Nâsiriyye ve Kaymeriyye Medresesi*'nde ders vermiştir. Sonra Dımaşk'ta kadı olarak bir süre görev yapmıştır. Sa'duddîn en-Nevevî, Cumâdiye'l-Evvel/Kasım 805/1402 senesinde vefat etmiştir.¹¹⁹

4. *Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed es-Sellâvî el-Harîrî ed-Dımaşkî* (ö. 813/1410): es-Sellâvî ismiyle maruf olmuştur. 738/1338 senesinde Dımaşk'ta doğmuş, İbn Kesîr'den ve İbn Râf'i'dan hadis dinlemiştir. Ba'lebek'te bir süre kadılık yapmıştır. Ayrıca es-Sellâvî İbn Kesîr'in talebesi olan İbn Hıccî'den fıkıh okumanın yanı sıra kırâat ilminde de temayüz etmiştir.¹²⁰

¹¹⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Abdu'l-Mennân, C. I, s. 20; en-Nedvî, a.g.e., s. 85; Mustafa el-Hân, a.g.e., s. 17; Ayrıca bak. İbn Kesîr, *el-Fusûl*, hadislerle tahkik eden: Ebû İsmâ'e es-Selefi, C. I, s. 11.

¹¹⁸ Muhammed Zuhaylî, *İbnu Kesîr ed-Dımaşkî*, s. 148; en-Nedvî, a.g.e., s. 81; Mustafa el-Hân, a.g.e., s. 17.

¹¹⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Abdu'l-Mennân, C. I, s. 20; Muhammed Zuhaylî, *İbnu Kesîr ed-Dımaşkî*, ss. 144-145; en-Nedvî, a.g.e., s. 81; Ayrıca bkz. Sehâvî, *ed-Dav'u'l-İlâmi'*, C. III, s. 254.

¹²⁰ Sehâvî, *ed-Dav'u'l-İlâmi'*, C. II, s. 208; Ayrıca bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Abdu'l-Mennân, thk. Abdu'l-Mennân, C. I, s. 20; en-Nedvî, a.g.e., s. 82.

5. *Şihâbuddîn İbn Hiccî, Ebû'l-'Abbas Ahmed b. Hiccî b. Mûsâ es-Sa'idî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî* (ö. 816/1413): eş-Şeyh, el-Îmâm, el-Âlim, el-Hâfız, Şafîî Şeyhi ve İslâm Tarihçisi olan İbn Hiccî, 751/1350 yılında Dımaşk'ın dışında bir yerde doğmuştur. İlk fıkıh dersleri babasından ve asrın meşhur şeylerden almıştır. Küçük yaşta Kur'ân'ı ve *et-Tenbih* adlı eserini ezberlemiştir. Hadis ilminde İbn Kesîr ve İbn Râfi'dan icâzet almıştır. Emeviyye Camii'nde bir süre hatiplik yapmıştır. Güzel hat sahibi olan İbn Hiccî, *ed-Dâris fî Ahbâri'l-Medâris* ve *ez-Zeyl 'alâ Târihi İbn Kesîr* adlı eserlerini te'lif etmesinin yanı sıra fıkıhla alakalı te'lif ettiği kitapları da mevcuttur. Muharrem/Nisan ayınının 816/1413 senesinde Dımaşk'ta vefat etmiştir.¹²¹

6. *Şeyh İbnu'l-Cezerî, Şemsuddîn Ebû'l-Hayr Muhammed b. Muhammed ed-Dımaşkî eş-Şîrâzî eş-Şâfiî* (ö. 833/1429): İbnu'l-Cezerî ismiyle meşhur olmuştur. 751/1350 senesinde Dımaşk'ta doğmuş ve burada yetişmiştir. En büyük ve en meşhur kıraat âlimi olan İbnu'l-Cezerî, Kur'ân'ı ve *et-Tenbih* adlı eserini ezberlemiştir. Sonra ilim talebi için Mısır, İskenderiye, Mekke, Medine, Samerkand, Horosan, Isfahan ve diğer bazı beldeleri dolaşarak kıraat ilmi olmak üzere, hadis, tefsir, fıkıh ve diğer ilimlerden ders almıştır. Hocası İbn Kesîr'den hadis dinlemiştir. Sonra İbn Kesîr onu müfti olarak vasıflandırmıştır. *Emeviyye Camii'*nde ders okutmuş, bir süre sonra da Dımaşk'ta *Dâru'l-Kur'ân* adıyla bir medrese bina etmiştir. Daha sonra Şîrâz ve Şam'da bir müddet kadılık yapmıştır. Şîrâz'da iken vefat eden İbnu'l-Cezerî, birçok ilimde 30'dan fazla eserleri bulunmaktadır. Bu eserlerinin en meşhur olanları şunlardır: a) *Tabakâtu'l-Kurrâ-Ğâyetu'n-Nihâye* ve b) *en-Neşr fî'l-Kırâati'l-'Aşr*, adlı eserleridir.¹²² Kendisinin inşa ettiği medresenin yanına defnedilmiştir.¹²³

¹²¹ Muhammed Zuhaylî, **İbnu Kesîr ed-Dımaşkî**, ss. 145-146; Ayrıca bkz. İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, thk. Abdu'l-Mennân, C. I, s. 19; İbn Kesîr, **el-Fusûl**, hadislerle tahkik eden: Ebû İsâme es-Selefî, C. I, s. 110; İbn Kâdî Şuhbe, **Tabakâtu's-Şâfi'iyye**, C. IV, s. 11; Sehâvî, **ed-Dav'u'l-İlâmi'**, C. III, s. 254; en-Nedvî, a.g.e., s. 82; Mustafa el-Hân, a.g.e., s. 17.

¹²² Bkz. Zuhaylî, a.g.e., s. 147; en-Nedvî, a.g.e., s. 84; Ayrıca bak. Mustafa el-Hân, a.g.e., s. 17.

¹²³ Bkz. Muhammed İdrîs, a.g.e., s. 48.

III. ESERLERİ

Hayat boyunca ilmiyle uğraşan İbn Kesîr, tefsir, hadis, kelâm, fıkıh, tarih, rical ve tabakâta¹²⁴ dair çok değerli eserler te'lif etmiştir. Bu eserlerinin çoğu hem o hayatta iken insanların faydalarına dokunmuş hem de öldükten sonra istifade edinme bakımından değerini kaybetmemişlerdir. Eserlerinin çoğu basılmıştır. Ancak onun hiç çalışılmamış birkaç elyazma eseri bulunmaktadır. Bu eserler birçok kaynaklarda zikredilir, fakat nerede olduğu konusunda bilinmiyor veya da kayıptır.

Şimdi İbn Kesîr'in tefsir ilimlerine dair yazdığı eserleri başta olmak üzere diğer ilim dallarına da yazdığı eserleri kısaca özetlemekle yetineceğiz:

A. Tefsir İlimlerine Dair Eserleri

1. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*: İbn Kesîr'in en meşhur eserlerinden birisidir. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm* veya diğer adıyla *Tefsîru İbn Kesîr (İbn Kesîr Tefsiri)* diye bilinen bu tefsir İbn Cerir et-Taberî'den sonra insanlar ve tefsirler arasında en çok makbul ve itibar edilen ikinci rivayet tefsiri olarak bilinmektedir.¹²⁵ Birçok defa basılan *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, Hacı Bekir Karlığa ve Bedrettin Çetiner tarafından *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri* adıyla Türkçeye çevirilip 16 cilt halinde neşredilmiştir.¹²⁶ Ayrıca bu tefsirin birçok ihtisar çalışmaları da bulunmaktadır. Bu tefsirin, değişik kütüphanelerde çok sayıda yazma nüshaları pek çok mevcuttur. 1302, 1307, 1342, 1356 ve 1376 senelerinde müteaddit defalar Mısır'da basılmıştır.¹²⁷

2. *Fedâilü'l-Kur'ân*: Kur'ân-ı Kerîm'in faziletlerine ve tarihine dair önemli bilgileri ihtivâ eden bu eserinde İbn Kesîr, Sahîhu'l-Buhârî'nin *Kitabu Fezâili'l-Kur'ân* bölümündeki rivâyetleri esas almış ve kitabına da bu ismi vermiştir.¹²⁸ Çok değerli eserler

¹²⁴ Muhtelif şahısların; âlimlerin, şâirlerin vs. tabakalarına göre bir düzene konarak hayat hikâyelerinin hakkında bilgilerin verildiği kitap. Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 146.

¹²⁵ ez-Zehebî, *et-Tefsir ve'l-Müfessirûn*, C. I, s. 244; Ayrıca bkz. *el-Bidâye ve'n-Nihâye (Büyük İslâm Tarihi)*, çev. Mehmet Keskin, C. I, s. 2.

¹²⁶ Özeydin, a.g.md., s. 133.

¹²⁷ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, s. 580.

¹²⁸ en-Nedvî, a.g.e., s. 99.

arasında yer alan *Fedâilü'l-Kur'ân*, Mehmet Sofuoğlu tarafından Türkçe'ye tercüme edilip *Kur'ân'ın Faziletleri* adıyla tek cilt halinde neşredilip basılmıştır.¹²⁹

B. Hadis İlimlerine Dair Eserleri

1. *Câmiu'l-Mesânîd ve's-Sünen el-Hâdî li Akvemi's-Senen*

el-Hâdyu ve's-Sünen fî ahâdis'l-Mesânîdi ve's-Sünen ismiyle de bilinen bu eserde İbn Kesîr, meşhur hadis kitaplarındaki bütün hadisleri, rivayeti bulunan sahabeler alfabetik olarak sıralanıp bir arada toplamış, sahabî ve diğer hadis râvilerinin hayatı hakkında da bilgi vermiştir.¹³⁰ Bu eser nüsha olarak saklandığına dair bilgiler de bulunmaktadır.¹³¹

2. *İhtisâru Ulûmi'l-Hadîs*

Hadis ilimleri arasında meşhur bulunan ve özellikle “hadis usûlüne” dair yazılmış eserlerden birisidir. Bu eserini muhaddis İbnü's-Salâh Osman b. Abdirahmân b. es-Şehrezûrî'nin (ö. 643/1245) “Mukaddimetu İbni's-Salâh” adıyla da meşhur olan “Ulûmu'l-Hadîs” adlı kitabını esas alarak tasnif etmiş, ihtilafı konularda ise kendi tercihini belirtmiştir.¹³²

3. *Mûsnedu's-Şeyhayn Ebî Bekr ve Ömer*

Bu eserinde İbn Kesîr, Hz. Ebû Bekr ve Ömer'in naklettikleri hadisleri üç ciltlik bir çalışmada toplamış, ilk cildini Hz. Ebû Bekr'e, diğer iki cildi ise Hz. Ömer'e tahsis etmiştir.¹³³

Hadis ilimlerine dair nüsha veya kayıp olanlardan bazıları ise kısaca şunlardır:

1. *et-Tekmîl fî Ma'rifeti's-Sikât ve'd-Duafâ' ve'l-Mecâhîl*¹³⁴
2. *Şerhu Sahîhi'l-Buharî*¹³⁵

¹²⁹ Özeydin, a.g.md., s. 133.

¹³⁰ Muhammed Zuhaylî, *İbnu Kesîr ed-Dımaşkî*, ss. 160-161; Özeydin, a.g.md., s. 133; Ayrıca bkz. İbn Kesîr, *en-Nihâyetu'l-Fiten*, thk. Muhammed Ahmed Abdu'l-'Azîz, C. I, s. 8; Mustafa el-Hân, a.g.e., s. 20.

¹³¹ en-Nedvî, a.g.e., s. 119.

¹³² Şâkir, Muhammed Ahmed, “Mukaddime”, *Umdetu't-Tefsîr* içinde, C. I, s. 34; İbn Kesîr, *en-Nihâyetu'l-Fiten*, thk. Muhammed Ahmed Abdu'l-'Azîz, C. I, s. 7; Ayrıca bkz. Zuhaylî, a.g.e., s. 157; en-Nedvî, a.g.e., s. 113; Mustafa el-Hân, a.g.e., s. 20; Özeydin, a.g.md., s. 133.

¹³³ Şâkir, Muhammed Ahmed, “Mukaddime”, *Umdetu't-Tefsîr* içinde, C. I, s. 36; İbn Kesîr, *en-Nihâyetu'l-Fiten*, thk. Muhammed Ahmed Abdu'l-'Azîz, C. I, s. 7; Zuhaylî, a.g.e., s. 164; Muhammed İdrîs, a.g.e., s. 52.

¹³⁴ Şâkir, Muhammed Ahmed, “Mukaddime”, *Umdetu't-Tefsîr* içinde, C. I, s. 36; İbn Kesîr, *en-Nihâyetu'l-Fiten*, thk. Muhammed Ahmed Abdu'l-'Azîz, C. I, s. 8; Zuhaylî, a.g.e., s. 170; en-Nedvî, a.g.e., s. 122; Mustafa el-Hân, a.g.e., s. 20; Muhammed İdrîs, a.g.e., s. 51.

3. *İhtasaru Kitâbi'l-Medhal ilâ Kitâbi's-Sünen li'l-Beyhaki*¹³⁶
4. *Kitâbu'l-Mukaddimât*¹³⁷

C. Fıkıh İlimlerine Dair Eserleri:

1. *İrşâdu'l-Fakîh ilâ Ma'rifeti Edilleti't-Tenbîh*¹³⁸
2. *Tuhfetu't-Tâlib bi Ma'rifeti Ehâdîsi Muhtasari İbni'l-Hâcib*¹³⁹

Fıkıh ilimlerine dair nüsha veya kayıp olanlardan bazıları şunlardır.

3. *el-Ahkâmu'l-Kubrâ*¹⁴⁰
4. *el-Ahkâmu's-Suğrâ*¹⁴¹
5. *Ahkâmu't-Tenbîh*¹⁴²
6. *Kitâbus'-Semâ*¹⁴³
7. *Kitabu's-Sıyâm*¹⁴⁴
8. *Cüz' fî Butlânu vaz'î'l-Cizye an Yahûdî Hayber*¹⁴⁵
9. *Cüz' fî's-Salâti'l-Vustâ*¹⁴⁶

D. Tarih ve Tabakata Dair Eserleri

1. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*

Yaratılıştan başlayarak hayatının son günlerine kadar yaşanan olayları kronolojik sırayla anlattığı tarihe dair eseridir. İslam Tarihi'nin ana kaynaklarından sayılır. Bu eserin son gününe kadar olan kısmı el-Birzâlî'nin tarihine dayanmaktadır. Özellikle bu eserde

¹³⁵ Şâkir, Muhammed Ahmed, "Mukaddime", **Umdetu't-Tefsîr** içinde, C. I, s. 36; İbn Kesîr, **en-Nihâyetu'l-Fiten**, thk. Muhammed Ahmed Abdu'l-'Azîz, C. I, s. 8; Zuhaylî, a.g.e., s. 162; Mustafa el-Hân, a.g.e., s. 20.

¹³⁶ Şâkir, Muhammed Ahmed, "Mukaddime", **Umdetu't-Tefsîr** içinde, C. I, s. 36; İbn Kesîr, **en-Nihâyetu'l-Fiten**, thk. Muhammed Ahmed Abdu'l-'Azîz, C. I, s. 8; Zuhaylî, a.g.e., s. 162; en-Nedvî, a.g.e., s. 131; Muhammed İdrîs, a.g.e., s. 51.

¹³⁷ Şâkir, Muhammed Ahmed, "Mukaddime", **Umdetu't-Tefsîr** içinde, C. I, s. 34; İbn Kesîr, **en-Nihâyetu'l-Fiten**, thk. Muhammed Ahmed Abdu'l-'Azîz, C. I, s. 7; Muhammed Zuhaylî, **İbnu Kesîr ed-Dimaşkî**, s. 165; en-Nedvî, a.g.e., s. 131.

¹³⁸ en-Nedvî, a.g.e., s. 136; Mustafa el-Hân, a.g.e., s. 20.

¹³⁹ en-Nedvî, a.g.e., s. 136; İbn Kesîr, **el-Fusûl**, hadislerle tahkik eden: Ebû İsâme es-Selefi, C. I, s. 11; Mustafa el-Hân, a.g.e., s. 20.

¹⁴⁰ Muhammed Zuhaylî, **İbnu Kesîr ed-Dimaşkî**, s. 157.

¹⁴¹ Zuhaylî, a.g.e., s. 157; Muhammed İdrîs, a.g.e., s. 52.

¹⁴² Zuhaylî, a.g.e., s. 178.

¹⁴³ Zuhaylî, a.g.e., s. 177.

¹⁴⁴ Zuhaylî, a.g.e., s. 183; en-Nedvî, a.g.e., s. 145.

¹⁴⁵ en-Nedvî, a.g.e., s. 141.

¹⁴⁶ Zuhaylî, a.g.e., s. 182; en-Nedvî, a.g.e., s. 145.

geçmiş kavimlerin ve Peygamberlerin kıssaları Kur'ân'daki ve sahih haberlerdeki şekliyle anlatılmaktadır. Tamamı basılan ve bazı bölümleri çeşitli başlıklar altında ayrıca neşredilen eser, Mehmet Keskin tarafından *el-Bidâye ve'n-Nihâye Büyük İslâm Tarihi* adıyla Türkçe'ye tercüme edilip 14 cilt halinde neşredilmiştir.¹⁴⁷

2. *en-Nihâye fî'l-Fiten ve'l-Melâhim*
3. *el-İctihâd fî Talebi'l-Cihâd*¹⁴⁸
4. *Kıtasu'l-Enbiyâ*¹⁴⁹
5. *es-Sîretu'n-Nebeviyye*¹⁵⁰
6. *Şemâilu'r-Rasûl ve Delâilu Nubuvvetih ve Fedâiluh ve Hasâisuh*¹⁵¹
7. *Mevlidu Rasûlillâh*¹⁵²

Tarih ve Tabakata dair nüsha veya kayıp olan kitaplardan bazıları şunlardır:

8. *el-Kevâkibu'd-Derâri fit-Târih*¹⁵³
9. *Cüz' fî Fethi'l-Kostantîniyye*¹⁵⁴

E. Kelâma Dair Eserleri

1. *Bidâyetu'l-Halk*¹⁵⁵

Kayıp olan kitaplar:

2. *Kitabu Sıfatu'n-Nâr*¹⁵⁶
3. *Cüz' fî Duhûli Mu'minî'l-Cin el-Cenne*¹⁵⁷

¹⁴⁷ Özeydin, a.g.md., s. 133; Ayrıca bkz. Cerrahoğlu, **Tefsir Tarihi**, s. 580.

¹⁴⁸ Şâkir, Muhammed Ahmed, "Mukaddime", **Umdetu't-Tefsîr** içinde, C. I, s. 36; Muhammed Zuhaylî, **İbnu Kesîr ed-Dimaşkî**, s. 176; en-Nedvî, a.g.e., s. 115; Muhammed İdrîs, a.g.e., s. 51.

¹⁴⁹ Zuhaylî, a.g.e., s. 167.

¹⁵⁰ Şâkir, Muhammed Ahmed, "Mukaddime", **Umdetu't-Tefsîr** içinde, C. I, s. 34; İbn Kesîr, **en-Nihâyetu'l-Fiten**, thk. Muhammed Ahmed Abdu'l-'Azîz, C. I, s. 7; Ayrıca bkz. Zuhaylî, a.g.e., s. 172; en-Nedvî, a.g.e., s. 109; Mustafa el-Hân, a.g.e., s. 20.

¹⁵¹ Zuhaylî, a.g.e., s. 173; en-Nedvî, a.g.e., s. 111.

¹⁵² Zuhaylî, a.g.e., s. 175; en-Nedvî, a.g.e., s. 118; Mustafa el-Hân, a.g.e., s. 20.

¹⁵³ Zuhaylî, a.g.e., s. 167; Muhammed İdrîs, a.g.e., s. 51.

¹⁵⁴ Zuhaylî, a.g.e., s. 183.

¹⁵⁵ Zuhaylî, a.g.e., s. 166.

¹⁵⁶ Zuhaylî, a.g.e., s. 183; en-Nedvî, a.g.e., s. 145.

¹⁵⁷ Zuhaylî, a.g.e., s. 183; Kadir Paksoy'un, İbn Kesîr'in hayatı hakkındaki "**İbn Kesîr'in Hayatı Eserleri ve Hadis İlimindeki Yeri**, adlı ile yapmış olduğu doktora çalışmasından çok istifade ettik. Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Şanlıurfa, 1999.

IV. TEFSİRÜ'L-KUR'ÂNİ'L-'AZÎM İSİMLİ TEFSİRİ

Meşhur olması sebebiyle kaynaklarda genelde bu eserin ismi verilmemiş, onun yerine müellifin meşhur bir tefsir kitabının olduğu kaydedilmiştir.¹⁵⁸ Kimi kaynaklarda *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*¹⁵⁹ diye isimlendirilen bu eser, *Tefsîru İbn Kesîr* olarak da bilinmektedir.¹⁶⁰

A. Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm'in Kaynakları

Rivâyet tefsiri olması açısından bu tefsirin temel kaynakları Kur'ân'ı Kur'ân'la, Kur'ân'ı sünnetle, Kur'ân'ı sahabe ve tabiûn kavilleriyle tefsirdir. İbn Kesîr ayrıca bu tefsirinde *İbn Cerîr et-Taberî*, (ö. 310/923), *İbn Ebî Hâtim* (ö. 327/938), *İbn Atiyye* (ö. 541/1147) gibi kendisinden önce gelen birçok müfessirin tefsirlerinden, hocası *İbn Teymiyye*'nin (ö. 728/1328), *Mukaddime fi Usûli't-Tefsir* adlı eserinden, hadis sahasında da *Ahmed İbn Hanbel*'in *Müsned*'inden çokça nakillerde bulunmuştur. Keza tefsirinde cerh ve ta'dile, tarihi olaylara da büyük bir yer vermiştir.¹⁶¹ En önemlisi de Taberî'nin tefsirinde zayıf rivâyetlere rastlanırken, İbn Kesîr'in tefsirinde ise bu tür rivâyetlere yer verilmemesidir.

B. Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm'in Özellikleri

İbn Kesîr, eserine tefsir yöntemi konusundaki temel yaklaşımların nasıl ortaya konulacağı ile ilgili kısa ve öz bir girişle başlamıştır. Tefsirin temel özelliklerini ortaya koyması bakımından oldukça önemli olmasından dolayı mukaddimede müfessir *İbn Kesîr*, “En iyi tefsir yöntemi nedir?” sorusunun cevabını aramıştır. Sorduğu soruya verdiği cevapların ilk başta geleni *Kur'ân'ın Kur'ân'la* tefsir etmektir. Çünkü ona göre Kur'ân çoğu zaman kendi kendini tefsir eder. Zira Allah'ın buyurduğu bir yerde kısa ve mücmel olarak değinilen bir konu başka bir yerde ise aynı şeyin tekrarlanmasından onun aynı zamanda tefsir edilmesinden ibarettir. Dolayısıyla tefsirde en iyi takip edilecek yol, önce

¹⁵⁸ Dâvûdî, *Tabakâtu'l-Müfessîrîn*, C. II, 111.

¹⁵⁹ ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessîrûn*, C. I, s. 242; Muhammed Zuhaylî, *İbnu Kesîr ed-Dimeşkî* s. 153; en-Nedvî, a.g.e., s. 93.

¹⁶⁰ Nasuhi Bilmen *Büyük Tefsir Tarihi*, C. I, s. 570.

¹⁶¹ Zuhaylî, a.g.e., s. 211, 222; Ayrıca bkz. Nâsuhî Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, C. II, s. 570; Muhammed İdrîs, a.g.e., s. 50.

Kur'ân'ı Kur'ân'la açıklamaya çalışmaktır.¹⁶² İbn Kesîr'e göre Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri olmadığı zamanda Hz. Peygamber'in sünnetine başvurmak gerekir. Çünkü sünnet de Kur'ân'ı açıklar ve izah eder.

Genel özellikleri itibariyle rivayet tefsiri kategorisinde değerlendirilen *Tefsiru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, bazı araştırmacılar tarafından bu türdeki eserlerin en başta geleni olmasa da, en sağlıklı ve mükemmellerinden biri olarak vasıflandırılır.¹⁶³

C. Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm'in Önemi

İbn Kesîr Tefsiri, kaleme alınan tefsirler içerisinde en güzel ve en muteber olanlardan sayılmaktadır. Defalarca basılmış olan bu tefsir, İslam dünyasının çeşitli beldelerinde bulunmaktadır.¹⁶⁴ İbn Kesîr'in Tefsiri rivâyet ağırlıklı, fakat dirâyeti de ihmal etmeden hazırladığı geniş tefsiriyle şöhret bulmuştur. Şimdi âlimlerden bazılarının bu tefsirin önemi hakkındaki görüşlerine bakalım:

İmâm Suyûtî (ö. 911/1505), bu tefsir hakkında şöyle demiştir: “İbn Kesîr'in meşhur bir tefsiri vardır ki, bunun bir benzeri daha te'lif edilmemiştir.”¹⁶⁵

Muhammed b. Ali eş-Şevkânî (ö. 1250/1834), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*'in faydalı vasıfları arasında; meşhur bir tefsir olması, tefsir ve rivâyet ilimlerine dair önemli bilgileri ihtiva etmesi, fikhî meseleleri ve mezheplerin görüşlerini beyan etmesidir. O, daha güzeli telif edilmediği müddetçe bu eserin tefsirlerin en güzeli olmaya devam edeceğini sözlerine eklemiştir.¹⁶⁶ Ayrıca eş-Şeyh Ahmed eş-Şâkir bu tefsirle ilgili şunları nakletmiştir: “Taberî Tefsirin'den sonra gördüğümüz en iyi tefsirlerin arasında İbn Kesîr'in Tefsîri'dir.”¹⁶⁷

D. İbn Kesîr'in Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm'in'deki Metodu

İbn Kesîr tefsirinde metot olarak, bir sûrenin birçok âyetlerini bir araya getirerek bir âyetin başka bir âyetle tefsir etmiştir. Yukarıda ifade ettiğimiz gibi İbn Kesîr, âyetleri tefsir ederken, *Kur'ân'ı Kur'ân'la* tefsir etmeye öncelik verip sonra Hz. Peygamber (s.a.v.)'den,

¹⁶² Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 584; Okumuş, a.g.m., s. 143; Ayrıca bkz. Muhammed Zuhaylî, *İbnu Kesîr ed-Dimeşkî* s. 214.

¹⁶³ Okumuş, a.g.m., s. 143.

¹⁶⁴ Esed Kütüphanesin'de İbn Kesîr Tefsiri'nin Dimaşk, Beyrut ve Kahire basım evlerinden çıkan 11 çeşit matbu bulunmaktadır. Bkz. Zuhaylî, a.g.e., s. 209.

¹⁶⁵ Zuhaylî, a.g.e., s. 209.

¹⁶⁶ Zuhaylî, a.g.e., s. 209.

¹⁶⁷ Zuhaylî, a.g.e., s. 209.

sahâbe ve tabîîlerin ileri gelenlerinden nakillerde bulunmuş fakat yalnız nakille yetinmeyip cerh ve ta'dile de büyük önem vermiştir.¹⁶⁸ Ayrıca bazı kavilleri bazısına tercih ettiği gibi, kimi rivâyetlerin zayıf, kimi rivâyetlerin de sahîh olduğuna işaret etmiştir.¹⁶⁹

İbn Kesîr'in bu tefsirde kullandığı metodu özet bir şekilde anlatalım:

1. Kur'ân'ı Kur'ân'la Tefsir Etmeye Öncelik Vermesi

Kur'ân tefsirinin en sağlam ve güçlü kaynağı yine Kur'ân'ın kendisidir. Nitekim Yüce Allah "*Sonra onu açıklamak yine bize düşer*"¹⁷⁰ buyurarak, onun bir kısım âyetlerinin diğer bir kısmını tefsir ettiğine işaret etmektedir. İbn Kesîr, tefsirini yapacağı bir ya da bir kaç âyetin önce kolay ve kısa ibârelerle genel mânâsını verir, ardından mânâ yönünden irtibatlı âyetleri sıralar ve *Kur'ân'ı Kur'ân'la izâh* etmeye çalışır.¹⁷¹

2. Kur'ân'ı Sünnetle Tefsir Etmesi

Tefsir edeceği âyetle ilgili hadisleri zikrederken çoğu kere hadisin uzun isnâdını zikreden İbn Kesîr, bazen de senedi terk ederek sadece isnaddaki son râvîyi zikretmekle yetinir. Eğer bu hadisler içinde tercih gerektiren hususlar varsa, onları beyan eder. Rivâyetler üzerinde sened ve metin yönünden gerekli cerh ve tâdil değerlendirmeleri yapar; hadislerin illetlerine, sıhhat ve zafiyet yönlerine işaret eder.¹⁷² Nitekim İmam Şafîî de "Allah Resûlü'nün hükmettiği her şey, Kur'an'dan çıkardığı hükümlerden ibarettir" demiştir.¹⁷³ Ayrıca bununla ilgili Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyurmaktadır: "*(Ey Muhammed) Doğrusu insanlar arasında Allah'ın sana gösterdiği gibi hükmedesin diye Kitabı sana hak olarak indirdik. Hakkı gözet, hâinlerden taraf olma*"¹⁷⁴ "...*(Ey Rasûlüm) Sana da, insanlara gönderileni açıklayasın diye Kuran'ı indirdik. Belki düşünürler.*"¹⁷⁵

¹⁶⁸ ez-Zehebî, **et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn**, C. I, s. 244; Muhammed Zuhaylî, **İbnu Kesîr ed-Dimeşkî** ss. 214-217.

¹⁶⁹ ez-Zehebî, a.g.e., C. I, s. 244.

¹⁷⁰ Kıyâmet, 75/19.

¹⁷¹ ez-Zehebî, a.g.e., C. I, s. 244.

¹⁷² Zuhaylî, a.g.e., s. 216.

¹⁷³ Cerrahoğlu, **Tefsir Tarihi**, 585; Okumuş, a.g.m., s. 143.

¹⁷⁴ Nisâ, 4/105.

¹⁷⁵ Nahl, 16/44.

3. Sahâbe ve Tâbiûn Kavilleri ile Tefsir Etmesi

İbn Kesîr, sahâbe kavlinin yanı sıra tâbiûn ve sonraki dönem âlimlerinin tefsire dâir kavillerini nakletmek suretiyle tefsirine zenginlik kazandırmıştır. Böylece sahâbe kavline öncelik vermekle birlikte, sonraki selef âlimlerin sözlerini de ihmal etmeyerek tefsirine yer almıştır.¹⁷⁶

---

¹⁷⁶ ez-Zehebî, **et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn**, C. I, s. 244; Muhammed Zuhaylî, **İbnu Kesîr ed-Dimeşkî** ss. 217-218; Ayrıca bkz. Okumuş, a.g.m., s. 144.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İBN KESİR TEFSİRİNDE MÜŞKİLÜ'L-KUR'ÂN

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İBN KESİR TEFSİRİ'NDE MÜŞKİLÜ'L-KUR'ÂN

I. İBN KESİR TEFSİRİ'NDE MÜŞKİLÜ'L-KUR'ÂN

Müşkilü'l-Kur'ân denilince ilk akla gelen şey Kur'ân'daki âyetler arasında varmış gibi görünen çelişkiler ki bunun söz konusu olması mümkün olmayacağı birçok âyeti kerîmede belirtilmiştir.

Müşkil, yani anlama problemi bulunan âyetlerin alanını belirli veya herhangi bir konu ile sınırlandırmamız mümkün değildir. Bazıları, zaman ile beraber getirdikleri problemlerdir, bazıları ise, insanların farklı düşüncelere sahip olmalarından kaynaklanmaktadır.¹

Kur'ân'da hakîki manada ihtilafın veya çelişkin söz konusu olmadığı çalışmamızın ilk bölümünde temas etmiştik. Ayrıca Nisâ 4/82, Kehf 18/1, Sâd 38/29, Zümer 39/28, Muhammed 47/24 gibi âyetlerde Kur'ân'da bir kusurun ve eğriliğin bulunmadığı apaçık bir şekilde belirtilmektedir. Gerçekten ilk bakışta aralarında çelişki bulunduğu zannedilen âyetlerde yeterli bilgiye sahip olmayanların zihinlerinde bir ihtilaf ve tenâkuz varmış gibi gelmekte, ancak gerekli araştırma yapıldığında hakîki anlamda bir ihtilafın söz konusu olmadığı ortaya çıkmaktadır.²

Bu konuda İslam âlimleri de, âyetler arasında varmış gibi görülen ihtilaflar hakkında gerekli araştırmaları yaparak, insanların zihinlerinde oluşan bu düşüncelerinden uzaklaşmaları için çeşitli yollara başvurmuş ve çözmeye çalışmışlardır. Bu konuları açıklığa kavuşturmak için te'vîl, te'lif, tahsis ve nesh yöntemlerini kullanmışlardır. Özellikle itikadî ve ahlâkî konularda işkâlin giderilebilmesi için te'vîle müracaat etmiş iken, ahkâm âyetlerindeki müşkillere ise tahsisle veya aralarında nesih ilişkisi olup olmadığına bakarak gidermeye çalışmışlardır.³

¹ Candan, *Kur'an Okurken Zihne Takılan Âyetler*, s. 27.

² Yerinde, "Müşkilü'l-Kur'ân, s. 164.

³ Yerinde, a.g.md., s. 164.

Bu bölümde, İbn Kesîr'in te'vîl ve te'lîf yoluyla müşkil gördüğü âyetleri ve bu âyetlerdeki işkâlin giderilebilmesi için ortaya koyduğu şekilleri ve görüşleri incelemeye çalışacağız.

II. TE'VÎL VE TE'LÎF YÖNTEMİ İLE İŞKÂLİ GİDERME

Kur'ân-ı Kerim'de manası açık olan (muhkem) âyetler bulunmakla beraber onda anlamları herkes tarafından kolayca anlaşılmayan (müteşabih) âyetler de bulunmaktadır. Özellikle Allah'ın sıfatları, kaza-kader, hidayet-dalalet, irade hürriyeti gibi birçok konudaki müteşabih âyetler insanın zihnini karıştıran faktörlerin başında gelmektedir. Metafizik konuları ile ilgili âyetlerdeki işkâlin çözülmesi için âlimler genellikle *te'lîf* ve *te'vîl* yöntemini seçmişlerdir.⁴

Te'lîf uzalaştırma⁵ anlamına gelmekte, *te'vîl* ise bir şeyi ilmî veya fîlî açıdan olsun kendisinden kasdolunan manaya döndürmek veya götürmek anlamına gelmektedir.⁶ Şimdi de *İbn Kesîr*'in bu yöntemle işkâlini giderdiği âyetleri inceleyeceğiz:

A. Allah'ın Zatı ve Sıfatları ile İlgili Âyetlerde Görülen Müşkiller

1. İnkâr Edenlerin Kalplerinin Mühürlenmesi Meselesi

“Küfür” kelimesi, gizlemek, nankörlük veya saklamak demektir. İnkâr edene de kâfir denilir. Küfür kelimesi Kur'ân'da ve hadislerde nankörlük yapmak manasına da kullanılmıştır.⁷ Şimdi küfür kelimesinin Kur'ân-ı Kerîm âyetlerinde ne tür şekillerde kullanıldığını görelim:

Bazı âyetlerde kâfirlerin iman etme hususunda iradelerinin olmadığı ima edilirken, diğer bazı âyetlerde ise irade hürriyetinin bulunduğu ve dolayısıyla inanmakla sorumlu oldukları ifade edilmektedir.⁸ Bu konuyla ilgili örnek olarak şu âyetler göstirebilir:

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ.

⁴ Yerinde, a.g.md., s. 164.

⁵ İsmail Parlatır, **Okul Sözlüğü**, TDK, Ankara, 2000, s. 957.

⁶ Bkz. İsfahânî, Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Râğıb, **Müfredâtu Elfâzi'l-Kur'ân**, thk. Safvan Adnan Dâvûdî, Dâru'l-Kalem, Dimaşk, Dâru's-Şâmiyye, Beyrut, 2002, s. 99; Mehmet Yaşar Soyalan, **Elmalılı Tefsirinde Kur'ânî Terimler ve Deyimler**, 1. b., Ağaç Yayınları., İstanbul, 2003, s. 330.

⁷ Mehmet Bulut, “Küfür”, **İslam'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi**, C. III, İFAV Yayınları, 1997, s. 110.

⁸ Yerinde, a.g.md., s. 164.

خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةً وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ.

“Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Onların gözlerine de bir çeşit perde gerilmiştir ve onlar için (dünya ve ahirette) büyük bir azap vardır.”⁹ âyetleri ile *“Kalplerimiz kılıflanmıştır وَقَوْلِهِمْ قُلُوبُنَا غُلْفٌ بَلْ طَبَعَ اللَّهُ عَلَيْهَا بِكُفْرِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُونَ إِلَّا قَلِيلًا demeleri sebebiyle (onları lânetledik, türlü belâlar verdik. Onların kalpleri kılıflı değildir;) tam aksine küfürleri sebebiyle Allah o kalpler üzerine mühür vurmuştur; pek azı müstesna artık iman etmezler.”*¹⁰ âyetiyle inkâr edenlerin iman etme hususunda irade hürriyetlerinin olmadığı manasına gelirken başka bir yerde ise inkâr edenlerin iman etmeye irade hürriyetlerinin bulunduğunu ve inanmakla sorumlu olduklarını ifade edilmektedir. Söz konusu âyetler *“Ve de ki: Hak, وَقُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ Rabbinizdendir. Öyle ise dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin.”*¹¹ *يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمْ الرَّسُولُ بِالْحَقِّ مِنْ رَبِّكُمْ فَآمِنُوا خَيْرًا لَكُمْ وَإِنْ تَكْفُرُوا فَإِنَّ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا* *“Ey insanlar! Resûl size Rabbinizden gerçeği getirdi (bunda şüphe yoktur), şu halde kendi iyiliğinize olarak (ona) iman edin. Eğer inkâr ederseniz, göklerde ve yerde ne varsa şüphesiz hepsi Allah'ındır. (O'nun sizin inanmanıza ihtiyacı yoktur). Allah geniş ilim ve hikmet sahibidir.”*¹² Zahiren çelişki varmış gibi görünen bu âyetler hakkında *İbn Kesîr*'in görüşleri şöyledir:

Küfredenler; yani hakkı gizleyip saklayanlardır. Allah onlar hakkında böyle yazmıştır. Sen (ey Muhammed), onları uyarsan da uyarmasan da birdir. Çünkü senin kendilerine getirmiş olduğun şeye inanmazlar. Onlar kendi yanlarında bulunan ve senin bahsinin mevcûd olduğu gerçeği inkâr etmişler ve kendilerinden alınan ahdi reddetmişlerdir. Dolayısıyla onlar sana gelene, senden başkalarına gelmiş olup kendi yanlarında bulunan gerçeklere de küfretmişlerdir. Öyleyse senin uyarına nasıl kulak

⁹ Bakara, 2/6-7.

¹⁰ Nisâ, 4/155.

¹¹ Kehf, 18/29.

¹² Nisâ, 4/170.

verebilirler? Kendilerinin yanında bulunan kitapta senin hakkında verilen bilgileri inkâr etmişlerdir.¹³

“Onların kalplerimiz mühürlenmiş demeleri...” âyeti hakkında İbn Abbâs, Mücâhid, Saîd İbn Cübeyr, İkrime, Süddî, Katâde gibi müfessirler şöyle demişlerdir: Onlar bu sözleriyle kalplerinin örtülü, perdeli olduğunu kasetmişlerdir. Bu, müşriklerin: “*Bizi çağırdığın şeye karşı kalplerimiz kapalıdır.*”¹⁴ demeleri gibidir.¹⁵ Sonra Allahu Teâlâ Peygamberimize hitaben buyuruyor ki: “Ey Muhammed, insanlara; Rabbinizden getirmiş olduğum bu yüce kitab onda kuşku ve şüphe olmayan hakkın kendisidir, de. Devamında da isteyen inansın isteyen de inkâr etsin, çünkü bu tehdit ve şiddetli azâb onlar için va’dedilmiştir.¹⁶ Hâlbuki Allah Teâlâ sizden kimin hidâyete hak kazandığını bilir ve onu yine hidâyete eriştirir. Kimin azgınlık ve dalalet/sapıklığa hak kazandığını bilir ve onu dalalet/sapıklığa düşürür. O, sözlerinde, işlerinde, şeriatında ve takdirinde hakîm olandır.¹⁷

Ancak “kalplerin mühürlenme” hâdisesi ve kulun dalâlette kalması da cebir yoluyla değil kulun kendi iradesi doğrultusunda gerçekleşen bir vakadır. Çünkü doğru yolu bulmak veya doğru yoldan sapmak insanların kendi irade ve tercihlerine bağlıdır. Buna değişik bir ifadeyle, bir bakıma kendi ellerindedir, diyebiliriz. Çünkü Allah, bütün insanlara doğru ile yanlış göstermiştir, ayrıca özendirici ve uyarıcı olmakla görevlendirdiği peygamberler vasıtasıyla insanların yolunu aydınlatan kitaplar indirmiştir. Bu kitaplarda helali, haramı, hayrı ve şerri açıklamış ve bundan dolayı insanları sorumlu tutmuştur.¹⁸ Peygamberimizin bir hadisi bu durumu şöyle izah eder: “Bir mü’min günah işlediği zaman kalbinde bir siyah nokta yani kara bir leke olur. Eğer tövbe eder, vazgeçer ve istiğfar ederse kalp yine parlar. Eğer günahı daha fazla artırırsa kalbindeki siyah nokta da artar, sonra arta arta bir dereceye gelir ki, siyah nokta bir kılıf gibi bütün kalbi kaplar.”¹⁹

¹³ İbn Kesîr, **Tefsîru’l-Kur’ânî’l-‘Azîm**, thk. Muhammed İbrahîm el-Bennâ, Muhammed Ahmed Âşûr, Abdu’l-‘Azîz Ğanîm, C. I, Kahraman Yayınları, İstanbul, 1984, s. 69; İbn Kesîr, **Hadislerle Kur’an-ı Kerîm Tefsîri**, çev. Bekir Karlıĝa, Bedrettin Çetiner, C. II, Çaĝrı Yayınları, İstanbul, 1984, s. 180.

¹⁴ Fussilet, 41/5.

¹⁵ İbn Kesîr, a.g.e., C. II, s. 399; terc, C. V, s. 1981.

¹⁶ İbn Kesîr, a.g.e., C. V, s. 150; terc, a.g.e., C. IX, ss. 4982-4983.

¹⁷ İbn Kesîr, a.g.e., C. II, s. 429; terc, a.g.e., C. V, ss. 2058-2059.

¹⁸ Cihat Tunç, "Dalalet", **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. VIII, İstanbul, 2006, s. 428.

¹⁹ Muhammed b. İsâ b. Sevre, **el-Câmi’u’s-Sahîh, “Süneni Tirmizi”**, thk. İbrâhîm Ata Avza, C. V, el-Mektebetü’l-İslâmiyye, t.y., s. 434.

Meşhur müfessirlerden olan Elmalılı Hamdi Yazır bu âyetler hakkında şöyle bir izah yapmıştır: Kur'ân'ın hikmeti ve İslâmî esaslara göre ilimde zorlama fiili yoktur. Cebir (zorlama) ve icâb (gerekli kılma), iradenin ve yaratmanın eseridir. Allah'ın, ezelden bir şeyi bilmesi, onu yapması ve yaptırması demek değildir.²⁰

Müfessirimiz İbn Kesîr bu âyetlerin açıklamalarını yaptıktan sonra bu konudaki sorunun ortadan kalkması için şöyle bir izahta bulunur:

Allah'ı inkâr edip ve bu mübarek kitabı yalanlayan kâfirleri uyarsan da uyarman da onlar için bir fark yoktur. Çünkü onlar bu uyarılardan faydalanıp da imâna gelmezler. Kalpleri hakikata kapalı olduğu için onun nûrundan istifâde etmezler. Kulakları sağır olduğundan hak sözü işitmezler. Gözleri kör olduğundan Allah'ın âyetlerini görmezler. Onlar farkına varmadan şiddetli bir azâb ile azâblandırılırlar.²¹

Netice itibariyle insan kendi iradesiyle seçmiş olduğu yol sonucunda kalbinin mühürlenmesine veya hidayete açılmasına sebebiyet verir. Bundan dolayı da kul ne işlerse ne az ne de fazla ancak onun karşılığını alır. Fakat Allah dilerse ona fazlasından verir.

2. Kiblenin Değiştirilmesi ve Allah'ın Vechinin Her Yerde Olduğunu İfade Eden Âyetlerin Anlamı

Kible sözlükte “yön veya yönelme” anlamına gelmekte; terim olarak ise İslam'da müslümanların namaz kılarken yönelmesi gereken istikameti, yani Kâbe'yi ifâde etmektedir.²²

Kible ile ilgili var olan âyetleri konumuz açısından şu şekilde değerlendirmek mümkündür:

“Doğu da Allah'ındır batı
da. Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü (zâtı) oradadır. Şüphesiz Allah'(ın rahmeti ve nimeti)
geniştir, O her şeyi bilendir.”²³ âyeti ile قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا

²⁰ Elmalılı M. Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'ân Dili**, sad: İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel, C. I, Zehreveyn Yayınları, İstanbul, t.y., s. 97.

²¹ İbn Kesîr, **Hadislerle Kur'an-ı Kerîm Tefsîri**, C. II, s. 182.

²² Ahmet Özalp, “Kible”, **Şamil İslam Ansiklopedisi**, C. III, Şamil Yayınları, İstanbul, 1991, 351; Ahmet Güç, “Kible”, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. XXV, İstanbul, 2006, s. 364.

²³ Bakara, 2/115.

فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ وَإِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ (Ey Muhammed!) Biz senin yüzünün göğe doğru çevrilmekte olduğunu (yücelerden haber beklediğini) görüyoruz. İşte şimdi, seni memnun olacağın bir kıbleye döndürüyoruz. Artık yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir. (Ey müslümanlar!) Siz de nerede olursanız olun, (namazda) yüzlerinizi o tarafa çevirin. Şüphe yok ki, ehl-i kitap, onun Rablerinden gelen gerçek olduğunu çok iyi bilirler. Allah onların yapmakta olduklarından habersiz değildir.”²⁴ âyeti ilk bakışta birbiriyle çelişki halinde olduğu görülmektedir. Yani, birinci âyette, kişinin herhangi bir yöne dönse de her yönün Allah’a çıkacağı belirtilirken, ikinci âyette ise bu yönün Mescid-i Haram olması gerektiği ve müslümanların nerde olurlarsa olsunlar yüzlerini o tarafa çevirmeleri emredilmiştir.²⁵ Bu bağlamda yön mevzuu kıble tarafı olduğu düşünüldüğünde bir çelişkinin olduğunu zannedilirse de âyetler üzerinde durulduğu zamanda aslında bir ihtilafın olmadığı ortaya çıkar.

Bilindiği gibi, müfessirimiz İbn Kesîr Kur’anı tefsir etmesi bakımından sünnetin ikinci planda olduğunu söylemektedir. Dolayısıyla Kur’ân’daki bütün âyetlerin izahını yaparken hadislere büyük ölçüde yer vermiştir. İbn Kesîr, bu âyetler arasında çelişki vehmini bir hadis-i şerif ile gidermektedir: Ali İbn Ebu Talha, İbn Abbas’tan şu rivayeti nakleder: O şöyle demiş: Kur’ân’dan ilk neshedilen bölüm Kible âyetidir. Şöyle ki; Rasûlullah (s.a.v.) Medîne’ye hicret ettiğinde Medîne halkının çoğunluğu yahûdilerdi. Allah ona Kudüs’e doğru yönelmesini emretti. Buna yahûdiler çok sevindiler. Rasûlullah (s.a.v.) yaklaşık on ay boyunca Kudüs’e doğru namaz kıldı. Ancak İbrâhim’in kiblesine yönelmek istiyordu. Allah’a bu konuda dua ediyor ve sema’ya bakıyordu. Bunun üzerine Allah Teâlâ’dan Bakara Sûresi’nin 144. âyeti “(Ey Muhammed!) Biz senin yüzünün göğe doğru çevrilmekte olduğunu (yücelerden haber beklediğini) görüyoruz. İşte şimdi, seni memnun olacağın bir kıbleye döndürüyoruz. Artık yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir. (Ey müslümanlar!) Siz de nerede olursanız olun, (namazda) yüzlerinizi o tarafa çevirin.” nâzil oldu. Yahûdiler bu konuda şüphe yayarak, dediler ki: Onları üzerinde buldukları kiblede çeviren nedir? Bunun üzerine Allah Teâlâ yine Bakara Sûresi’nin 115. âyetini inzâl etmiştir: “Doğu da Allah’ındır batı da. Nereye dönerseniz Allah’ın yüzü (zâtı)

²⁴ Bakara, 2/144.

²⁵ İbn Kesîr, a.g.e., C. I, s. 278; terc, C. III, s. 606.

oradadır.”²⁶ Ayrıca buna bağlı olarak şu âyet de konunun daha iyi anlaşılabilmesi hususunda yardımcı olacaktır. “*Senin (arzulayıp da şu anda) yönelmediğin kibleyi (Kâbe’yi) biz ancak Peygamber’e uyanı, ökçeleri üzerinde geri dönenen ayırdetmemiz için kible yaptık.*”²⁷ Bu durumda Allah, kendi emirlerine itaat edip etmeyenleri ayırt etmek için kibleyi değiştirmiştir.²⁸ Dolayısıyla Bakara 115. âyet, kible konusunda genel bir izin anlamına gelmemekte, Allah’ın dilediği yönü kible olarak belirleyebileceğini ifade etmektedir.

3. Allah Dilediğini Hidayete Erdirir; Ancak Peygamber Dilediğini Hidâyete Erdiremez

İbn Kesîr, çelişkili gibi görülen aşağıdaki iki âyetin arasını şöyle telif eder:

Allah Teâlâ Kasas Sûresi’nin 28/56. âyetinde *إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ* “(Resûlüm!) *Sen sevdiğini hidayete erdiremezsin; bilakis, Allah dilediğine hidayet verir ve hidayete girecek olanları en iyi O bilir.*” buyururken Şûra Sûresi’nin 42/52. âyetinde *وَأَنَّكَ لَتَهْدِي إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ* “*Şüphesiz ki sen doğru bir yolu göstermekteisin.*” buyurmuştur. Başka ili âyette ise şöyle buyurulmuştur: *لَيْسَ عَلَيْكَ هُدَاهُمْ* “(Ya Muhammed!) *Onları doğru yola iletmek sana ait değildir. Lâkin Allah dilediğini doğru yola iletir.*”²⁹ *وَمَا أَكْثَرُ النَّاسِ وَلَوْ حَرَصْتَ بِمُؤْمِنِينَ* “*Sen ne kadar üstüne düşsen de insanların çoğu iman edecek değildir.*”³⁰

İbn Kesîr, bu ifâdeler arasındaki durumu şöyle izah eder; Allah Teâlâ Hz. Peygamber’e nispet ettiği “hidayet”, yani davet ve açıklama anlamındadır, der ve: “Allah Teâlâ burada: “Muhakkak ki sen, her sevdiğini hidayete erdiremezsin. Ama Allah, dilediğini hidâyete erdirir şeklinde bir hitapta bulunmuştur. Ayrıca hidayete erecekleri en

²⁶ İbn Kesîr, a.g.e., C. I, s. 278; terc, C. III, ss. 606-607.

²⁷ Bakara, 2/143.

²⁸ Daha fazla bilgi için bkz. İbn Kesîr, a.g.e., C. I, s. 277; terc, C. III, s. 600.

²⁹ Bakara, 2/272.

³⁰ Yûsûf, 12/103.

iyi O bilir. Kimin hidâyete, kimin de sapıklığa (dalalete) müstehak olduğunu en iyi bilen O'dur" diyerek meseleyi çözüme kavuşturmaktadır.³¹

Fahrudin er-Razî, "Mefâtihu'l-Ğayb" adlı eserinde bu âyetlerde kullanılan farklı ifadelerin anlamlarını incelemekte; biraz üzerinde düşünüldüğünde bir çelişkinin kalmadığını belirterek farklı âlimlerin görüşlerine de yer vermektedir. Bu konudaki Ehl-i Sünnet âlimlerimiz, daha çok hidâyet ve dalalet konusunda bu âyeti delil getirerek şöyle demişlerdir: Âyetteki, "Sen, sevdiğini hidayete erdiremezsin. Fakat Allah dilediğine hidayet eder" ifadesi, her iki "hidayet" in de aynı manaya olmasını gerektirir. Çünkü "Sen hidayete erdiremezsin" ifadesindeki hidayetle bir şey; "fakat Allah dilediğine hidayet eder." ifadesindeki hidayetle başka bir şey kastedilmiş olsaydı, o zaman ayetin nazmı bozulurdu. Ayette geçen hidayet lafzıyla, ya delillerin açıklanması, ya cennete davet, ya cennetin yolunu tarif, yahut kalplerde zaruri olarak marifetullahı yaratmak, veyahut da kalplerde, mecburi olmaksızın marifetullah kastedilmiştir. Bununla delillerin beyan edilmesi manasının kastedilmiş olması mümkün değildir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.) herkese "hidayet" etmiştir. Buna göre hidayet, Cenab-ı Hak'ın bütün insanlar için söz konusu olmadığını bildirdiği o hidayetten başkadır. Cennete davet, cennetin yolunu tarif manasındaki hidayet bu ayetten kastedilmemiştir. Çünkü Allah, bu hidayeti kendi meşietine bağlamıştır. Cennetin yolunu tarif ise Allah'ın meşietine bağlanmamıştır. Zira cennetin yolunu tanıtmaya işi Allah'a aittir. Böyle olan bir üstlenme ise, meşiete bağlanmaz.³²

Hz. Peygamber hakkında kullanılan hidayet kelimesi, doğru yola davet etmek, onu açıklamak anlamında iken, Allah hakkında kullanılan hidayet kelimesi, "bizzat doğru yola ulaştırmak" anlamındadır.

4. Ru'yetullah ile İlgili Âyetlerde Çıkan İhtilaflar

Allah Teâlâ Kıyâmet Sûresi'nin 75/22-23. âyetlerinde,

وَجُودٌ يُؤْمِنُ نَاصِرَةً - إِلَى رَبِّهَا نَاطِرَةً

"Yüzler vardır ki, o gün ışıl ışıl parılayacaktır. Rablerine bakacaklardır (O'nu görecektir)" buyururken, En'âm Sûresi'nin 6/103. âyetinde,

³¹ İbn Keşîr, a.g.e., C. VI, s. 255; terc, C. XI, s. 6228.

³² Fahrudîn er-Râzî, **Tefsîr-i Kebîr (Mefâtihu'l-Ğayb)**, trc. Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, Sadık Doğru, C. XVII, 2. b., Huzur Yayınları, İstanbul, 2002, ss. 540-541.

لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ

“Gözler; O’na erişemez. O ise, bütün gözlere erişir. Ve O, Latîf, Habîr’dir.”

قَالَ رَبِّ أَرْنِي أَنْظُرُ إِلَيْكَ قَالَ لَنْ تَرَانِي

“... Rabbim! Bana (kendini) göster; seni göreyim! dedi.” (Rabbi): “Sen beni asla göremezsin ...”³³ buyurmaktadır. Bu âyetler arasında ilk bakışta bir tenâkuz var gibi görünmektedir. Bu konu hakkında İbn Kesîr şu açıklamaları yapmıştır:

İbn Kesîr, قَالَ لَنْ تَرَانِي “(Rabbi): ... Sen beni asla göremezsin ...” ibaresindeki geçen لَنْ edâtını, birçok âlim müşkil görmüştür, der. Zîrâ bu edât; ebedî olumsuzluk için konulmuş bir edâttir. Bunu Mu’tezile âlimleri, Allah’ın dünyada ve âhirette görülemeyeceğine delil getirirler ki, bu kavillerin en zayıfıdır. Devamında İbn Kesîr, buna ilişkin bir hadis-i şerîf zikrederek konuyu daha iyi bir şekilde anlamamızı sağlamaktadır. Mütevâtîr yoluyla Allah Rasûlü (s.a.v.)’nden rivâyet edilen; “Mü’minler, Allah’ı âhîret yurdunda göreceklerdir” hadisleridir. Nitekim bu hadisleri, Kıyâmet Sûresi’nin 75/22-23. “Yüzler vardır ki, o gün ışıl ışıl parılayacaktır. Rablerine bakacaklardır (O’nu göreceklerdir)” âyetleri ile bağdaştırıp buradaki çelişki vehmini kaldırmıştır. Buna göre mü’minlerin O’nu kıyamet gününde göreceklerine kesin olarak hükmedilmiş olur. Ehl-i Sünnet âlimleri de Allah’ın kıyamet gününde görüleceği hususunda bu âyeti delil olarak almışlardır.

A’raf Sûresi’nin 7/143. âyeti ile ilgili olarak, Allah’ı âhirette görmenin sıhhatine delâlet eden kesin delil olduğu görüşünü güçlendirmek üzere, bu edâtın dünyada ebedî olumsuzluk anlamında olduğu da söylenmiştir. Yine bir görüşe göre bu makamdaki bu söz; Allah Teâlâ’nın: “Gözler O’na erişemez. O ise, bütün gözlere erişir. Ve O Latîf, Habîr’dir.”³⁴ âyetindeki kelâm gibidir.³⁵ Mu’tezile âlimleri bu âyet-i kerîmeyi delil olarak alıp Allah’ın kıyamet gününde görülmeyeceğini ileri sürmüşlerdir. Ehl-i Sünnet ekolü onların bu konudaki görüşlerini çürütmüş ve en güzel şekilde deliller getirerek cevap vermeye çalışmıştır. Nitekim yukarıda zikrettiğimiz gibi mü’minlerin Allah’ı kıyamet

³³ A’raf, 7/143.

³⁴ En’âm, 6/103.

³⁵ İbn Kesîr, a.g.e., C. III, s. 466; terc, C. VI, s. 3077.

gününde göreceklere dair birçok hadis nakledilmiştir. Mesela Buhârî ve Müslim'in Sahîh'lerinde yer alan Ebû Saîd ve Ebû Hureyre'den nakledilen bir hadiste Peygamberimiz (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "İnsanlar; ey Allah'ın Rasûlü biz kıyamet günü Rabbimizi görecek miyiz? dediler. Rasûlullah (s.a.v.) buyurdu ki: Bulutsuz bir günde güneş ve ayı görmekten rahatsız olur musunuz? Onlar; hayır, dediler. Rasûlullah (s.a.v.) buyurdu ki: İşte siz, Rabbınızı böylece göreceksiniz."³⁶ Yine Sahîhu'l-Buhârî'de rivâyet edilen bir hadis-i şerîfnde: Bir gün dolunaylı bir gecede Rasûlullah (s.a.v.)'in yanında oturuyorduk ve o esnada Rasûlullah (s.a.v) aya baktı ve dedi ki: "Şu ayı gördüğünüz gibi, muhakkak Rabbınızı da göreceksiniz" buyurmuştur.³⁷

İbn Kesîr, tefsirinde bu konuyla ilgili zikrettiği hadislerden yola çıkarak, mü'minlerin kıyamet gününde toplandıkları meydanda ve cennet bahçelerinde Rablerini göreceklere dair belirtildiği izahında bulunmaktadır.³⁸

"Gözler O'na erişemez. O ise bütün gözlerle erişir. Ve O Latîf, Habîr'dir."³⁹ âyetine gelince âlimler tarafından epeyce tartışılmıştır. Müfessirimiz İbn Kesîr de selef imamlarının bu konudaki bazı görüşlerini şöyle sıralamıştır:

a) Birinci görüşe göre; gözler O'nu her ne kadar âhirette görürse de, dünyada O'na erişemez. Gözlerin O'nu âhirette göreceğine dair Rasûlullah (s.a.v.)'den birçok kanallardan mütevâtir haberler nakledilmiş ve bunlar sahîh hadis kitaplarında, müsnedlerde ve sünenlerde mevcuttur. Nitekim Mesrûk, Hz. Âişe'nin şöyle dediğini nakleder: "Kim Muhammed'in Rabbını gördüğünü sanırsa, yalancıdır." Zîrâ Allah Teâlâ, "Gözler O'na erişemez. O ise bütün gözlerle erişir. Ve O Latîf, Habîr'dir"⁴⁰ buyurmuştur. İbn Abbas bu hususta Hz. Âişe'ye muhalif durumdadır. Ondan gelen bir rivâyete göre; "Allah'ın mutlak olarak görmeyi zikrettiği", başka bir rivâyette ise Rasûlullah'ın, "Rabbını kalbiyle iki kere gördüğü" zikredilmektedir. İbn Ebû Hâtim der ki: Muhammed İbn

³⁶ Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, **Sahîhu'l-Buhârî**, Kitâbu't-Tevhîd, C. IX, Metâbia'ş-Ş'ab, 1378, s. 156, 158; Muslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, **Sahîhi'l-Muslim**, kitabı düzenleyen: Muhammed Fuâd Abdalbâkî, Kitâbu'l-Îmân, Bâbu Ma'rifetu Tarîki'r-Ru'ye, C. I, 1.b., Dâru Ahyâi'l-Kutubi'l-'Arabiyye, 1955, ss. 163-164.

³⁷ el-Buhârî, **Sahîhu'l-Buhârî**, Kitâbu't-Tevhîd, C. IX, s. 156. Diğer rivâyetler için bkz. **Sahîhu'l-Buhârî**, aynı yerde.

³⁸ Daha geniş bilgi için bkz. İbn Kesîr, a.g.e., C. VIII, s. 305; terc, C. XIV, ss. 8199-8200.

³⁹ En'âm, 6/103.

⁴⁰ En'âm, 6/103.

Müslim'in İsmâîl İbn Uleyye'den rivâyetine göre o, “*Gözler O'na erişemez. O ise bütün gözlerle erişir. Ve O Latîf, Habîr'dir*”⁴¹ âyetinin hükmünün dünyada olduğunu söylemiştir.

b) İkinci görüşe göre; “*Gözler O'na erişemez ...*” kavlinin genel olduğunu; yani inananların âhirette Allah'ı göreceklarının sâbit olup haberle (hadisle) bunun tahsîs edilmiş olduğunu söylemişlerdir.

c) Üçüncü görüşe göre; “*Gözler O'na erişemez ...*” âyetinden; akıllar O'nu idrâk edemez anlamının kastedildiği de söylenir. Bunu İbn Ebû Hâtim diğer bazı âlimlerden rivâyet etmiştir. Bu, gerçekten gariptir ve âyetin zâhirine de terstir. Sanki o idrâkın görme anlamında olduğunu kabul etmektedir.

d) Dördüncü görüşe göre; Görmeyi kabul etmekle idrâkı nefyetmek arasında bir terslik yoktur. Zîrâ idrâk, görmeden daha husûsî, yani dar anlamlıdır. Daha husûsî olanın nefyedilmesinden, daha geniş olanın da nefyedilmesi gerekmez. Sonra da bunlar nefyedilen idrâkin ne olduğu konusunda ihtilaf etmişlerdir.

e) Beşinci görüşe göre; İdrâktan maksad; onu çepeçevre kuşatmaktır. Çepeçevre kuşatmanın olmaması görmenin de olmamasını gerektirmez. Nitekim ilmi çepeçevre kuşatmanın mevcûd olmaması, ilmin olmamasını gerektirmemektedir.⁴²

İbn Kesîr, burada Mu'tezile âlimlerinin görüşlerine de değinmekte; onların, “*Gözler O'na erişemez ...*” âyeti hakkında şöyle dediklerini anlatmaktadır: Onlar; O, (yani Allah Teâlâ) ne dünyada, ne de âhirette görülmeyecektir, demişler ve bu konuda Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat'ın görüşlerine ters düşmüşlerdir. Bununla birlikte Allah'ın kitabının ve peygamberinin sünnetinin delâletleri konusunda bilgisizlik içindedirler. Buna Allah'ın kitabından delîl: “*Yüzler vardır ki, o gün ışıl ışıl parılayacaktır. Rablerine bakacaklardır (O'nu göreceklardır)*”⁴³ âyetidir. İmam Şafiî bu âyet hakkında şöyle der: “İnananların (mü'minlerin) Allah Teâlâ'dan perdelenmeyeceklerine yani O'nu görmekten engellenmeyeceklerine delâlet etmektedir.”⁴⁴ Zaten İbn Cerîr et-Taberî de selef imamlarının görüşlerini tercih etmiştir. Onların bu konuda sahih hadisleri ile deliller getirmeleri daha doğru ve sıhhatli olduğunu bildirmiştir.⁴⁵

⁴¹ En'âm, 6/103.

⁴² Daha geniş için bkz. İbn Kesîr, a.g.e., C. III, ss. 302-305; terc, C. VI, ss. 2786-2789.

⁴³ Kıyâmet, 75/22-23.

⁴⁴ İbn Kesîr, a.g.e., C. III, ss. 302-303; terc, VI, ss. 2786-2787.

⁴⁵ Bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C. XXIII, ss. 507-509.

B. Kâinâtın Yaratılışı ile İlgili Âyetlerde Görülen Müşkiller

Birçok konu gibi kâinâtın ezeli olup olmadığı hususu da yaklaşık yarım asır öncesine kadar tartışılan konulardan biriydi. Bazı ilim adamları kâinâtın yaratıldığını savunurken, bazıları ise onun ezelden beri var olduğunu iddia ediyordu. Ancak bugün artık yaratılış teorisine karşı çıkan hiçbir ilim adamının mevcut olmadığı ifade edilmektedir. Buna göre kâinâtın ezeli olup olmadığı konusunda üzerinde durmanın bir faydası yoktur. Çünkü kâinât yaratılmıştır.⁴⁶ Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'in birçok âyetinde kâinâtın ezeli olmadığı ancak onun Allah'ın takdiri ve kudreti ile yaratıldığı bildirilmektedir. İşte İbn Kesîr'in de dikkat çektiği konulardan bazıları olan, kâinâtın altı günde yaratılıp yaratılmadığı, göklerin mi, yerin mi önce yaratıldığı ve yaratılışla ilgili Kur'ân-ı Kerîm'de geçen çeşitli âyetler arasında ilk bakışta çelişki var gibi görülmektedir.

1. Kâinâtın Altı Günde Yaratılmasıyla İlgili Âyetlerdeki İşkâl

Allah Teâlâ her şeye Kâdir olduğunu, gökleri ve yeri altı günde yarattığını haber vermektedir. Bu hakikati şu âyetler göstermektedir:

إِنَّ رَبَّكُمُ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ
yeri altı günde yarattı”⁴⁷

“O, gökleri ve yeri altı günde yaratandır.”⁴⁸ إِنَّ رَبَّكُمُ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ
gökleri ve yeri altı günde yaratandır.”⁴⁹ buyurmaktadır.

Görüldüğü üzere bu üç âyette göklerin ve yerin Allah tarafından altı gün içerisinde yaratıldığı açık bir şekilde ifade edilirken, Fussilet Sûresi'nin 41/9-12. âyetlerinde ise,

قُلْ أَتُنْكُم لَتَكْفُرُونَ بِالَّذِي خَلَقَ الْأَرْضَ فِي يَوْمَيْنِ وَتَجْعَلُونَ لَهُ أَنْدَادًا ذَلِكَ رَبُّ الْعَالَمِينَ-وَجَعَلَ
فِيهَا رَوَاسِي مِنْ فَوْقِهَا وَبَارَكَ فِيهَا وَقَدَّرَ فِيهَا أَقْوَانَهَا فِي أَرْبَعَةِ أَيَّامٍ سَوَاءً لِلنَّاسِ لِيُنْزِلَ إِلَيْهِ السَّمَاءُ

⁴⁶ Muhsin Demirci, *Kur'ân'ın Temel Konuları*, İFAV Yayınları, İstanbul, 2000, s. 77.

⁴⁷ A'râf, 7/54.

⁴⁸ Hûd, 11/7.

⁴⁹ Yûnus, 10/3.

وَهِيَ دُخَانٌ فَقَالَ لَهَا وَلِلْأَرْضِ إِنِّيَا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا قَالَتَا أَتَيْنَا طَائِعِينَ-فَقَضَاهُنَّ سَبْعَ سَمَوَاتٍ فِي يَوْمَيْنِ
وَأَوْحَى فِي كُلِّ سَمَاءٍ أَمْرَهَا

“De ki: Gerçekten siz, yeri iki günde yaratana inkâr edip O'na ortaklar mı koşuyorsunuz? O, âlemlerin Rabbidir. O, yeryüzüne sabit dağlar yerleştirdi. Orada bereketler yarattı ve orada tam dört günde isteyenler için fark gözetmeden gıdalar takdir etti. Sonra duman halinde olan göğe yöneldi, ona ve yerküreye: İsteyerek veya istemeyerek, gelin! dedi. İkisi de "İsteyerek geldik" dediler. Böylece onları, iki günde yedi gök olarak yarattı ve her göğe görevini vahyetti.” buyurularak, yeryüzünü iki günde, orada arayıp soranlar için de gıdalarını dört günde takdir ettiği, daha sonra da yedi göğü iki günde yarattığı bildirilmektedir. İbn Kesîr müşkil gözüken bu âyetleri te’lif ederek işkâli ortadan kaldırmıştır:

Müfessirimiz İbn Kesîr, “Allah Teâlâ, zâtı ile beraber bir başkasına tapınan müşriklerin bu davranışlarını inkâr ediyor. Her şeyi yaratan, her şeyi gözaltına alan, her şeyi takdir buyuran O’dur. Şöyle buyuruyor: “De ki: Siz mi yeri iki günde yaratana inkâr ediyor ve O’na (O’nunla beraber kendilerine tapınacağınız eşler, emsâller ve benzerler) koşuyorsunuz? Âlemlerin Rabbi işte (bütün bunları yaratan) O’dur.” Âyeti kerîme’nin bu kısmı ile A’râf Sûresi’nin 7/54. âyetiyle Allah Teâlâ’nın: “Şüphesiz ki Rabbiniz; gökleri ve yeri altı günde yarattı” kavlinin izahatı mâhiyetindedir” diyerek bu âyetler arasındaki vehmini ortadan kaldırır.⁵⁰ İbn Kesîr, “Burada Allah Teâlâ yeryüzünün ilk önce yaratıldığını zikretmektedir. Çünkü yeryüzü, bir temel mahiyetindedir. Asıl olan temel ile başlamaktır. Bundan sonra da tavan durumunda olan gelir.”⁵¹ Dolayısıyla bu âyetler birbirine ters olarak görülürse de aslında biraz üzerinde düşünüldüğü zaman bir problemin kalmayacağı ortaya çıkacaktır. Nitekim buna bağlı olarak Allah Teâlâ bir âyet-i kerîmede, “Yerde ne varsa hepsini sizin için yaratan, sonra göğe yönelip onları yedi gök halinde düzenleyen O’dur”⁵² buyurarak konunun daha iyi anlaşılması açısından yardımcı olmaktadır.

Müfessirler bu altı günün miktarı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bazıları, âyetlerde zikredilen “*eyyâm*” terimi, “*yevm*” kelimesinin çoğulu olup, esasen yirmi dört saatlik

⁵⁰ İbn Kesîr, a.g.e., C. VII, s. 154; terc, C. XIII, s. 7031.

⁵¹ İbn Kesîr, a.g.e., C. VII, s. 154; terc, C. XIII, s. 7031.

⁵² Bakara, 2/29.

süreyi ihtiva eden bir dünya günü demektir.⁵³ Ancak İbn Abbas, Mücâhid, Dahhak ve Ka'bu'l-Ahbâr'a göre âyette söz edilen günlerden her biri, bizim saymaktan olduğumuz senelerden 1000 sene kadardır, yani “devir” ve “merhale” anlamındadır.⁵⁴ İbn Cerîr ve muteahhirîn ulemâdan bir kısmı da bu görüştedirler.⁵⁵ Burada yeryüzünün zaman ölçüsü olarak bilinen gün, dünyanın kendi eksenini etrafında dönmesi sonucunda meydana gelmektedir. Eyyâm sözcüğünün yer aldığı âyetler ise gök ve yerlerin yaratılmasından bahsetmektedirler. Dolayısıyla yirmi saatlik bir süre anlamına gelen gün, bu aşamada henüz söz konusu edilmemelidir. Az önce ifade edildiği üzere bazı müfessirler buradaki günden maksat en yakın ihtimalle, yeryüzünün geçirdiği uzun jeolojik devirlerdir. Çünkü yeryüzü birçok merhaleden geçerek katılaştı, kabuğu oluşmuş ve son şeklini alarak hayata elverişli hale gelmiştir. Dolayısıyla âyetlerde geçen “eyyâm” terimi, uzun zamanlar yani devirler demektir. İşte bu devirlerde gökleri ve yeri oluşturan dev bulutsu bir kütle (duhân) önce bölünüp parçalanmış, sonra da bu parçalar yeni bölünmelere mâruz kalmışlardır. Böylece bu bölünmelerin sonucunda gökleri oluşturan milyarlarca yıldız, gezegen ve diğer cisimler ortaya çıkmıştır.⁵⁶

2. Yeryüzü mü Yoksa Gökyüzü mü Önce Yaratıldı?

Kur'ân âyetlerine göre kâinâtın yaratılmasından sonra yeryüzü ve ona ait olan gök; güneş, ay, yıldızlar ve diğer gök cisimlerinin yaratılmalarıyla oluşum şeklini tamamlamıştır.⁵⁷ Ancak bazı âyetlerde yeryüzünün yaratılışının gökyüzünden sonra olduğunu belirtilmektedir. Mesela bir âyette Allah Teâlâ:

وَجَعَلَ فِيهَا رَوَاسِي مِّنْ فَوْقِهَا وَبَارَكَ فِيهَا وَقَدَّرَ فِيهَا أَقْوَاتَهَا فِي أَرْبَعَةِ أَيَّامٍ سَوَاءً لِّلسَّائِلِينَ

ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ وَهِيَ دُخَانٌ

“O, yeryüzüne sabit dağlar yerleştirdi. Orada bereketler yarattı ve orada tam dört günde isteyenler için fark gözetmeden gıdalar takdir etti. Sonra duman halinde olan göğe

⁵³ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, C. IV, s. 48; Muhsin Demirci, *Kur'ân'ın Temel Konuları*, s. 82; Ayrıca bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye (Büyük İslâm Tarihi)*, çev. Mehmet Keskin, C. I, s. 14.

⁵⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye (Büyük İslâm Tarihi)*, çev. Mehmet Keskin, C. I, s. 14; Elmalılı, a.g.e., C. IV, s. 48; Demirci, a.g.e., s. 82.

⁵⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye (Büyük İslâm Tarihi)*, çev. Mehmet Keskin, C. I, s. 14.

⁵⁶ Bkz. Muhsin Demirci, *Kur'ân'ın Temel Konuları*, s. 82.

⁵⁷ Demirci, a.g.e., s. 81.

yöneli...”⁵⁸ buyurarak yeryüzünün gökyüzünden önce yaratıldığını belirtmektedir. Ancak Nâzi’ât Sûresinde yeryüzünün yaratılışı, yayılıp döşenmesi gökyüzünden sonra olduğu belirtiliyor. Şöyle ki:

ءَأَنْتُمْ أَشَدُّ خَلْقًا أَمِ السَّمَاءُ بَنَاهَا - رَفَعَ سَمَكَهَا فَسَوَّاهَا-

- وَالْأَرْضُ بَعْدَ ذَلِكَ دَحَاهَا- وَأَعْطَشَ لَيْلَهَا وَأَخْرَجَ ضُحَاهَا-

“Sizi yaratmak mı daha güç, yoksa gökyüzünü yaratmak mı, ki onu Allah bina etti. Tavanını yükseltti, onu bir düzene koydu. Gecesini kararttı, gündüzünü ağarttı. Ondan sonra da yeryüzünü döşedi.”⁵⁹

“Bazı kimseler, bu âyet-i kerîmeye dayanarak göklerin yerlerden önce yaratıldığını iddia ederek önceki açık âyetin ifadesine muhalefet etmiş ve bu âyetin manasını anlayamamışlardır”⁶⁰ diyen İbn Kesîr, bu âyetler arasında bir çelişki varmış gibi görünse de, böyle bir şeyin söz konusu olmadığını söyleyerek âyetler arasındaki sorunu şöyle açıklığa kavuşturur:

Âyetteki دَحَاهَا kelimesi hemen peşindeki وَمَزَعَاهَا وَمَزَعَاهَا “Yerden suyunu ve otlagını çıkardı.”⁶¹ âyetinde açıklanmaktadır. Bu ise gökyüzünün yaratılmasından sonra olmuştur. Ancak Kur’ân’ın ifadesiyle yeryüzünün yaratılması gökyüzünün yaratılmasından önce olduğunu söyleyerek bu âyetler arasındaki vehmini kaldırmıştır.⁶² Delil olarak da Fussilet Sûresi’nin 41/9-12. ve Mü’min Sûresi’nin 40/64. âyetlerini alarak Allah Teâlâ’nın yeryüzünün önce yaratıldığını zikrettiğini söyler. Çünkü yeryüzü, bir temel mahiyetindedir. Yani asıl olanın ise temel ile başlamak olduğunu belirtmiştir.⁶³

C. İnsanın Yaratılışına Dair Âyetler

Kur’ân-ı Kerîm’in çeşitli sûrelerin, birçok âyetinde insanın yaratılışından bahsedilmektedir. Ancak bu âyetlerde, farklı yerlerde değişik sözcükler kullanılmaktadır. Bu âyetleri ele aldığımızda, Allah Teâlâ’nın insanın iki ana maddeden meydana geldiğini

⁵⁸ Fussilet, 41/10-11.

⁵⁹ Nâzi’ât, 79/27-30.

⁶⁰ Bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye (Büyük İslâm Tarihi)*, çev. Mehmet Keskin, C. I, s. 16.

⁶¹ Nâzi’ât, 79/31.

⁶² İbn Kesîr, a.g.e., C. VII, s. 154; terc, C. XIII, s. 7032.

⁶³ İbn Kesîr, a.g.e., C. VII, s. 154-155; terc, C. XIII, s. 7031-7032.

söz ettiği görülür. Bunlardan birincisi “toprak”, ikincisi de “su” dur. Başka bir âyette ise insanı “tek bir nefisten” yarattığından bahsetmektedir. Bununla Hz. Âdem’in kastedildiği açıktır. Ancak şunu hemen belirtelim ki bu âyetler arasında bir çelişki bulunmamakta; bunlar yaratılışın farklı fiziksel safhalarını ifade etmektedirler.⁶⁴ Nitekim Allah Teâlâ bu hususla ilgili *وَقَدْ خَلَقَكُمْ أَطْوَارًا* “Oysa, sizi türlü merhalelerden geçirerek O yaratmıştır”⁶⁵ buyurarak meseleyi açıkça beyan etmiştir. Şimdi de Hz. Âdem’in ve diğer insanların yaratılışının geçtiği safhalardan bahseden âyetler incelenip bununla ilgili müfessirimiz İbn Kesîr’in ortaya koyduğu görüşler ele alınarak konunun daha iyi anlaşılmasına çalışılacaktır.

Hiz. Âdem’in Yaratılışı ile İlgili Âyetler Arasında Görülen Müşkiller

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Yüce Allah kâinâtı ve kâinâtın içerisinde bulunan bütün canlı ve cansız varlıkları yarattıktan sonra, ilk insanı da yaratmıştır. İlk insan ve aynı zamanda ilk peygamber olarak seçilen Hz. Âdem’dir. Ancak Kur’ân-ı Kerîm Hz. Âdem’in yaratılışından bahsederken, onun çeşitli merhalelerden geçtiğini değişik yerlerde anlatmaktadır. Fakat onun ve insanın yaratıldığı ana maddenin ne olduğu konusunda âyetler arasında ilk bakışta zahiri bir çelişki varmış gibi gözükmektedir. Söz konusu âyetler şunlardır:

فَإِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ تُرَابٍ -“... Muhakkak biz sizi topraktan yarattık.”⁶⁶

مِنْ طِينٍ -“... çamurdan...”⁶⁷

مِنْ طِينٍ لَازِبٍ -“... yapışkan çamurdan...”⁶⁸

مِنْ سُلَالَةٍ مِّنْ طِينٍ -“... çamurdan (süzülüp çıkarılmış).”⁶⁹

⁶⁴ Sabri Demirci, *Kur’ân’da Müşkül Âyetler*, s. 136; Ayrıca bkz. Muhsin Demirci, *Kur’ân’ın Temel Konuları*, s. 110.

⁶⁵ Nûh, 71/14.

⁶⁶ Hacc, 22/5; Rûm 30/20; Fâtır 35/11; Mü’min 40/67.

⁶⁷ En’âm, 6/2; Secde, 32/7-8; Sâd, 38/71.

⁶⁸ Saffât, 37/11.

⁶⁹ Mü’minûn, 23/12.

مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمِإٍ مَسْنُونٍ “... (pişmiş) kuru bir çamurdan, şekillenmiş kara balçıktan.”⁷⁰

مِنْ صَلْصَالٍ كَالْفَخَّارِ “... pişmiş çamura benzeyen bir balçıktan.”⁷¹

Bütün bu zikrettiğimiz âyetler, Hz. Âdem’in yaratıldığı ana maddenin toprak olduğunu göstermektedir. Ancak bu toprağa su ilave edilip yapışkan çamur haline getirilmiştir. Daha sonra da normal bir çamur şeklini almış, arkasından da insanın maddesi olan bu çamur süzülüş ve sonunda bir sülâle (öz) elde edilmiştir.⁷²

Müfessirimiz İbn Kesîr, tefsirinde bu âyetlerde çeşitli kelimelerin kullanılmasını şöyle te’lif etmiştir:

Birincisi: Bu âyetlerde murad edilen, insanın “topraktan” yaratılmasıdır. Yani sizi yaratmasının aslı “topraktır” denilmek istenmiştir, diyor. Çünkü Âdem (a.s.) da ondan yaratılmıştır.⁷³ Bundan dolayı da Allah Teâlâ هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ طِينٍ “Sizi bir çamurdan yaratan O’dur”⁷⁴ buyurmaktadır.

İkincisi: Sonra da onun soyunu değersiz bir sudan, yani bir özden yaratmıştır. Bunu da şu âyetlerle açıklıyor:

وَبَدَأَ خَلْقَ الْإِنْسَانِ مِنْ طِينٍ - ثُمَّ جَعَلَ نَسْلَهُ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ مَاءٍ مَهِينٍ

“... insanı yaratmaya çamurdan başlamıştır. Sonra onun zürriyetini, dayanıksız bir suyun özünden üretmiştir.”⁷⁵

Görüldüğü üzere bu âyetler arasında aslında bir çelişki bulunmamakta; ancak bir araştırma sonucunda sorunun kaldırılacağı görülmektedir. Âyetlerde zikredilen çeşitli kelimelerden çıkarılacak ana madde topraktır. Dolayısıyla İbn Kesîr de, Hz. Âdem’in ve Âdemoğullarının yaratılışının nasıl olduğuna dair sadece âyetlerde değil, birçok hadis-i şerif’te de bilgi verildiğine işâret etmektedir. Mesela İmâm Ahmed’den nakledilen bir

⁷⁰ Hicr, 15/26, 28, 33.

⁷¹ Rahmân, 55/14.

⁷² Bkz. Muhsin Demirci, **Kur’ân’ın Temel Konuları**, s. 110.

⁷³ İbn Kesîr, a.g.e., C. V, s. 490; terc, C. X, s. 5414.

⁷⁴ En’âm, 6/2.

⁷⁵ Secde, 32/7-8.

rivayete göre, Peygamberimiz (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Muhakkak Allah, Âdem’i bütün yeryüzünden avuçladığı bir avuç (toprakten) yaratmıştır. Âdemoğulları yeryüzünden (alınmış oldukları toprağa) göre doğarlar. Onlardan kırmızı, siyah, beyaz ve bunlar arasında olanlar, pis (çirkin) ve temiz, bunlar arasında olanlar (yeryüzünden alınmış oldukları topraklara göre) doğarlar.”⁷⁶ Hadisi Ebû Dâvûd da Avf el-A’râbî’den yukarıdaki benzer şekilde rivâyet etmiştir.⁷⁷

Dolayısıyla şunu diyebiliriz ki, âyetlerde kullanılan farklı kelimelerin sonuç itibarıyla Hz. Âdem ve âdemoğullarının yaratılışının tek ana maddeden oluştuğunu, bunun da “toprak” olduğu anlaşılmaktadır. Böylece âyetlerde kullanılan farklı ifadeler arasında bir tezatın olmadığı ortaya çıkmaktadır.

D. Tevhîd ve Nübüvvet Konularında Müşkiller

1. Peygamberlerin Görevlerinin Aynı Olup Olmaması Meselesi

Kur’ân-ı Kerîm’in birçok âyetinde peygamberler ve rasullerin metod ve görevlerinin aynı olduğuna, bunlar arasında bir farklılığın bulunmadığına dair ifadeler bulunmaktadır.⁷⁸ Bilindiği gibi Allah Teâlâ her topluma bir peygamber göndermiş ve aynı zamanda onların her birisine birer görev tayin etmiştir. Onlara verilen tek ve esas olan görev hakkı tebliğdir. Yani insanları tevhide çağırıp Allah’a ortak koşmamak, Allah’ın emir ve yasaklarını eksiltmeden veya artırmadan bildirecek şekilde görevlendirilmişlerdir.

Mesela peygamberlerin tevhîd ve hidayet konusundaki görev ve metodlarının bir olduğunu, aralarında fark bulunmadığını gösteren âyetler şunlardır:

أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ فَبِهِدَاهُمُ افْتَدِهْ قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ

“İşte o peygamberler Allah’ın hidayet ettiği kimselerdir. Sen de onların yoluna uy. De ki: Ben buna (peygamberlik görevime) karşılık sizden bir ücret istemiyorum. Bu (Kur’an) âlemler için ancak bir öğüttür.”⁷⁹ Bir başka âyette de,

⁷⁶ İbn Keşîr, a.g.e., C. V, s. 460; terc, C. X, s. 5556.

⁷⁷ Hadis için bkz. **Süneni Ebû Dâvûd**, hadisleri düzenleyen: Muhammed Muhiddîn ‘Abdu’l-Hamîd, C. IV, Dâru İhyâi’t-Turâsî’l-‘Arabi, t.y., s. 222.

⁷⁸ Sabri Demirci, **Kur’ân’da Müşkül Âyetler**, .s. 143.

⁷⁹ En’âm, 6/90.

شَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدِّينِ مَا وَصَّى بِهِ نُوحًا وَالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ وَمَا وَصَّيْنَا بِهِ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى وَعِيسَى أَنْ أَقِيمُوا الدِّينَ وَلَا تَتَفَرَّقُوا فِيهِ كَبُرَ عَلَى الْمُشْرِكِينَ مَا تَدْعُوهُمْ إِلَيْهِ اللَّهُ يَجْتَبِي إِلَيْهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي إِلَيْهِ مَنْ يُنِيبُ

“ ‘Dini ayakta tutun ve onda ayrılığa düşmeyin’ diye Nuh'a tavsiye ettiğini, sana vahyettiğimizi, İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya tavsiye ettiğimizi Allah size de din kıldı. Fakat kendilerini çağırdığın bu (din), Allah'a ortak koşanlara ağır geldi. Allah dilediğini kendisine (peygamber) seçer ve kendisine yöneleni de doğru yola iletir.”⁸⁰

Öbür taraftan Kur’ân-ı Kerîm’de, her peygamberin kendisine has metod ve şeriatının bulunduğunu işaret eden âyetler de bulunmaktadır. Mesela,

وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ الْكِتَابِ وَمُهَيْمِنًا عَلَيْهِ فَاحْكُم بَيْنَهُمْ بِمَا أَنْزَلْنَا اللَّهُ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ عَمَّا جَاءَكَ مِنَ الْحَقِّ لِكُلِّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شُرْعَةً وَمِنْهَا جَا وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَعَلَكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَلَكِنْ لِيَبْلُوَكُمْ فِي مَا آتَاكُمْ فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ

“Sana da, daha önceki kitabı doğrulamak ve onu korumak üzere hak olarak Kitab'ı (Kur'an'ı) gönderdik. Artık aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet; sana gelen gerçeği bırakıp da onların arzularına uyma. (Ey ümmetler!) Her birinize bir şeriat ve bir yol verdik. Allah dileyseydi sizleri bir tek ümmet yapardı; fakat size verdiği (yol ve şeriatlerde) sizi denemek için (böyle yaptı). Öyleyse iyi işlerde birbirinizle yarışın. Hepinizin dönüşü Allah'adır. Artık size, üzerinde ayrılığa düştüğünüz şeyleri(n gerçek tarafını) O haber verecektir.”⁸¹

İbn Kesîr, bu âyetleri şöyle bağdaştırmıştır: İlk âyetlerle ilgili durum; bütün peygamberlerin dininin bir olup, aynı zamanda Allah'a ibadet etme konularının da bir olduğunu ifade eder. Nitekim İbn Kesîr, bu durum hakkında şöyle demektedir: Allah Teâlâ'nın şu âyet-i kerîmesinde: “Senden önce hiçbir resûl göndermedik ki ona: "Benden

⁸⁰ Şûrâ, 42/13.

⁸¹ Mâide, 5/48.

başka İlâh yoktur; şu halde bana kulluk edin" diye vahyetmiş olmayalım."⁸² buyurulurken, bir hadiste de Rasûlullahın (s.a.v.)'in şöyle buyurduğunu söyler: "Biz peygamberler topluluğu baba bir, ana ayrı kardeşleriz. Dinimiz birdir." Yani peygamberlerin her ne kadar şariatları ve metodları farklı da olsa onlar arasındaki müşterek olan kısım tek ve ortağı olmayan Allah'a ibâdettir. Yani tevhidde birdirler. İkinci duruma gelince, yani Mâide Sûresi'nin 5/48. âyetinin bir kısmında, "(Ey ümmetler!) Her birinize bir şeriat ve bir yol verdik." buyurulurken bir başka âyette Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır, der: "'Dini ayakta tutun ve onda ayrılığa düşmeyin.'"⁸³ Yani burada, Allah Teâlâ bütün peygamberlere toplanmayı, birleşmeyi, ünsiyyeti, cemaâtı tavsiye buyurmuş ve onları parçalanmaktan, ihtilaftan men'ettiğini ifadelerle açıklamaktadır.⁸⁴ İbn Kesîr, Mâide Sûresi'nin 5/48. âyetinde geçen, "Artık aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet..." ibaresini İbn Cerîr et-Taberî'nin görüşünü benimseyerek şöyle dediğini nakleder: "Ey Muhammed, ister Arap olsun ister Acem, ister okur-yazar olsun, ister câhil, ister ehl-i kitab'tan olsun, ister de diğerlerinden olsun bütün insanlar arasında hükmettiğin zaman; Allah'ın bu yüce kitabı ile hükmet. Devamında da, senden önceki peygamberlere verilmiş olup da senin şariatında neshedilmemiş olan hükümleri uygula."⁸⁵

Bütün bu açıklamalardan sonra anlaşılıyor ki, Hz. Âdem'den itibaren gelmiş geçmiş bütün peygamberlerin görevi, temel iman esaslarındaki mesajı aynıdır. Onlar insanları, Allah'ın varlığına ve birliğine inanmaya çağırılmış ve O'na ortak koşmaktan menetmişlerdir. Aynı şekilde Hz. Peygamber'in görevi de diğer peygamberlerin yapmış olduğu görevler ile farklı değildir. Yani o, kendisinden önce gelen peygamberlerin getirdiği esasları yıkıp yok etmemiştir. Bilhassa onları tasdik edip aynen devam ettirmeye çalışmıştır. Fakat ahkâm konusunda bazı farklılıkların bulunması bu durumla çelişmemektedir.

2. Meleklerin Peygamber Olup Olmadıkları Meselesi

Hacc Sûresi'nin 22/75. âyeti ile Fâtır Sûresi'nin 35/1. âyeti arasında bir çelişki varmış gibi görünmektedir. Allah Teâlâ Hacc Sûresi'nin 22/75. âyetinde,

اللَّهُ يَضْطَفِي مِنَ الْمَلَائِكَةِ رُسُلًا وَمِنَ النَّاسِ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ

⁸² Enbiyâ, 21/25.

⁸³ Şûrâ, 42/13.

⁸⁴ İbn Kesîr, a.g.e., C. VII, ss. 182-183; terc, C. XIII, s. 7090.

⁸⁵ İbn Kesîr, a.g.e., C. III, s. 120; terc, C. V, s. 2361; Ayrıca bkz. Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, C. VIII, ss. 491-492.

“Allah meleklerden de elçiler seçer, insanlardan da. Şüphesiz Allah işitendir, görendir” buyrulurken, Fatır Sûresi 35/1. âyetinde ise,

الْحَمْدُ لِلَّهِ فَاطِرِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ جَاعِلِ الْمَلَائِكَةِ رُسُلًا

“Gökleri ve yeri yaratan, melekleri ikişer, üçer, dörder kanatlı elçiler yapan Allah'a hamdolsun.” buyurulmaktadır.

İbn Kesîr bu iki âyet arasındaki durumu şöyle te’lif ederek cevap vermiştir:

Birinci âyetteki maksad, Allah Teâlâ şeriat ve kaderinden dilediği hususlarda meleklerden; peygamberliğini ulaştırmak için de insanlardan elçiler seçtiğini haber vermektedir. Çünkü O, bu seçime kimin müstehak olduğunu en iyi bilendir.⁸⁶ Nitekim Allah Teâlâ başka bir âyette şöyle buyurmaktadır: “Allah, peygamberliğini kime vereceğini daha iyi bilir.”⁸⁷

İkinci âyetteki maksad ise, kendisi ile peygamberleri arasında onları elçiler kılarak emrettiği gerçeği çabucak peygamberlerine ulaştırın haberleri anlatmaktadır.⁸⁸ Böylece bu iki âyet arasındaki zahiri çelişki ortadan kalkmış olur.

Sonuç itibariyle diyebiliriz ki, Allah Teâlâ'nın birinci âyetinde zahiren bir müşkil varmış gibi görünse de gerçekte herhangi bir çelişkinin olmadığı açıktır. Çünkü Allah bir şeyi dilediği zaman ‘ol’ demesi yeterlidir. Dolayısıyla meleklerden veya insanlardan dilediğini peygamber olarak seçer. Çünkü insanlar Allah'ın kulları olduğu gibi, melekler de Allah'ın kullarıdır. Bir sonraki âyette de buyrulduğu gibi, Allah ikişer, üçer, dörder kanatlı melekler yaratıp kendisi ile kulları arasında elçiler kılar, bununla da kudretini ortaya koymuş olur. Dolayısıyla meleklerin elçiliği, insanlara ilâhî gerçekleri tebliğ etmek değil, sadece seçilmiş peygamberlere bu gerçekleri bildirmektir.

3. Ehl-i Kitaptan Her Birinin, Ölmeden Önce Hz. İsa'ya İnanması Meselesi

Allah Teâlâ, Yahûdilere bahşettiği bunca nimetlerden sonra onların çirkin davranışlarını zikredip, ayrıca onların Hz. İsa'yı öldürmeye kalktıklarını belirtmekte; bu amaçlarına ulaşamadıklarına; onu kendi katına yükselttiğine bazı âyetlerde değinmektedir.

⁸⁶ İbn Kesîr, a.g.e., C. V, s. 451; terc, C. X, s. 5535.

⁸⁷ En'âm, 6/124.

⁸⁸ İbn Kesîr, a.g.e., C. VI, s. 519; terc, C. XII, ss. 6677-6678.

Nitekim konuyla ilgili bir âyet-i kerîmede Ehl-i kitabın her birinin Hz. İsa'nın ölümünden önce ona inanacaklarına vurgu yapılmaktadır. Şöyle ki,

وَإِنْ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ إِلَّا لَيُؤْمِنَنَّ بِهِ قَبْلَ مَوْتِهِ وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يَكُونُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا

*“Ehl-i kitab’tan her biri, ölümünden önce ona muhakkak iman edecektir. Kıyamet gününde de o, onlara şahit olacaktır.”*⁸⁹

Bu âyetin mânâsı hakkında müfessirler ihtilaf etmişlerdir. İbn Kesîr de, bu husus ile ilgili İbn Cerîr et-Taberî'nin görüşünü benimsemiş aynı zamanda kendi görüşünü de belirterek bu âyette tenâküzlü ifadeler kullanıldığı zannını ortadan kaldırmıştır.

İbn Kesîr, İbn Cerîr et-Taberî'nin bu âyet hakkında şöyle dediğini nakleder:

Kıyâmet kopmadan kısa bir süre öncesinde Hz. İsa indikten sonra, Ehl-i kitab’tan ona inanmayan kimse kalmayacaktır. Yani, Hz. İsa ölmeden önce hepsi ona îman edecektir. İbn Kesîr, “İbn Cerîr’in söylediği bu görüş, şüphesiz sıhhatli ve doğru olan görüştür”, der. Zîrâ âyetlerinin akışına bakılırsa; burada Yahûdîler tarafından Hz. İsa'nın öldürülüp çarmıha gerilmesi iddiâlarının, bilgisiz Hıristiyanlar tarafından kabul edilmesinin bâtil olduğu anlatılmaktadır. İbn Kesîr devam ederek şöyle der: Burada Allah Teâlâ durumun böyle olmadığını, Hz. İsa'ya başka birinin benzetilerek durumu bütün açıklığıyla anlayamadan onu öldürdüklerini, sonra Allah'ın onu kendisine çekip yükselttiğini, onun bâkî, diri olduğunu, kıyamet gününden önce ineceğini haber vermektedir. Bununla ilgili tevâtür yoluyla nakledilen birçok hadis mevcuttur, der. Bu hadislere göre Hz. İsa sapıklık mesîhini öldürecek, haçı kıracak, domuzu öldürecek ve cizye koyacaktır. Yani, diğer din sahiplerinin hiç birisinin dinini kabul etmeyecek, ancak İslâm'ı ya da kılıcı (onlarla savaşı) kabullenecektir. Bu âyet-i kerîme o zamandaki Ehl-i kitab'ın hepsinin ona îman edeceğini, onlardan bir kişinin bile onu doğrulamaktan geri kalmayacağını haber vermiştir. Bunun için de Allah Teâlâ, *“Ehl-i kitab’tan her biri, ölümünden önce ona muhakkak iman edecektir.”*⁹⁰ buyuruyor. Yani, bu hâdis Yahudilerin ve onların görüşünü kabullenen Hıristiyanların öldürülüp haça gerildiği zannında oldukları İsa'nın ölümünden öncedir.⁹¹ İbn Kesîr bütün bu açıklamaları yaptıktan sonra şu önemli noktayı da vurgulamaktadır: Bu âyette kastedilen Hz. İsa'nın varlığı, gökte hayatının halen

⁸⁹ Nisâ, 4/159.

⁹⁰ Nisâ, 4/159.

⁹¹ İbn Kesîr, a.g.e., C. II, ss. 405-406; terc, C. V, s. 1989.

devam etmekte olduğu ve kıyamet gününden önce yeryüzüne ineceğidir. Hz. İsa; haktan ve gerçekten uzak, birbirine zıt ve tenâkuz içinde bulunan Yahûdî ve Hıristiyanları yalanlamak için inecektir. Çünkü Yahûdiler tefrîte, Hıristiyanlar da ifrâta düşmüşlerdir. Yahûdîler, ona ve annesine olan iftiralarıyla onun değerini düşürmüşler, Hıristiyanlar ise, onda olmayanı kendisine nisbet ederek övgüde mübâlağa etmişlerdir. Yahûdîlerin aksine onlar, Hz. İsa'yı peygamberlik makamından rubûbiyyet makamına yükseltmişlerdir ki, Allah Teâlâ hem onların, hem de bunların sözlerinden münezzehtir.⁹²

Yukarıda İbn Kesîr'in de ifade ettiği gibi, bu konudaki tevâtür yoluyla gelen bazı hadisleri zikretmemizin fayda olacağı kanaâtindeyim.

- İbn Beşşâr İbn Abbâs'tan gelen bir rivâyete göre; “*Ehl-i kitab'tan hiç kimse yoktur ki; Hz. İsa'nın ölümünden önce ona inanacak olmasın*” âyeti hakkında şöyle demiştir: Meryem oğlu Hz. İsa'nın ölümünden önce, demektir. İbn Abbâs'ın bu görüşünü Avfi de rivâyet etmiştir.

- Ebû Mâlik de, “*Ölümünden önce ona inanacak olmasın*” âyeti hakkında şöyle der: Bu, Meryem oğlu Hz. İsa'nın ineceği sırasındadır. Ehl-i kitab'tan ona îmân etmemiş hiç kimse kalmayacaktır.

- Dahhâk İbn Abbâs'tan gelen bir rivâyetle, “*Ehl-i kitab'tan hiç kimse yoktur ki; Hz. İsa'nın ölümünden önce ona inanacak olmasın*” âyetinde özellikle Yahûdîlerin; Hasan el-Basri ise, Necâşî ve arkadaşlarının kastedildiğini söylemişlerdir. Her iki görüş de İbn Hâtim tarafından rivâyet edilmiştir.

- Ali İbn Ebu Talha İbn Abbâs'tan rivâyetle: “*Ehl-i kitab'tan hiç kimse yoktur ki, ölümünden önce ona inanacak olmasın*” âyeti hakkında şöyle der: İsa'ya îmân etmedikçe hiçbir yahûdî ölmez.

- İshâk İbn İbrâhîm İbn Şehîd'in İbn Abbâs'tan rivâyet ettiğine göre; o, “*Ehl-i kitab'tan hiç kimse yoktur ki, ölümünden önce ona inanacak olmasın*” âyeti hakkında şöyle demiştir: Bu âyet, Ubeyy'in kırâetinde قَبْلَ مَوْتِهِمْ “*Ölümlerinden önce...*” şeklindedir.

İsa'ya îmân etmedikçe hiçbir Yahûdî asla ölmeyecektir. İbn Abbâs'a soruldu: Ya bir evin tepesinden düşerse ne olacak? Düşüşü sırasında söyler, diye cevap verdi. Ya onlardan

⁹² İbn Kesîr, a.g.e., C. II, s. 406; terc, C. V, s. 1999.

birinin boynu vurulursa, bu konuda be dersin? diye sordular. Dili onu söyler, diye cevap verdi.

Zikrettiğimiz hadislerin bütünü İbn Abbâs'a varan senedleriyle sahihtir. Aynı görüş sahih olarak Mücâhid, İkrîme, Muhammed İbn Sîrîn'den de rivâyet edilmiştir. Dahhâk, Cübeyir ve Suddî de böyle söylerler. Suddî bu görüşü İbn Abbâs'tan rivâyetle aktarırken Ubeyy İbn Ka'b'ın قَبْلَ مَوْتِهِمْ “Ölümlerinden önce...” kirâetini de nakleder.⁹³

E. Kıssalarda Görülen Müşkiller

Kur'ân-ı Kerîm, insanlık tarihinin önemli kesitlerini vurgulayan, geçmiş peygamberlerin kıssalarına ise ayrıntılı bir şekilde yer veren, bütün insanlığa gönderilmiş son kutsal kitaptır. İnsanlara yol göstermek için anlatılan kıssalardan biri de insanoğlunun atası Hz. Âdem'le ilgili olan kıssadır. Şimdi bu kıssada ilk etapta müşkilmiş gibi görünen ayetleri ele alalım.

1. Allah'ın İlk Halîfesi Hz. Âdem'in Yaratılış Kıssası ile İlgili Âyetler

Allah Teâlâ Bakara Sûresi'nin 2/30. âyetinde:

وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً

“Hatırla ki Rabbin meleklerle: Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım” deyince,

قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ

“Onlar: Bizler hamdinle seni tesbih ve seni takdis edip dururken, yeryüzünde fesat çıkaracak, orada kan dökecek insanı mı halife kılıyorsun? dediler.” buyurarak, meleklerin O'na soru sordukları ve Allah'ın onlara cevap verdiği beyan edilmektedir. Ancak bir başka âyette,

إِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي خَالِقٌ بَشَرًا مِنْ طِينٍ

“Rabbin meleklerle demişti ki: Ben muhakkak çamurdan bir insan yaratacağım.”⁹⁴ buyurduğunda, meleklerin hiçbir şey söylemediklerine işaret edilmektedir.

⁹³ İbn Keşîr, a.g.e., C. II, s. 404-405; terc, C. V, s. 1987-1989.

⁹⁴ Sâd, 38/71.

Bu âyetlerde ifadelerin farklı kullanılması açısından bir çelişkinin olduğu zannedilebilir. Ancak, Bakara Sûresi'ndeki âyette geçen halîfe kelimesi; Hz. Âdem (a.s.)'ın yaratılmasından önce, meleklerle; yeryüzünde bir halife yaratacağının açıklanması anlamında iken; Sâd Sûresi'nde geçen “*çamurdan bir insan yaratacağım*” ibaresi ise, o halîfenin çamurdan yaratılmış bir beşer olduğu haberini vermektedir.⁹⁵ Dolayısıyla bu ifadeler arasında bir çelişkinin söz konusu olmadığı açıkça anlaşılmaktadır.

Müfessirimiz İbn Kesîr, bu âyetlerde geçen ifadelerin kullanımlarının farklılığını şu şekilde açıklamıştır;

“Buradaki ‘halîfe’den maksad; sadece Hz. Âdem değildir. Çünkü yalnızca Âdem kastedilmiş olsaydı meleklerin “Yeryüzünde fesâd çıkarıp kan dökcek kimse mi yaratacaksın?” demeleri doğru olmazdı. Onlar sadece bu cinsten böyle davranacak kişileri kastetmişlerdir ve sanki onlar özel bir bilgiyle bunu bilmişlerdir, ya da Allah’ın bu cinsi yaratacağını haber verdiği beşerî tabîatın yapısından bunu anlamışlardır.” İbn Kesîr, “Bu âyetteki meleklerin sözü, Allah’a itirâz anlamında yani Âdem oğlunu kıskanma şeklinde değildir”, der. Bazı müfessirler bunun böyle olduğunu zannetmişlerdir. Ancak buradaki suâl, hikmetin açıklanıp belirtilmesi anlamındadır. Onlar bu mânâda demektedirler ki: “Ey Rabbımız, yeryüzünü fesâda verip kanlar dökcek kişilerin çıkacağı bu yaratığı yaratmaktan maksadın nedir? Eğer maksad onların sana kulluk etmeleri ise, “*Bizler hamdinle seni tesbih ve seni takdis ederiz*” ve bu babta bizden hiçbir tembellik, kusûr sâdır olmaz, demektedirler. Allah Teâlâ onların bu suâline cevap olarak “Sizin bilmediklerinizi ben bilirim” buyurmuştur. Sizin zikrettiğiniz bu bozuklukların, fesâdın bu cinsten sâdır olmasına rağmen bu varlığın yaratılışındaki kuvvetli menfaati ben bilirim, onu siz bilemezsiniz. Çünkü onlardan peygamberler kılacağım ve elçiler göndereceğim. Nitekim Allah Teâlâ bu konuyla ilgili şöyle buyurmaktadır: “Sizi yeryüzünde halîfeler yapan O'dur.”⁹⁶ “Biz isteseydik sizden yeryüzüne halef olan melekler yaratırdık.”⁹⁷ âyetlerini zikrederek konuyu açıklığa kavuşturmaya çalışmıştır.⁹⁸

⁹⁵ İbn Kesîr, a.g.e., C. VII, s. 72; terc, C. XII, s. 6890.

⁹⁶ Fâtır, 35/39.

⁹⁷ Zuhruf, 43/60.

⁹⁸ İbn Kesîr, a.g.e., C. II, s. 404-405; terc, C. I, ss. 99-100.

2. Hâbil-Kâbil Kıssası ile İlgili İhtilaflar

Allah Teâlâ; Mâide Sûresi'nin 5/27-32. âyetlerindeki zulmün, kıskançlığın, vahim âkıbetini; Hz. Âdem'in (a.s.) soyundan gelen iki oğlunun, cumhûrun söylediğine göre bunlar Hâbil ve Kâbil'dir-hikâyesini anlatarak bildiriyor. Hâbil ile Kâbil'den birinin diğerine nasıl saldırdığını, zulüm ve kıskançlık yüzünden Allah'ın diğerine lutfettiği nimeti çekemeyip onu öldürdüğünü ve Allah'a sunduğu kurbanı kabul etmesini istemediğini anlatıyor. Böylece öldürülen, günahları yok olup cennete gitmiş, öldüren de dünya ve âhirette hüsrâna mahkûm olarak kaybetmiştir.⁹⁹

Birçok müfessir'e göre; Hâbil ile Kâbil'in kıssası şöyle cereyan etmiştir: Allah Teâlâ, zarûret hali mevcûd olduğu için Hz. Âdem'in erkek çocuklarının kız çocuklarıyla evlenmesini emretmişti. Onların beyanına göre; Hz. Âdem'in (a.s.) her doğumda bir erkek bir de kız çocuğu doğuyordu. Bir önce doğan erkek, sonra doğan kızla evleniyordu.

Nihayetinde Hz. Âdem'in (a.s.) Hâbil ve Kâbil isminde iki oğlu oldu. Kâbil'in ikizi olan kız, Hâbil'in ikizi olan kızdandan daha güzel olduğu için, Kâbil ikizini Hâbil'e vermeyip onunla kendisi evlenmek istedi. Ancak Hz. Âdem (a.s.) buna müsaade etmedi. Bu durumda Hz. Âdem (a.s.) Allah için bir kurban takdim etmeleri gerektiğini; hangisinin kurbanı kabul edilirse onun haklı olacağını söyledi. Hâbil ve Kâbil kurbanlarını sundular. Sunulan kurbanlardan, Hâbil'in kurbanı kabul edilince Allah'ın kitabında anlattığı gibi, Kâbil ikiz kardeşinin Hâbil ile evlenmesine engel oldu ve Hâbil'i öldürdü.¹⁰⁰ Öldürme gerçekleşmeden önce, Hâbil, kardeşi Kâbil'e nasihatte bulunarak öldürmenin çok büyük bir günah olduğunu anlatmaya çalışır. Bu nasihatın bir bölümü, Mâide Sûresi'nin 5/29.

âyetinde Hâbil'in dilinden, *إِنِّي أُرِيدُ أَنْ تَبُوءَ بِإِثْمِي وَإِثْمِكَ فَتَكُونَ مِنْ أَصْحَابِ النَّارِ وَذَلِكَ جَزَاءُ*

الظَّالِمِينَ “Ben istiyorum ki, sen, hem benim günahımı hem de kendi günahını yüklenip ateşe

atılacaklardan olasın; zalimlerin cezası işte budur” buyurularak anlatılmaktadır. Bir başka

âyet-i kerîmesinde ise Allah Teâlâ, *وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى* “Hiçbir günahkâr, başkasının

günah yükünü yüklenmez”¹⁰¹ buyurmaktadır. Bu durumda bu iki âyetler arasında bir

çelişme varmış gibi görünmektedir. Çünkü âyetlerde kullanılan ifadelerin, bir kimsenin ilk

⁹⁹ İbn Keşîr, a.g.e., C. III, s. 75; terc, C. V, s. 2201.

¹⁰⁰ İbn Keşîr, a.g.e., C. III, s. 76; terc, C. V, s. 2201.

¹⁰¹ En'âm, 6/164; İsrâ, 17/15; Fâtır, 35/18; Zümer, 39/7.

okumasında ona garip geleceği açıktır. Ancak müfessirler bu âyetler üzerinde durmuş ve buradaki maksadı açıklamaya çalışmışlardır. Müfessirimiz İbn Kesîr de bu âyetlerin tefsirini yaparken Peygamberimiz (s.a.v.)’den gelen sahih hadisler ile ve ilk dönem müfessirinlerden yaptıkları te’villeri aktardıktan sonra, onun da bu konuda te’vîl yaptığını görüyoruz.

Müfessirimiz İbn Kesîr buna şu şekilde cevap vermiştir:

a) İbn Abbâs, Mücâhid, Dahhâk, Katâde ve Suddî gibi ilk müfessirler, “*Ben istiyorum ki, sen, hem benim günahımı hem de kendi günahını yüklenip ateşe atılacaklardan olasın; zalimlerin cezası işte budur*” âyetini böyle tefsir etmişlerdir: “Sen hem beni öldürmenin günahını hem de daha önce kendi işlediğin günahları çekip üzerine alasın anlamında olduğunu söylemişlerdir.”¹⁰²

b) Şibil, Ebû Necîh kanalıyla Mücâhid’den nakleder ki: o, bu ifadenin şu mânâyâ geldiğini söylemiştir: “Benim günahlarımın ve kanımın, senin üzerinde olmasını istiyorum. Böylece sen, her ikisini birlikte yüklenmiş olursun.”

İbn Kesîr de şöyle der: “Bu konuda insanlar, bu tür sözleri vehm olarak uydurmakta ve aslı astarı olmayan hadisler zikretmektedirler. Buna göre de; kâtil, maktûlün üzerinde hiçbir günah bırakmazmış. Ebû Bekr el-Bezzâr buna benzer bir hadis rivâyet ederse de, bu hadis onun değildir. Onun rivâyeti: Bize Amr İbn Ali... Hz. Âişe (r.a.) dan nakletti ki, Rasûlullah (s.a.v.): Ölümün acısı, hangi günâhın üzerinden geçerse onu siler, buyurmuştur. İbn Kesîr, bu hadisin bu şekliyle sahih olmadığı kanâatindedir. Eğer sahih olsaydı; bu, ölüm acısını çekmesi sebebiyle öldürülenin, bütün günahlarının bağışlanacağı anlamına gelirdi. Maktûlün günahlarının kâtile yüklenmesine gelince; böyle bir şey olamaz. Ancak bu husus, bazı şahıslarda aynı zamanda birleşebilir. Şöyle ki; mahşer gününde maktûl, kâtilden kanını talep eder. Ve kâtilin iyiliklerinden alınarak ‘zülme uğradığı miktarıyla’ maktûle verilir. Eğer kâtilin iyiliği tükenirse ve maktûl hakkını yeterince almamış olursa; maktûlün günahından alınarak kâtile yüklenir. Belki de maktûlün arta kalan günâhı, kâtilin üzerine yüklenir.”¹⁰³

c) İbn Cerîr et-Taberî, ilk başta zikredilen izahını destekleyip şöyle demiştir: “Hiçbir kimsenin başka birinin günahını yüklenmeyeceği nasslarda beyan edilmiştir. Bu

¹⁰² İbn Kesîr, a.g.e., C. III, s. 81; terc, C. V, s. 2207.

¹⁰³ İbn Kesîr, a.g.e., C. III, ss. 81-82; terc, C. V, ss. 2207-2208.

sebeple öldürülenin günahlarının öldürene intikal edeceğini söylemek pek de sağlıklı değildir.”¹⁰⁴ Nitekim Allah Teâlâ Kur’ân-ı Kerîm’de, her iş yapanın işine göre lehinde veya aleyhinde mükâfât alacağını haber vermiştir. Taberî burada özetle şöyle bir soru irâd etmektedir: Hâbîl; kardeşi Kâbîl’in kendisini öldürmesi ve yine kendisinin işlemiş olduğu suçları yüklenmesini nasıl istemiş olabilir? Halbuki onun kendisini öldürmesi yasak idi. Ve Taberî özetle bu soruya şöyle cevap vermektedir: Hâbîl; kardeşi kendisini öldürse de, kendisinin onu öldürmeyeceğini kardeşine haber vermiştir. Öldürülse bile suçun kendisinde değil, kardeşinde olmasını talep ederek bu işten elini çekmiştir. İbn Kesîr de, “Bu söz öğüt alan için öğüt; zorlanan için de zorlamadır” demiştir. Bunun için Hâbîl, “*Ben istiyorum ki, sen, hem benim günahımı hem de kendi günahını yüklenip ateşe atılacaklardan olasın; zalimlerin cezası işte budur*” demiştir.¹⁰⁵

3. Mûsâ (a.s.) Kıssasıyla İlgili Âyetlerde Görülen Müşkiller

Kur’ân-ı Kerîm farklı konuları içermektedir. Bunların içinde kıssaların da yer aldığını söylemek gerekir. Kur’ân’ın değişik sûrelerinde Hz. Musa’ya geniş yer verilmektedir.¹⁰⁶ Birçok sûrenin çeşitli âyetlerinde Hz. Mûsâ (a.s.)’ın kıssasından bahsedilmekte, aynı zamanda onun kendi toplumuna göstermiş olduğu farklı mu’cizelerden de bahsedilmektedir. Fakat bunlar anlatılırken bir takım farklı ifadeler kullanılmaktadır. Ancak kıssalarda kullanılan bu ifadelerin birbiriyle uyuşmaması söz konusu olmaz. Bir âyette farklı, diğer bir âyette ise farklı bir ifade kullanılırsa, bu durum bunların birbiriyle uyuşmadığı anlamına gelmez. Çünkü Kur’ân’ın bizzat kendisini tefsir etmesi birçok âlimin desteklediği bir metottur. Müfessirimiz İbn Kesîr de tefsirinde bu metodu kullanmıştır. Şöyle ki, farklı âyetlerde farklı kelimeler veya ifadeler kullanılmış olabilir; ancak hiçbir ifadenin başka bir ifadeyle tenakuz teşkil etmesi mümkün değildir. Allah bundan münezzehdir. Şimdi Hz. Mûsâ’nın asâsı ve yed-i beyza mu’cizesinden bahseden âyetleri görelim:

a. Hz. Mûsâ (a.s.)’nın Asâsı

Hz. Musâ’nın asâsı ile ilgili bir âyette,

¹⁰⁴ Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerir et-Taberî, **Taberî Tefsiri**, çev. Hasan Karakaya, Kerim Aytekin, C. III, Hisar Yayınları, İstanbul, 1996, s. 267.

¹⁰⁵ İbn Kesîr, a.g.e., C. III, s. 82; terc, C. V, s. 2208.

¹⁰⁶ Remzi Kaya, “Kur’ân-Kerîm Kıssaları ve Düşündürdükleri”, **U.Ü.İ.F.**, C. 11, S. 2, Bursa, 2002, s. 1, 48.

فَأَلْقَى عَصَاهُ فَإِذَا هِيَ ثُعْبَانٌ مُّبِينٌ “Bunun üzerine Musâ esasını yere attı. O hemen apaçık bir ejderha oluverdi!”¹⁰⁷, onun bir ejderha haline geldiği bildirilirken, diğer bir âyette ise,

فَأَلْقَاهَا فَإِذَا هِيَ حَيَّةٌ تَسْعَى “Onu hemen yere attı. Bir de ne görsün, hızla sürünen bir yılan değil mi!”¹⁰⁸ buyurularak, aynı asâ hızlı sürünen ve hareket eden, uzun ve hızlı bir yılan حَيَّةٌ تَسْعَى diye isimlendirilmiştir. Aynı mu’cize’den bahseden âyetler şunlardır:

وَأَنْ أَلْقِ عَصَاكَ فَلَمَّا رَأَاهَا تَهْتَزُّ كَأَنَّهَا جَانٌّ كُؤُكٌ بِيَرٍ يَلَانٍ بِيَبِي تَبِيَتَبِي هَارَكَتِ عَتَبِيَتَبِي بِيَبِي...¹⁰⁹

وَأَنْ أَلْقِ عَصَاكَ فَلَمَّا رَأَاهَا تَهْتَزُّ كَأَنَّهَا جَانٌّ “Ve "Asânı at!" (denildi). Musa (attığı) asâyı yılan gibi deprenir görünce”¹¹⁰ buyurularak, asâsının جَانٌّ küçük bir yılan olarak isimlendirilmiştir. Müfessirler, bu yılanın mahiyeti hakkında çeşitli izahlarda bulunmuşlardır. İbn Kesîr de bu duruma ilk müfessirlerden rivâyet edilen haberler ile cevap vermeye çalışmıştır. Müfessirlerden bazıları şöyle demiştir:

“O hemen apaçık bir ejderha oluverdi” âyeti hakkında İbn Abbâs’tan rivâyetle Ali b. Ebu Talha; O, erkek yilandır, demiştir. Suddî ve Dahhâk da böyle derler. Katâde ise; asânın, büyük bir yılanı dönüştüğünü söylemiştir. Suddî, “O hemen apaçık bir ejderha oluverdi” âyeti hakkında şöyle der: “ثُعْبَانٌ” yılanların erkeğidir.¹¹¹ İbn Kesîr ise şu izahı yapmıştır: Derhal o sana büyük bir yılan, hızlıca hareket eden uzun bir ejderhâ haline gelivermiş. Bir de Hz. Mûsa gördü ki, o sanki beyaz bir yılan gibi hareket ediyor. Bu beyaz yılan, hareket yönünden yılanların en hızlısı ve fakat aynı zamanda en küçük olanıdır. Bu ise, yani Hz. Mûsâ’nın değneğinden oluşan yılan ise son derece büyük ve son derece hızlıydı anlamındadır, der. Yani, koşan ve hareket eden bir yilandır.¹¹² Nitekim İbn Kesîr,

¹⁰⁷ A’râf, 7/107; Şuarâ, 26/32.

¹⁰⁸ Tâhâ, 20/20.

¹⁰⁹ Neml, 27/10.

¹¹⁰ Kasas, 28/31.

¹¹¹ İbn Kesîr, a.g.e., C. III, ss. 450-451; terc, C. VI, s. 3045; Ayrıca bkz. Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, C. X, s. 343.

¹¹² İbn Kesîr, a.g.e., C. V, s. 273; terc, C. X, s. 5203.

diğer âyetteki “جَانَّ” kelimesi, yılanların bir çeşidine verilen isimdir ki; yılanların hareket yönüyle en hızlısı ve en fazla kıvrılanıdır, der.¹¹³

Sabri Demirci *Fahrudin Râzî'nin Tefsiri Mefâtihu'l-Ğayb'da Müşkilü'l-Kur'ân* adıyla hazırladığı doktora çalışmasında Râzî'nin bu konuyla ilgili şu şekilde cevap verdiğini açıklar:

a) O, yılan haline geldiği anda küçük ve hızlı br yılan oldu. Sonra şişmanladı ve büyük br yılan haline gelecek şekilde gelişti. Buna göre “جَانَّ” kelimesiyle onun ilk hali, “تُعْبَانُ” kelimesiyle de onun ulaştığı son hal kastedilmiştir.

b) O, bir “تُعْبَانُ” (ejderha) büyüklüğünde idi, ama küçük ve ince bir yılan gibi süratli idi. Buna delil de Neml Sûresinin 10. âyetidir. Orada Allah Teâlâ, “*Asanı at! (Musa attığı kocaman) asa'sının küçük bir yılan gibi titreşip hareket ettiğini görünce...*” buyurmuştur.¹¹⁴

Yani, farklı âyetlerde kullanılan ifadelerin aralarında bir çelişki varmış gibi düşünülmemelidir. Halbuki “تُعْبَانُ” ve “جَانَّ” kelimeleri arasında bir zıddiyetin bulunduğu anlaşılmaktadır. Burada ilk bakışta bu kelimeler arasında bir tutarlılığın olduğu düşünülürse de, kıssanın detayları açısından tekrarlanan kelimelerin daha iyi anlaşılın ve kafalarda bir sorun kalmasın diye kullanıldığı görülmektedir.

b. Yed-i Beyza (Bembeyaz El) Mu'cizesi

Hız. Mûsâ'nın büyük mu'cizelerinden birisi de yed-i beyza, yani bembeyaz el mu'cizesidir. Âyet-i kerîmelerde çeşitli ifadelerle zikredilmiştir. Söz konusu âyetler şunlardır:

وَنَزَعَ يَدَهُ فَإِذَا هِيَ بَيْضَاءُ لِلنَّاظِرِينَ “*Ve elini çıkardı. Birdenbire o da seyredenlere bembeyaz görünüverdi.*”¹¹⁵

¹¹³ İbn Keşîr, a.g.e., C. VI, s. 191; terc, C. XI, s. 6125.

¹¹⁴ Bkz. Sabri Demirci, *Kur'ân'da Müşkül Âyetler*, s. 165.

¹¹⁵ A'râf, 7/108; Şuarâ, 26/33.

وَأَضْمُمُ يَدَكَ إِلَى جَنَاحِكَ تَخْرُجُ بَيِّضَاءَ مِنْ غَيْرِ سُوءٍ ءَايَةٌ أُخْرَى
altına sok ki, bir başka mucize olmak üzere o, kusursuz ve lekesiz beyazlıkta çıksın.”¹¹⁶

وَأَدْخِلْ يَدَكَ فِي جَيْبِكَ تَخْرُجُ بَيِّضَاءَ مِنْ غَيْرِ سُوءٍ
bembeyaz çıksın.”¹¹⁷

اسْلُكْ يَدَكَ فِي جَيْبِكَ تَخْرُجُ بَيِّضَاءَ مِنْ غَيْرِ سُوءٍ
çıkacaktır.”¹¹⁸

Müfessirimiz İbn Kesîr, bu âyetleri bağdaştırarak şöyle izah etmiştir:

Hız. Mûsâ Firavun ile yüzyüze gelince, Allah Teâlâ ona elini cebine sokmasını emretmiştir. Bu da Hız. Mûsâ'ya verilen ikinci bir mu'cizedir. İbn Kesîr, âyetlerde geçen “Elini koynuna sok...” ile “Bir de elini koltuğunun altına sok ki...” ifadelerinin, Kasas Sûresi'nin 28/32. âyetiyle bağdaştırarak açıklamıştır; “Bu ikisi Firavun ve adamlarına karşı Rabbından iki mu'cizedir”. Mücâhid “Bir de elini koltuğunun altına sok ki” âyeti ile Hız. Mûsâ'nın elini pazusu altına koymakla emrolunduğunu söyler.¹¹⁹ Allah Teâlâ burada, “kusursuz ve lekesiz beyazlıkta çıksın” buyuruyor ki, elinin alatenlilikten, hastalıktan veya herhangi bir ayıptan ârî olarak çıkacağı haber verilmiştir. İbn Kesîr bu açıklamayı, İbn Abbâs, Mücâhid, İkrime, Katâde, Dahhâk ve Suddî olmak üzere başkalarının da yaptığını söyler.¹²⁰

c. Allah'ın Hız. Mûsâ'ya (a.s.) Yaptığı Nidaların Farklı Şekillerde Olması

Kur'ân-ı Kerîm'de, Allah Teâlâ'nın Hız. Mûsâ'ya seslendiğinde farklı ifadelerin kullanıldığını görmek mümkündür. Bu ifadeler âyet-i kerîmelerde şöyle geçmektedir:

Allah Teâlâ, Tâhâ Sûresi'nin 20/11-12. âyetlerinde,

فَلَمَّا أَتَاهَا نُودِيَ يَامُوسَى - إِيَّيْنَا أَنَا رَبُّكَ

“Oraya vardığında kendisine (tarafımızdan): Ey Musa! diye seslenildi: Muhakkak ki ben, evet ben senin Rabbinim!” buyururken, Kasas Sûresi'nin 28/30. âyetinde,

¹¹⁶ Tâhâ, 20/22.

¹¹⁷ Neml, 27/12.

¹¹⁸ Kasas, 28/32.

¹¹⁹ İbn Kesîr, a.g.e., C. VI, s. 191; terc, C. X, s. 5205.

¹²⁰ İbn Kesîr, a.g.e., C. VI, s. 191; terc, C. X, s. 5205.

فَلَمَّا جَاءَهَا نُودِيَ أَنْ بُورِكَ مَنْ فِي النَّارِ وَمَنْ حَوْلَهَا وَسُبْحَانَ اللَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

“Oraya geldiğinde şöyle seslenildi: Ateşin bulunduğu yerdeki ve çevresindekiler mübarek kılınmıştır! Âlemlerin Rabbi olan Allah, eksikliklerden münezzehtir!” buyurmuştur. Diğer bir âyette de Allah Teâlâ Hz. Mûsâ’ya şöyle seslendi:

فَلَمَّا أَتَاهَا نُودِيَ مِنْ شَاطِئِ الْوَادِ الْأَيْمَنِ فِي الْبُقْعَةِ الْمُبَارَكَةِ مِنَ الشَّجَرَةِ أَنْ يَا مُوسَى إِنِّي أَنَا اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ

“Oraya gelince, o mübarek yerdeki vâdinin sağ kıyısından, (oradaki) ağaç tarafından kendisine şöyle seslenildi: Ey Musa! Bil ki ben, bütün âlemlerin Rabbi olan Allah'ım.”¹²¹

İbn Keşîr, bu âyetlerin tefsirini yaparken, bu ayetlerde bir işkalin olup olmadığına belirtmemiş, yani detaylarına girmemiş, ancak burada Allah'ın Hz. Mûsâ'ya seslendiğinde şunu kastettiğini söyler. Yani, “Ey Mûsâ, şüphesiz ki (seninle konuşup sana hitâb eden) senin Rabbin Benim Ben” buyurarak bildirmiştir.¹²² O Allah ki dilediğini yapar, yaratıklarından hiçbir şeye benzemez, O'nun yaptıklarından hiçbir şey O'nu ihâta edemez. O, Aliyy ve Azîm olan'dır. Bütün yaratıklardan ayrılmış ve onlara benzemeyendir. Yer ve gökler O'nu ihâta edemez. Bilakis O, Ehad'dır, Samed'dir, sonra da onlara benzemekten münezzehtir.¹²³

Mefâtîhu'l-Ğayb sahibi Fahrüddîn er-Râzî, bu üç âyet arasında bir tezatın bulunmadığını söyler. Allah Teâlâ hepsini anlatmış, fakat her sûrede o seslenmenin bir kısmını nakletmiştir.¹²⁴

F. Konu ve Yer Değişikliği ile İlgili Âyetlerdeki Müşkiller

Âyetler arasında zahiri ihtilaf, bazen konu ve yerin değişikliğinden kaynaklanır. Bazen konuya bazen de yer değişikliğine bağlı bir müşkilatın olduğu zannedilir. Bunun

¹²¹ Neml, 27/8.

¹²² İbn Keşîr, a.g.e., C. V, s. 270; terc, C. X, s. 5200.

¹²³ İbn Keşîr, a.g.e., C. VI, s. 191; terc, C. XI, s. 6125.

¹²⁴ Râzî, **Tefsîr-i Kebîr (Mefâtîhu'l-Ğayb)**, trc. Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, Sadık Doğru, C. XVII, s. 509.

için de âlimler bunları birbirinden ayırıp her birine bağlı olan bir sebebin olduğunu söylemişlerdir.

1. İnsanların Sorguya Çekilip Çekilmeyeceği Meselesi

Aşağıda zikredeceğimiz âyetlerde bir taraftan insanların sorguya çekilecekleri ifade edilirken, diğer taraftan da insan ve cinne bir şey sorulmayacağı buyurulmaktadır. Meselâ,

A'raf Sûresi 7/6. âyette *فَلَنَسْأَلَنَّ الَّذِينَ أُرْسِلَ إِلَيْهِمْ وَلَنَسْأَلَنَّ الْمُرْسَلِينَ* “*Elbette kendilerine peygamber gönderilen kimseleri de, gönderilen peygamberleri de mutlaka sorguya çekeceğiz!*”

Hicr Sûresi 15/92-93. âyetlerinde *فَوَرَبِّكَ لَنَسْأَلَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ* “*Rabbin hakkı için, mutlaka onların hepsini, sorguya çekeceğiz; yapmakta oldukları şeyleri*” ve Saffat Sûresi 37/24. âyetinde *وَقِفُّهُمْ إِنَّهُمْ مَسْئُولُونَ* “*Onları tutuklayın, çünkü onlar sorguya çekilecekler!*” buyurularak, insanların sorguya çekilecekleri bildirilmektedir.

Ancak Kasas Sûresi 28/78. âyette *وَلَا يُسْأَلُ عَنْ ذُنُوبِهِمُ الْمُجْرِمُونَ* “*Günahkârlardan günahları sorulmaz (Allah onların hepsini bilir)*” ve Rahman Sûresi 55/39. âyetinde *فَيَوْمَئِذٍ لَا يُسْأَلُ عَنْ ذَنْبِهِ إِنْسٌ وَلَا جَانٌّ* “*İşte o gün insana da cine de günahı sorulmaz*” sorgulamanın olmayacağından bahsedilmektedir.

Bu âyetlerde bir ihtilaf var gibi görünmektedir. Müfessirimiz İbn Kesîr şöyle te'lif ederek aralarındaki farkı açıklamış, aynı zamanda bu âyetleri başka âyetlerle uzlaştırmaya çalışmıştır:

a) İbn Kesîr, Allah Teâlâ'nın birinci âyetteki, “*Elbette kendilerine peygamber gönderilen kimseleri de, gönderilen peygamberleri de mutlaka sorguya çekeceğiz!*” kavli şu âyetler gibidir, der: “*O gün Allah onlara seslenip: Peygamberlere ne cevap verdiniz? der.*”¹²⁵, “*Allah'ın peygamberleri toplayıp da "Size ne cevap verildi" dediği gün, "Bizim hiçbir bilgimiz yok, şüphesiz gizlilikleri hakkıyla bilen ancak sensin" diyeceklerdir.*”¹²⁶

¹²⁵ Kasas, 28/65.

¹²⁶ Mâide, 5/109.

Yani Allah Teâlâ burada, kıyamet gününde ümmetlere; Allah'ın peygamberleri vasıtasıyla gönderdiği şeylere ne ile icabet ettiklerini; peygamberlere de risâletlerini nasıl tebliğ ettiklerini soracaktır, demektedir. İbn Abbâs bu âyet hakkında şöyle demiştir: Allah Teâlâ insanlara, peygamberlere ne ile icâbette bulduklarını; peygamberlere ise neleri tebliğ ettiklerini soracaktır.¹²⁷

b) “Onları tutuklayın, çünkü onlar sorguya çekilecekler!” âyet-i kerîmesinde buyurulan İbn Kesîr'in ifadesi şöyle olmuştur: Onları durdurun ki dünyada onlardan sâdir olmuş amel ve sözlerinden sorulsunlar.¹²⁸ Dahhâk'ın İbn Abbâs'tan rivâyetine göre o, bu âyeti şöyle anlamıştır: Onları hapsediniz, şüphesiz onlar hesaba çekileceklerdir.¹²⁹ “*Rabbin hakkı için, mutlaka onların hepsini, sorguya çekeceğiz; yapmakta oldukları şeyleri*” âyeti önceki âyetle paralel olarak aynı ifadeyi etmektedir. Şöyle ki âyette geçen, “Onlar sorguya çekilecekler” ibaresi hakkında müfessirler değişik yorumlar yapmışlardır: İbn Ömer rivâyetinde bu âyet hakkında şöyle demiştir: “Kelime-i tevhidi deyip demediklerini soracağız.”, Mücâhid de bu görüştedir. İbn Abbâs şöyle der: Allah Teâlâ onlara: Şunu şunu yaptınız mı? diye sormayacaktır. Zîrâ O, bunları onlardan daha iyi bilmektedir. O yüzden Allah Teâlâ, “*İşte o gün insana da cine de günahı sorulmaz*” buyurmuştur. Fakat: Niçin şunu şunu yaptınız? diye soracaktır.¹³⁰ Bu görüşlerin hepsi kâfirlerin hesaba çekileceğinin delilidir.

c) İbn Kesîr, “*İşte o gün insana da cine de günahı sorulmaz*” âyet-i kerîmesini Allah Teâlâ'nın şu âyetiyle bağdaştırıp uzlaştırmıştır; “*Bu, (kâfirlerin) konuşamayacağı bir gündür. Onlara izin de verilmez ki (sözde) mazeretlerini beyan etsinler.*”¹³¹ Sonra da devam ederek; Bu bir haldir. Başka bir halde ise yaratıklar bütün amellerinden sorulacaklarını belirtmiştir. Zîrâ Allah Teâlâ, “*Rabbin hakkı için, mutlaka onların hepsini, sorguya çekeceğiz; yapmakta oldukları şeyleri*” buyurmaktadır.¹³² Bu sebeple de Katâde der ki: “İşte o gün; insana da, cinne de günahından sorulmaz.” Çünkü bu sorgu daha önce yapılmış, sonra topluluğun ağzı mühürlenerek elleri ve ayakları onların yaptıklarını söylemiştir. Mücâhid şöyle der: Melekler suçluya sormazlar, zîrâ onlar yüzlerinden tanınırlar. Sonra İbn Kesîr de, sanki bu, onların (kâfirlerin) cehenneme götürülmeleri

¹²⁷ İbn Kesîr, a.g.e., C. II, s. 172, C. II, s. 382; terc, C. VI, ss. 2903-2904.

¹²⁸ İbn Kesîr, a.g.e., C. VII, s. 8; terc, C. XII, s. 6787.

¹²⁹ İbn Kesîr, a.g.e., C. VII, s. 8; terc, C. XII, s. 6787.

¹³⁰ İbn Kesîr, a.g.e., C. IV, ss. 468-469; terc, C. IX, ss. 4413-4414.

¹³¹ Murselât, 77/35-36.

¹³² İbn Kesîr, a.g.e., C. VII, s. 474; terc, C. XIV, s. 7654.

emrolunduktan sonradır. İşte o zaman onlara günahları sorulmayacak, aksine cehenneme sürülerek oraya atılacakları belirtilmiştir.¹³³ Nitekim Allah Teâlâ başka bir âyette şöyle buyurur: “*Suçlular, sîmalarından tanınır.*”¹³⁴

2. Hanımlar Arasında Adaletin Sağlayıp Sağlayamaması Meselesi

Bu konuya dair verilebilecek örnek âyetler şunlardır:

فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ
*“Haksızlık yapmaktan korkarsanız bir tane alın; yahut da sahip olduğunuz (cariyeler) ile yetinin.”*¹³⁵ Aynı konuyla ilgili yine Nîsâ Sûresi’nin 4/129. âyetinde,

وَلَنْ تَسْتَطِيعُوا أَنْ تَعْدِلُوا بَيْنَ النِّسَاءِ
“Üzerine düşüp uğraşsanız da kadınlar arasında âdil davranmaya güç yetiremezsiniz.” şeklinde buyurulmuştur. Bu iki âyet arasında bir çelişkinin bulunduğu îma edilirse de aslında böyle bir şeyin söz konusu olmadığı anlaşılır. Şöyle ki müfessirimiz İbn Kesîr, burada kadınların birden fazla olması halinde; aralarında adaletli davranmamaktan korkarsanız eğer, böyle bir endişesi olan kişi bir kadınla ya da odalık câriyelerle yetinsin diye açıklamalarda bulunmuştur. Bu da vâcib değil, müstehabtır, yaparsa güzeldir, yapmazsa günahı yoktur, der.¹³⁶ İkinci âyette ise, insanların kadınlar arasında bütün yönleriyle eşit davranmaya asla gücü yetmeyeceği anlamında olduğunu söyler. Bu da şu demektir: görünüşte bir gece birine, bir gece diğerine ayırmak sûretiyle bir eşitlik meydana gelse bile, sevgide ve cimâ’da mutlaka bir eşitsizliğin olacağını belirten İbn Kesîr, âyetlerdeki maksadı çözmeye çalışmıştır. Bunu, İbn Abbâs, Ubeyde es-Selmânî, Mücâhid, Hasan el-Basrî ve Dahhâk gibi müfessirler de söylemiştir.¹³⁷

Keşşâf sahibi ez-Zemahşerî, “*Üzerine düşüp uğraşsanız da kadınlar arasında âdil davranmaya güç yetiremezsiniz*” âyetinde buyurulan maksadı şöyle açıklar: Eşit davranmanız imkânsızdır. Yani onlar için gereken konularda, fazlalık veya eksikliğe hiç meyletmeden eşitsizlik imkânsızdır. Ayrıca ona göre bu âyet, sevgide âdil olmanın gerektiğini ifade etmektedir.¹³⁸

¹³³ İbn Kesîr, a.g.e., C. VII, s. 474; terc, C. XIV, ss. 7654-7655.

¹³⁴ Rahmân, 55/41.

¹³⁵ Nîsâ, 4/3.

¹³⁶ İbn Kesîr, a.g.e., C. III, s. 173; terc, C. IV, s. 1549.

¹³⁷ İbn Kesîr, a.g.e., C. III, s. 372; terc, C. V, s. 1955.

¹³⁸ Zemahşerî, *Keşşâf*, C. I, 1. b., Kâhire, 1957, s. 572.

Müfessir Seyyid Kutub bu âyetler hakkında şöyle der: “Nîsâ Sûresi”nin 4/3. âyetinde istenilen adalet; yani muamelelerde (davaranışlarda), nafakada ve cinsî münasebette adalettir. Kalbî arzu ve duygulardaki adalete gelince ise, hiçbir kimseden bu konuda adil olması beklenmez. Çünkü bu insanın kudreti dışındadır. Dolayısıyla Allah’ın şerîfatı, sağdan verip soldan alma gibi, bir âyette emrederken bir başka âyette yasaklamaz. Ancak burada istenilen adaletin; hiçbir hususta kadınlarından birini noksan bırakmayacak veya diğerinden daha makbul saymayacak şekilde bir adalet olarak nitelendirmektedir. Tıpkı Hz. Muhammed’in (s.a.v.) yaptığı gibi... ki o insanların en şerefli, en yücesi ve en adildir.¹³⁹

Bu açıklamalardan anlaşılıyor ki, eşler arasındaki adaletin gerçekleştirilmesi son derece zordur. Çünkü adalet her şeyin başında gelmektedir. Bunun için de çok evliliğin bir emir olarak değil de ruhsat olarak anlaşılması gerektiğini söylemek gerekir. Yani Allah Teâlâ birden fazla kadınla evlenmeyi câiz/helâl kılmış ama bir emir kipiyle “evlenin” buyurmamıştır. Nitekim bugünkü şartlarda da çok evliliğin çoğu insanın kaldıramayacağı bir yük olduğunu belirtmemiz gerekir. İnsanın kaldıramayacağı bir işi yapması sağlıklı değildir; hatta kendine zulm bile sayılır.

3. En Seçkin Ümmetle İlgili Âyetlerdeki Müşkil

Bu konuyla ilgili şu âyetleri örnek olarak verebiliriz:

كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ

“(Ey Ümmet-i Muhammed!) Siz, insanların iyiliği için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz...”¹⁴⁰ buyrulurken, diğer bir âyette ise,

وَلَقَدْ اخْتَرْنَاَهُمْ عَلَىٰ عِلْمٍ عَلَىٰ الْعَالَمِينَ

“Andolsun biz İsrailoğullarına, bilerek, (kendi zamanlarında) âlemlerin üstünde bir imtiyaz verdik”¹⁴¹ buyurulmaktadır.

¹³⁹ Seyyid Kutub, **Fî Zilâli'l-Kur'ân**, çev. Salih Uçan, Vahdettin İnce, Mehmet Yolcu, C. II, Dünya Yayınları, İstanbul, 1999, s. 353.

¹⁴⁰ Âli-İmrân, 3/110.

¹⁴¹ Duhân, 44/32.

İlk bakışta bu iki âyet arasında bir tenakuz halinde olduğu zannedilebilir. Son âyette kastedilen İsrâiloğullarıdır. Ancak Âl-i İmrân Sûresi'nin âyeti dikkate alındığı zaman İsrâiloğullarının kendi zamanları içerisinde üstün kılındıkları anlaşılmaktadır.

Bu iki âyetle ilgili İbn Kesîr'in, ilk müfessirlerin yaptıkları rivâyetleri aktarır, kendisinin de bir yorumda bulunduğunu görüyoruz. İbn Kesîr, ikinci âyeti Mücâhid'in şöyle anladığını söyler: Ve andolsun ki Biz, bile bile onları içlerinde buldukları kimselerden daha seçkin kıldık. Katâde şöyle der: Onlar içinde buldukları zamanın halkı üzerinde seçkin kimseler kılınmıştır. Ayrıca: Şüphesiz her zaman için bir âlem vardır, denilmiştir.¹⁴² İkinci âyette ise, Allah Teâlâ, Muhammed (s.a.v.)'in ümmetinin, ümmetlerin, yani İsrâiloğullarından sonra en hayırlı ümmet olduğunu belirtmiştir. İbn Kesîr bu görüşleri naklettikten sonra şunları ekler: Birinci âyette kastedilen, bütün bir ümmet hakkında umûmî olduğudur. Her nesil bundan nasîbini alacaktır: Bu ümmetin en hayırlısı Rasûlullah (s.a.v.)'in aralarında gönderilmiş olduğu nesildir, sonra onları takip edenler, sonra da onları takip edenlerdir diyerek konuya bir başka âyet-i kerîmeyle bağdaştırıp açıklık getirmiştir.¹⁴³ “Böylece sizi orta bir ümmet yaptık ki” yani, seçkin bir ümmet yaptık ki, “... insanlara şahid olasınız”¹⁴⁴ buyurulmaktadır. Bu âyette geçen “vasat” kelimesi İbn Kesîr, “en seçkin ve en iyi” anlamlarına geldiğini söylemektedir.¹⁴⁵

4. Allah Teâlâ'nın Hz. Mûsâ ile Vaadleşmesi

Allah Teâlâ'nın Hz. Mûsâ ile Vaadleşmesini bildiren âyetlerde farklı ifadeler söz konusudur. Mesela, bir âyette,

وَأِذْ وَعَدْنَا مُوسَىٰ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَنْتُمْ ظَالِمُونَ

“Musa'ya kırk gece (vahyetmek üzere) söz vermiştik. Sonra haksızlık ederek buzağıyı (tanrı) edindiniz”¹⁴⁶ buyurularak Allah Teâlâ'nın Hz. Mûsâ ile kırk gece vâ'adleştiğini belirtilmektedir. Başka bir âyette ise farklı ifadelerin kullanıldığı görülür ve Hz. Mûsâ'nın Allah Teâlâ ile otuz gece sonra on daha ilave edilerek vâ'adleştiği zikredilmektedir. Söz konusu âyet şudur:

¹⁴² İbn Kesîr, a.g.e., C. VII, s. 241; terc, C. XIII, s. 7193.

¹⁴³ İbn Kesîr, a.g.e., C. II, s. 77; terc, C. IV, s. 1332.

¹⁴⁴ Bakara, 2/143.

¹⁴⁵ İbn Kesîr, a.g.e., C. I, s. 275; terc, C. III, s. 598.

¹⁴⁶ Bakara, 2/51.

وَوَاعَدْنَا مُوسَى ثَلَاثِينَ لَيْلَةً وَأَتَمَمْنَاهَا بِعَشْرِ فِتْمٍ مِيقَاتُ رَبِّهِ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً

“(Bana ibadet etmesi için) Musa'ya otuz gece vade verdik ve ona on gece daha ilâve ettik; böylece Rabbinin tayin ettiği vakit kırk geceyi buldu”¹⁴⁷ buyurulmaktadır. Bu âyetlerde geçen ifadelerin aralarında bir tutarsızlığın olduğu düşünülebilir. Hatta müfessirler bile bu gecelerin mahiyeti açısından ihtilafa düşmüşlerdir. Buna rağmen müfessirimiz İbn Kesîr bu âyetlerde zikredilen gecelerin sayısı farklı kullanılmış olsa da aslında aynı şeyi ifade edildiğini anlaşılması gerektiğini düşünmektedir. Şimdi bu iki âyet hakkında daha özet bir şekilde İbn Kesîr'in görüşünü ortaya koymak sûretiyle diğer büyük müfessirlerinin görüşlerine de bir göz atalım:

Denildi ki: Bu süre, bütünüyle Zülkâde ayı ve Zülhicce'nin son günüydü. Ondan sonra Firavun kavminden kurtulup denizden geçmeleri gerçekleşmişti.

İbn Kesîr şöyle der: “Allah Teâlâ, İsrâîloğullarına minette bulunuduktan sonra Hz. Mûsâ ile konuşmuş, hükümlerinin ve şeriatlarının açıklanmaları yer alan Tevrat'ı vermiş ve böylece onları hidayete erdirmişti. Bu esnada Allah Teâlâ Hz. Mûsâ'ya otuz gece vâde verdiğini zikretmektedir.” İbn Kesîr, müfessirlerinin bu günlerin mahiyeti hakkında şöyle dedikleri söyler: Hz. Mûsâ bu günlerde oruç tuttu. Sonra vâde tamamlandığında bir ağaç kabuğu ile misvaklandı. Sonra da Allah Teâlâ, vâdeyi on gece daha ekleyerek kırka tamamlanmasına emretti, demişler. İbn Kesîr, müfessirlerin bu ‘On’ un ne olduğu hususunda tartışmaya sevk etmişlerdir, der. Müfessirlerin çoğuna göre otuz gün Zülkâde ayının olduğuna işaret edilmektedir. On gün ise, Zülhicce ayının on günüdür demişler. İbn Kesîr, bu görüşü ileri sürenler, Mücâhid, Mesrûk ve İbn Cüreyc'dir, der. Ayrıca İbn Abbâs da böyle rivâyet etmiştir. Buna göre; vâde, kurban günü tamamlanmıştır. Yine o günde, Hz. Mûsâ ile konuşma vukû bulunmuştur. Aynı zamanda o günde, Allah Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in dinini tamamlamıştır.¹⁴⁸ Dolayısıyla ikinci âyette otuz gün üzerine on gün daha ilave edilerek ilk âyette belirtilen kırk gün ile aynı sonuca varılmaktadır. Böylece bu iki âyetler arasında kullanılan farklı ifadelerinin birbiriyle uyduğu görülmektedir.

¹⁴⁷ A'râf, 7/142.

¹⁴⁸ İbn Kesîr, a.g.e., C. I, s. 130, C. III, s. 465; terc, C. II, s. 339, C. VI, s. 3077.

5. Kur'ân'ın Ramazan Ayının Kadir Gecesi'nde İndirilip İndirilmemesi Meselesi

Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِّلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِّنَ الْهُدَىٰ وَالْفُرْقَانِ

“Ramazan ayı, insanlara yol gösterici, doğrunun ve doğruyu eğriden ayırmanın açık delilleri olarak Kur'an'ın indirildiği aydır.”¹⁴⁹ Bu âyet-i kerîme Kur'ân-ı Kerîm'in Ramazan ayında indirildiğine beyân etmektedir. Ancak bir başka âyette şöyle buyrulur:

إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ

“Biz onu (Kur'an'ı) Kadir gecesinde indirdik.”¹⁵⁰

Müfessirimiz İbn Kesîr bu âyet-i kerîmeleri başka âyetlerle bağdaştırıp aralarındaki farkı çözmüş ve buradaki vehmi ortadan kaldırmıştır. Şöyle ki, Allah Teâlâ; Ramazan ayını diğer aylardan ayırd ederek övdüğünü ve bu ayı, Kur'ân-ı Kerîm'i indirmek üzere bizzat kendisinin seçtiğini bildirmektedir. Ayrıca bu ayın bütün ilâhî kitapların peygamberlere indirilmek üzere seçilmiş bir ay olduğu hadislerde vârid olmuştur. Nitekim İmâm Ahmed İbn Hanbel'in Hâşim oğullarının kölesi Ebu Saîd, Vâsile İbn Eskâ'dan naklen Rasûlullah (s.a.v.)'in şöyle buyurduğunu söyler: “İbrâhim'in sahîfeleri Ramazân'ın ilk gecesinde indirildi. Tevrât Ramazan'ın altıncı gecesinde indirildi. İncil Ramazan'ın onüçüncü gecesinde indirildi. Allah Teâlâ Kur'ân'ı ise Ramazan'ın yirmidördüncü gecesinde indirmiştir.” İbn Abbâs ise Hz. İbrahim'in sahifelerinin, Tevrât, Zebûr ve İncil'in topluca bir gecede indirildiğini, Kur'ân-ı Kerîm'in ise Levh-i Mahfûz'dan bütün halinde bir gecede Beytu'l-İzze'ye Ramazan ayının Kadir gecesinde dünya semasına indirildiğini, sonra olayların akışı doğrultusunda Rasûlullah'a (s.a.v.) 23 senede azar azar indirildiğini belirtmiştir.¹⁵¹ Dolayısıyla birinci âyet Kur'ân'ın Ramazan ayında indirildiğine dair bir delildir. İkinci âyet ise Kur'ân'ın Kadir gecesinde indirildiğine bir delil olarak gösterilmektedir. Nitekim İbn Kesîr Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır, der: “Biz onu (Kur'an'ı) mübarek bir gecede indirdik”¹⁵² âyetinde zikredilen “mübarek bir gecede”

¹⁴⁹ Bakara, 2/185.

¹⁵⁰ Kadr, 97/1.

¹⁵¹ İbn Kesîr, a.g.e., C. I, s. 309; terc, C. III, ss. 711-712.

¹⁵² Duhân, 44/33.

ibaresi, Kadir gecesinin olduğu ve bu gece Ramazan ayının içeresinde bulunduğu belirtilmiştir.¹⁵³

Sonuç olarak İbn KesİR'in de açıkladığı gibi bu iki İyetin mahiyeti açısından bir tutarsızlığın sÖz konusu olmadığı anlaşılmaktadır.

---

¹⁵³ İbn KesİR, a.g.e., C. VIII, s. 462; terc, C. XVI, s. 8537.

SONUÇ

Kur'ân-ı Kerîm'in inzal edilmesinden itibaren müslümanlar Allah'ın kelâmını en doğru şekilde anlamaları için ellerinden geldiği kadar çabayı göstermeye çalışmışlardır. O dönemdeki sahabeler arasında bir takım sorunlar yaşanmış olsa bile, özellikle de Kur'ân-ı Kerîm âyetleri söz konusu olduğunda, anlamadıkları yerlerde doğrudan Hz. Peygamber'e danışıp sorunu ortadan kaldırmışlardır. Peygamberimizden sonra da Kur'ân-ı Kerîm'in yorumuyla ilgili problemler devam etmeye başlamış ve bu konuda âlimler eserler yazma yolunu tercih edip, söz konusu sorunları çözmeye çalışmışlardır.

İslam âlimleri, Kur'ân'ı daha iyi anlayabilmek için müstakil eserler te'lîf etmişler, bu arada Kur'ân ilimlerine dair kitaplar da yazmışlardır. Bunlar arasında önemli bir yeri olan *Müşkilü'l-Kur'ân* ilmi de Kur'ân'ın daha doğru bir şekilde anlaşılabilmesine yardımcı olmaktadır.

Bazı dönemlerde insanların zihinlerinde Kur'ân âyetleri hakkında bir takım sorular oluşmaya başlamıştır. Hatta kimileri Kur'ân'daki bazı âyetlerin birbiriyle çeliştiğini ileri sürmüşlerdir. İslâm'a karşı olan bu kesim, Müslüman toplumunun aralarına girmiş ve bu konularla ilgili olarak onlar arasında sıkıntı oluşturmaya başlamışlardır. Dolayısıyla Müslümanlardan bazıları da: "Acaba Allah'ın kelâmında bir tutarsızlık mı vardır" diye düşünmeye başlamışlardır. Bundan dolayı da bu tehlikeli ve boş düşüncelere karşı cevap vermek için, *Müşkilü'l-Kur'ân* ilmi ortaya çıkmıştır.

Bu ilim hakkında yazılan eserlerden en önemlisi İbn Kuteybe'nin *Te'vîlu Müşkilü'l-Kur'ân* adlı eseridir. Bu kitabın, diğer eserlerin arasında ayrı bir yere sahip olduğu söylemek gerekir. İbn Kuteybe'nin bu eseri kaleme almasının amacı, o dönemde yaşamış olan mühlid ve zındıkların, Kur'ân-ı Kerîm'e karşı eleştirilerine cevap vermektir.

İslam âleminde yıllar boyunca haklı bir şöhrete sahip olan âlimlerden birisi de İbn Kesîr'dir. Büyük bir müfessir olarak tanınan İbn Kesîr, genç yaşlardan itibaren ilimle meşgul olmuş, değerli eserler te'lîf etmiştir. Özellikle onun eserlerinin arasında en değerli olanı *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* isimli dört ciltlik kitabıdır.

İşte biz, bu değerli bir eserde müşkil âyetlerin nasıl çözüme kavuşturulduğunu tespit etmek, böylece *Müşkilü'l-Kur'ân* ilmine bu açıdan katkıda bulunmak maksadıyla böyle bir çalışmayı yapmış bulunuyoruz.

Üç bölümden meydana gelen çalışmamızın birinci bölümünde *Müşkilü'l-Kur'ân* ilmi ve kaynakları, ikinci bölümde İbn Kesîr'in hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmiş; üçüncü bölümde ise, müşkil olarak değerlendirilen âyetlerin İbn Kesîr tefsir tefsirinde nasıl açıklandığının tespitine ve bunların izahına çalışılmıştır.

İbn Kesîr'in tefsirinde kullanmış olduğu metotlardan en önemlisi, Kur'ân'ı Kur'ân'la tefsir etmesidir. Bu mümkün olmadığı takdirde, hadislere başvurmuştur ki, bunu biz de konuları çalışırken ve onları incelediğimizde, gereken yerlerde hadislerle beraber daha net bir anlam kazandırmaya çalıştık. İbn Kesîr, tefsirinde âyetin “müşkil” olduğunu kendisi bizzat belirtmese de, geniş açıklamalarda bulunarak işkâli gidermiş ya da o âyeti ele alıp başka bir âyetle izah etmiş ve aralarında uyum sağlamaya çalışmıştır.

Kur'ân-ı Kerîm'de hakiki manada bir ihtilafın, tearuzun veya çelişkinin olmadığı birçok defalar söz konusu tefsirde ifade edilmektedir. Dolayısıyla Kur'ân âyetleri arasında böyle bir çelişkiden bahsetmek mümkün değildir. Fakat insanların farklı düşüncelerinden ve bilgileri yetersiz olduklarından dolayı, Kur'ân âyetleri hakkında yanlış düşüncelere sevk edebileceğinden bu tür âyetlerin açıklamasının yapılması gerekmektedir ki biz de bu çalışmayı bu amaçla yapmış bulunmaktayız.

Ayrıca bu çalışma; ilgili kaynaklara başvurarak biyografi alanında araştırma yapmayı, Kur'ân ilimleriyle ilgili kaynaklara ulaşarak bu alandaki eserleri tanımayı, müşkil âyetleri incelemek suretiyle, sınırlı sayıda da olsa, Kur'ân âyetleri hakkında yorum yapmayı öğretmiş olması bakımından bizi de yetiştirici olmuştur.

BİBLİYOGRAFYA

- ÂLEMÎ Halîl Yâsîn, **Hallu Müşkilâti'l-Kur'ân**, İtkân Matbaası, 1955.
- ÂLÎ YÂSİN Muhammed Hüseyin, **Muteşâbihu'l-Kur'ân**, Dâru Ammâr, Ürdün, 2008.
- AYDINLI Abdullah, **Hadis Istılahları Sözlüğü**, Timaş Yayınları, İstanbul, 1987.
- BAGDÂDÎ İsmâil Paşa, **Îzâhu'l-Meknûn fi'z-Zeyl 'alâ Keşfi'z-Zünûn an Esami'u'l-Kutub ve'l-Funun**, M.E.B., İstanbul, 1945.
- BİLMEN Ömer Nasuhi (ö. 1391/1971), **Hukuki İslamiyye ve İstilahatı Fikhiyye Kamusu**, İstanbul Matbaacılık, İstanbul, 1949.
- , **Büyük Tefsir Tarihi ve Tabakatü'l-Müfessirin**, Ravza Yayınları, İstanbul, 2008.
- BİRİŞİK Abdülhamit, "Mübhemât'l-Kur'ân", **T.D.V. İslâm Ansiklopedisi**, C. XXXI, 437-439, İstanbul, 2006.
- BUHÂRÎ Muhammed b. İsmâîl (ö. 256/870), **Sahîhu'l-Buhârî**, Metâbia'ş-Ş'ab, 1378.
- BUHÂRÎ el-İmâm Alâeddîn Abdülazîz b. Ahmed, **Keşfu'l-Esrâr 'an Usûli Fahri'l-İslâmi'l-Bezdevî**, derleyen: Abdullah Mahmûd Muhammed Amr, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997.
- BULUT Mehmet, "Küfür", **İslam'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi**, C. III, 110-111, İFAV Yayınları, İstanbul, 1997.
- CANAN İbrahim, **Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1988.
- CANDAN Abdülcelîl, **Kur'ân Okurken Zihne Takılan Âyetler**, 2. b., Elest Yayınları, İstanbul, 2007.
- CERRAHOĞLU İsmail, **Tefsîr Usûlü**, 18. b., T.D.V. Yayınları, Ankara, 2009.
- , **Tefsir Tarihi**, 4. b., Fecr Yayınları., Ankara, 2009.
- CEVHERÎ Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd (ö. 393/1003), **es-Sihâh, Tâcu'l Luğa ve's-Sihâhi'l-Arabiyye**, thk. Şihabuddin Ebû Amr, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1998.
- CURCÂNÎ Seyyid Ali b. Muhammed (ö. 816/1413), **Ta'rifât**, Matbaayı Amire, 1262.
- ÇELİK İbrahim, **Tefsir Tarihi ve Usulü**, Emin Yayınları, Bursa, 2000.

- ÇETİN Abdurrahman, **Kur'an İlimleri ve Kur'an-ı Kerim Tarihi**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1982.
- ÇİÇEK Yakup, "Müşkilü'l-Kur'ân", **M.Ü.İ.F.D.**, 7-10, İstanbul, 1989-1992.
- DÂVÛDÎ Şemseddîn Muhammed b. Ali b. Ahmed (ö. 946/1540), **Tabakâtu'l-Müfessirîn**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, t.y.
- DEMİRCİ Muhsin, **Kur'ân'ın Müteşâbihleri Üzerine (Müteşâbihâtü'l-Kur'ân)**, Birleşik Yayınları, İstanbul, 1996.
- , **Kur'ân'ın Temel Konuları**, İFAV Yayınları, İstanbul, 2000.
- , **Tefsir Usûlü**, İFAV Yayınları, İstanbul, 2003.
- , **"Müşkilü'l-Kur'ân", Tefsir Terimleri Sözlüğü**, İFAV Yayınları, İstanbul, 2009.
- , **"Müteşâbih", Tefsir Terimleri Sözlüğü**.
- DEMİRCİ Sabri, **Kur'ân'da Müşkül Âyetler**, Nesil Yayınları, İstanbul, 2005.
- DÖNMEZ İbrahim Kâfi, "Lafız", **İslam'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi**, ss. 115-116, İFAV Yayınları, İstanbul, 1997.
- ELMALILI M. Hamdi Yazır (ö. 1942), **Hak Dini Kur'ân Dili**, sad: İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel, Zehraveyn Yayınları, İstanbul, t.y.
- EZHERÎ Muhammed b. Ahmed Ebî Mansûr, **Meâni'l-Kıraât**, thk. Ayd Mustafa Derviş, Avda b. Hamdi el-Kavzi, yay.y., 1991.
- EZHERÎ Muhammed b. Ahmed, **Tehzîbu'l-Lüğa**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 2001.
- FERHÂN Râşid Abdullah, **Tefsîru Müşkilü'l-Kur'ân**, Kuveyt, yay.y., 1983.
- FERRÂ İbn Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd (ö. 207/822), **Meânî'l-Kur'ân**, , Âlem el-Kutub, Beyrut, 1980.
- GÜÇ Ahmet, "Kible", **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. XXV, 364, İstanbul, 2006,
- HAMEVÎ Yakut Şihâbeddin b. Abdullah el-Rûmî (ö. 626/1227), **Kitâbu Mu'cemu'l-Buldân**, Dâru'l-Fikr, Beyrut, t.y.
- HÂN Mustafâ Muhammed Mustafâ, **Menhecu'l-Îmâm İbn Kesîr fî Rivâyetihî ve Nakduhu li'l-İsrâîliyyât**, Ürdün Üniv, (Yüksek Lisans Tezi), Ürdün, 2004.
- ISFAHÂNÎ Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Râğîb (ö. 502/1108), **el-Müfredât fî Garîbil-Kur'ân**, thk. Muhammed Halil Aytânî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1998.

- , **Müfredâtu elfâzi'l-Kur'ân**, thk. Safvan Adnan Dâvûdî, Dâru'l-Kalem, Dımaşk, Dâru's-Şâmiyye, Beyrut, 2002.
- İ'NÂYE Gâzî, **Huda'l-Furkân fi Ulûmu'l-Kur'ân**, 1. b., Âlam el-Kutub, Beyrut, 1996.
- İBN KÂDÎ ŞUHBE Ahmed b. Muhammed b. 'Ömer ed-Dımaşkî (ö. 851/1447), **Tabakâtu's-Şâfi'iyye**, 1. b., Âlemu'l-Kutub, Beyrut, 1987.
- İBN KESÎR Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer b. Kesîr (ö. 774/1372), **Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm**, thk. Muhammed İbrahîm el-Bennâ, Muhammed Ahmed Âşûr, Abdu'l-'Azîz Ğanîm, Kahraman Yayınları, İstanbul, 1984.
- , **el-Fusûl fi Sîretir'-Rasûl**, hadislerle tahkik eden: Ebû İsâme Selîm b. Abdu'l-Helevî es-Selefi, 1. b., Dâru Garâs, Küveyt, 2003.
- , **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, thk. Hasan Abdu'l-Mennân, Beytu'l-Efkâri'd-Devliyye, Beyrut, 2004.
- , **el-Bidâye ve'n-Nihâye (Büyük İslâm Tarihi)**, çev. Mehmet Keskin, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1994-1995.
- , **en-Nihâyetu'l-Fiten ve'l-Melâhime**, thk. Muhammed Ahmed Abdu'l-A'zîz, Dâru't-Turâsi'l-İslâmî, Kâhire, t.y.
- , **Hadislerle Kur'an-ı Kerîm Tefsîri**, çev. Bekir Karlığa, Bedrettin Çetiner, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1984.
- İBN KUTEYBE Abdullah b. Muslim Dînevrî (ö. 276/889) **Te'vîlu Müşkili'l-Kur'ân**, neşr: İbrâhîm Şemseddîn, 2. b., Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2007.
- İBN MANZÛR Ebu'l-Fadl Muhammed İbn Mukerrem (ö. 711/1311), **Lisânü'l-Arab**, Dâru Sâdır yay., Beyrut.
- İBN NEDÎM Ebu'l-Ferec Muhammed b. İshak, **el-Fihrist** (ö. 385/995), thk. İbrâhîm Ramadan, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, 1994.
- İBN SAÎD Ahmed **el-Muhkem ve'l-Muteşâbihat fi'l-Kur'âni'l-Kerîmi ve Eseruhumâ fi'l-İhtilâfi'l-Akîda**, (**The Muhkam and Mutashabih on The Holy Quran and Their Effects on Faith (Aqida) Difference**), Âl-i Beyt Üniv., (Yüksek Lisans Tezi), Ürdün, 2002.
- İBN TEYMİYYE Ebu'l-Abbas Takıyüddin Ahmed b. Abdülhalim (ö. 728/1328) **Müşkil Âyetlerin Tefsiri**, çev. Oktay Yılmaz, Tevhid Yayınları, İstanbul, 1996.
- İDRÎS Necevî Muhammed, **Tefsîru't-Taberî ve İbn Kesîr Dirâsât Mukâranatu min Evveli Sûreti "Sâf" ilâ Nihâyeti Sûreti "eş-Şûrâ"**, Umdurmân Üniv., (Yüksek Lisans Tezi), Sudan, 2006.
- KADÂH Ahmed Muhammed Muflih, **Dirâsât fi U'lumi'l-Kur'ân ve't-Tefsîr**, Cemiyetu'l-Muhâfaza Ala'l-Kur'âni'l-Kerîm, 2. b., Ürdün, 2006.

- KAYA Remzi, “Kur’ân Kerîm Kıssaları ve Düşündürdükleri”, **U.Ü.İ.F.**, C. 11, S. 2, 31-58, 2002, Bursa.
- KIRKIZ Mustafa, “Hakikat ve Mecaz Bağlamında Kur’ân’da “Engellik” İfade Eden Sözcüklerin Linguistik Analizi”, **E.Ü.İ.F.D.**, S. 12-1, 103-117, Elazığ, 2007.
- KİRAZ Celil, **Şerif Murtezâ’nın Emâlî’sinde Kur’ân Müşkilleri ve Müteşâbihleri**, Emin Yayınları, Bursa, 2010.
- KURTUBÎ Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr (ö. 671/1272), **Câmi’ li-Ahkâmî’l-Kur’ân**, thk. Muhammed Ridvân Arksûsî, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut, 2006.
- KUSAYRÎ Ahmed b. Abdülazîz b. Mükrim, **el-Ehâdisü’l-Müşkiletü’l-Vâridetü fi Tefsîri’l-Kur’âni’l-Kerîm**, Dâru İbnü’l-Cevzî, Riyâd, 2009.
- KUTUB Seyyid, **Fî Zilâli’l-Kur’ân** (ö. 1386/1966), çev. Salih Uçan, Vahdettin İnce, Mehmet Yolcu, Dünya Yayınları, İstanbul, 1999.
- MAHMÛD Muhammed Turkî, **Tasnîfi’l-Muhkem ve’l-Müteşâbih fi’n-Nassi’l-Kur’ânî bi İstihdâmi’l-Hâsûb**, (Classification of the Holy Quran Verses into Mohkam and Motashabeh), Yermuk Üniv., (Yüksek Lisans Tezi), Ürdün, 2006.
- MANSÛRÎ Abdullah b. Muhammed, **Müşkilü’l-Kur’âni’l-Kerîm**, Dâru İbnü’l-Cevzî, 2005.
- MEDÎNÎ Mûsâ Muhammed b. Ömer, **el-Muğîs fi Ğarîbî el-Kur’âni ve’l-Hadîs**, thk. Mahmûd Nesâr, C. Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 2010.
- MUSLİM b. Haccâc el-Kuşeyrî (ö. 261/875), **Sahîhi’l-Muslim**, kitabı düzenleyen: Muhammed Fuâd Abdalbâkî, Kitâbu’l-Îmân, Bâbu Ma’rifetu Tarîki’r-Ru’ye, 1.b., Dâru Ahyâi’l-Kutubi’l-‘Arabiyye, 1955.
- NEDVÎ Mes’ûd er-Rahman Hân, **el-Îmâmu İbn Kesîr**, 1. b., Dâru İbn Kesîr, Dimaşk, 1999.
- NEVFEL Ahmed İsmâîl, **Mücâhid el-Müfessir ve’t-Tefsîr**, Dâru’s-Safve, Kâhire, 1990.
- NÎSÂBÛRÎ Ebi’l-Hasan b. Hüseyin el-Gaznevî (ö. 553/1158), **Vadahu’l-Burhân fi Müşkilâtu’l-Kur’ân**, thk. Safvân Adnân Dâvûdî, Dâru’l-Kalem, Süriye, 1990.
- NORMAN Daniel **Islam and The West: The Making An Image**, One World Publications, Oxford, 1993.
- OKIÇ Tayyib **Tefsir ve Hadis Usulünün Bazı Meseleleri**, Nûn Yayınları, İstanbul, 1995.
- OKUMUŞ Mesut, “İbn Kesir Tefsiri’nde Bağlamın Rivayet Tefsir Kaynağı Olarak Yeri”, **İslâmî İlimler Dergisi**, C. I, S. 1, Yıl 2, 139-159, Çorum, 2007.

- ÖZALP Ahmet, “Kıble”, **Şâmil İslam Ansiklopedisi**, C. III, 350, Şâmil Yayınları, İstanbul, 1991.
- ÖZAYDIN Abdülkerim, “İbn Kesîr”, **T.D.V. İslâm Ansiklopedisi**, C. XX, 132-134, İstanbul, 2006.
- PAKSOY Kadir **İbn Kesîr’in Hayatı Eserleri ve Hadis İlmindeki Yeri**, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Şanlıurfa, 1999.
- RÂZÎ Fahrüddîn (ö. 606/1209), **Tefsîr-i Kebîr (Mefâtihu’l-Ğayb)**, trc. Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, Sadık Doğru, 2. b., Huzur Yayınları, İstanbul, 2002.
- RÜŞDÎ Sâil Şedîd, **el-Evcehü’l-İ’râbiyyetü fî Müşkil İ’râbi’l-Kur’ân**, Yermuk Üniv., (Yüksek Lisans Tezi), Ürdün, 2000.
- SÂLİH Muhammed Edip, **Tefsiru’n-Nusûs fi’l-Fıkhı’l İslâmi**, Mektebu’l-İslâmî, Beyrut, 1993.
- SALİH Subhi, **Kur’an İlimleri**, trc. M. Said Şimşek, 2. b., Kitap dünyası Yayınları, Konya, 2008.
- SEHÂVÎ Muhammed b. Abdurrahman (ö. 902/1497), **ed-Dav’u’l-lâmi’ li ehli’l-Karni’t-Tâsi**, Dâru Mektebetu’l-Hayât, Beyrut, t.y.
- SELMÂN Ferîd Mustafâ, **el-Mustafâ min Tefsîri Âyât el-Ahkâm**, 1. b., Mektebetu İbn Huzeyme, Riyâd, 1992.
- SERAHSÎ Muhammed b. Ahmed. **Usûlu’l-Fıkh**, thk. Ebu’l-Vefâ el-Efgânî, 1. b., Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1993.
- SEVRE Muhammed b. İsâ b., **el-Câmi’u’s-Sahîh, “Süneni Tirmizi”**, thk. İbrâhîm Ata Avza, el-Mektebetü’l-İslâmiyye, t.y.
- SEZGİN Fuat, **Târihu’t-Turâsi’l-Arabî**, trc. Fehmî Ebu’l-Fazl, yay.y., Kâhire, 1971.
- SÎTÂN Riyad Mufaddî, **el-Müşkil ve Eseruhû fî Menheci Fehmi’l-Kur’âni’l-Kerîm, (Al-Mushkil And Its Influence on the Method of Understanding the Holy Qur’an)**, Âl-i Beyt Üniv., (Yüksek Lisans Tezi), Ürdün, 2006.
- SOYALAN Mehmet Yaşar, **Elmalı Tefsirinde Kur’ânî Terimler ve Deyimler**, 1. b., Ağaç Yayınları., İstanbul, 2003.
- SUNENÎ Ebû Dâvûd (ö. 275/888), hadisleri düzenleyen: Muhammed Muhiddîn ‘Abdu’l-Hamîd, Dâru Ahyâi’t-Turâsi’l-‘Arabi, t.y.
- SUYÛTÎ Ebu’l-Fazl Celaleddîn Abdurrahman İbn Ebî Bekr (ö. 911/1505), **Mu’cemu Tabakâtu’l-Huffâz ve’l-Müfessirîn**, 1. b., Âlemu’l-Kutub, Beyrut, 1984.

- , **el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân**, Dâru İbn Kesîr, Beyrut, 1987.
- , **Tefsîru'l-Celâleyn**, Muessesetü'r-Reyyân, Beyrut, 2010.
- ŞÂKİR Muhammed Ahmed, "Mukaddime", **Umdetu't-Tefsîr** içinde, I, 22-37, Dâru'l-Maârif, Mısır, 1956.
- ŞİMŞEK M. Said, **Kur'ân'da İki Mesele**, Selâm Yayınları, Konya, 1987.
- TABERÎ Ebû Ca'fer İbn Cerîr Muhammed b. Cerîr b. Yezîd (ö. 310/922), **Câmiu'l-Beyânî 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân (Tefsîru't-Taberî)**, thk. Abdullah b. Abdulhasan et-Turkî, 1. b., Dâru Âlemu'l-Kutub, Beyrut, 2003.
- , **Taberî Tefsiri**, çev. Hasan Karakaya, Kerim Aytekin, Hisar Yayınları, İstanbul, 1996.
- TAHÂN İsmâil Ahmed, **Safvetü't-Te'vîl fi Müşkili't-Tenzîl**, 1. b., Dâru't-Takvâ, Mısır, 1994.
- TÂLİKÂNÎ Sâhib b. Abbâd, **el-Muhît fi'l-Lüğa**, thk. Muhammed Osman, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2010.
- TEHÂNEVÎ Muhammed b. Ali (ö. 1158/1745), **Keşşafu Istulâhâti'l-Funûn**, Kahraman Yayınları, İstanbul, 1984.
- TUNÇ Cihat, "Dalalet", **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. VIII, 428, İstanbul, 2006.
- TURGUT Ali, **Tefsir Usûlü ve Kaynakları**, İFAV Yayınları, İstanbul, 1991.
- YAŞAR Hüseyin, **Kur'an'da Anlamı Kapalı Âyetler**, İstanbul, 1997.
- YAVUZ Yusuf Şevki, "Müteşâbih", **T.D.V. İslâm Ansiklopedisi**, C. XXXII, 204-207, İstanbul, 2006.
- YERİNDE, Âdem, "Müşkilü'l-Kur'ân", **T.D.V. İslâm Ansiklopedisi**, XXXII, 164-167, İstanbul, 2006.
- , "İlk Bakışta Çelişki Görünümü Veren Müşkil Âyetler ve Etrafında Oluşan Bilimsel Edebiyat", **S.Ü.İ.F.D.**, S. 16, Sakarya, 2007.
- YILDIRIM Suat, **Kur'ân-ı Kerîm ve Kur'ân İlimlerine Giriş**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1983.
- , **Kur'ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâli**, Işık Yayınları, İstanbul, 2002.
- ZEHEBÎ Muhammed Hüseyin, **et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn**, yay.y., 1997.
- ZEHEBÎ Şemseddîn Muhammed Ahmed b. Osman (ö. 748/1347), **Siyeru A'lâm'n-Nubelâ**, hadislerle tahkîk eden: Şuayib el-Arnâvûtî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1996.

ZEMAHŞERÎ-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed (ö. 538/1143), **el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvil fî Vücûhi't-Te'vîl**, 1. b., Matbaatü'l-İstikame, Kâhire, 1947.

-----, aynı eser, Beyrut, 1983.

-----, **Esâsu'l-Belağa**, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 2001.

ZERKEŞÎ Bedruddîn Muhammed (ö. 794/1392), **el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2001.

ZERZU'RÎ Adnân Muhammed, **Ulûmu'l-Kur'âni ve İ'câzuhu**, 1. b., Dâru'l-A'lâm, Ürdün, 2005.

ZİRİKLÎ Hayreddîn (ö. 1396/1976), **el-A'lâm**, Daru'l-İlmi li'l-Melâyîn, Beyrut, 2005.

ZUHAYLÎ Muhammed, **İbnu Kesîr ed-Dımaşkî**, Dâru'l-Kalem, Dımaşk, 1995.

-----, **İlmu Usûli'l-Fıkh**, Dâru'l-Kalem, Dubai, 2004.

ZUHAYLÎ Vehbe, **Usûlu'l-Fıkhî'l-İslâmî**, 2. b., Dâru'l-Fıkr, 1998.

ÖZGEÇMİŞ

Adı, Soyadı	Flamur		Kasami
Doğum Yeri ve Yılı	Bresane		1985
Bildiği Yabancı Diller	Arapça, İngilizce, Türkçe		
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı		Kurum Adı
Lise	2000	2004	Merdreseja e Mesme “Alauddin”, Prizren
Lisans	2005	2009	Uludağ Üniversitesi-İlahiyat Fakültesi
Yüksek Lisans	2009	2011	Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü/ Temel İslam Bilimleri/Tefsir Anabilim Dalı
İletişim (e-posta):	f_kasami@hotmail.com		

Flamur Kasami